Поштарина плаћена у готову

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА СТОДВАНАЕСТА — КЊИГА 349

СВЕСКА ЗА МАЈ 1938

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1938

САДРЖИНА

		Страна
Патријарх Јосиф Рајачић . .	д-р Јован Радонић . .	305
Кроз дечју собу, песма . . .	Павле Тврtковић . . .	325
Зосја, приповетка	Ж. С. Калинић	326
Изагнанци, песма	Анте Цетинео	333
Прогањање филозофа у историји	д-р Влад. Дворниковић .	334
Облаци, песма	Свет. М. Максимовић .	348
Данас, песма	Веселин Брезнанац . .	348

Политички преглед:

Момир Николић: Грађанинов врт	д-р Лаза Секулић . . .	349

Књижевни преглед:

Један поглед на српско-хрватску драму из сеоског живота. Поводом драме „Вода са планине" Радомира Плаовића и Милана Ћоковића	Боривоје С. Стојковић .	356

Словенски преглед:

Масарик и Југословени . . .	Фрањо Малин	363

Прикази и белешке:

Страни преглед (Божидар Прерадовић). — Једна књига о совјетској Русији (Владимир Божовић). — Емил С. Петровић: Кругови на води (Д-р Никола Продановић). — Д-р Гргур Јакшић, Д-р Драгослав Страњаковић: Србија од 1813 до 1858 године (Павле Аскоченски). — Александар Д. Ђурић: Ка победи. Ратни дневник (Д р Никола Продановић). — Лукас-Першић: Свјетски атлас (Стојан Јовичић). — Веселин Брезанац: Љубав живота (М.). — Исправак. 371

Библиотека Музеја Матице српске у Новом Саду

Број 23 **СПИСАК ПРИНОВА** Год. 1938

Eichhorn W., Chou Tun — I. Leipzig 1936 — 118 D 19.
Emge D-r C. A., Der philosophische Gehalt der religiösen Dogmatik. München 1929 — 118 D 29.
Fay S. B., Les origines de la guerre mondiale. Paris 1931 — 118 D 15.
Фемељиди Н., Збирка учила из виноградарства и воћарства. Нови Сад 1937 — 101 K 37.
Fenyves F., Mégegyszer elmondom. Subotica 1938 — 118 F 19.
Fittbogen G., Franz Xaver Mitterer und die Anfänge der Volkstumarbeit. München 1930 — 118 D 20.
Fort Le von G., Hymnen an Deutschland. München 1932 — 118 E 13.
Frank W., Zur Geschichte des Nationalsozialismus Hamburg — 118 E 8.
Gamilscheg E., Vom Leben und Wirken der Romanen. Jena 1936 — 87 F 19.
Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses. München 1936 — 118 B 2.
Геземан Г., Утеча. Львів 1938 — 53 L 28.
Godišnjak o narodnom zdravlju 1936. Beograd 1937 — 115 A 3.
Gross D-r R., Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges. Berlin 1919 — 118 D 26.
Göring H., Aufbau einer Nation. Berlin 1924 — 118 E 1.
Gračanin d-r Đ., Naučni indeterminizam i mogućnost čuda. Zagreb 1938 — 101 K 24.
Gračanin d-r Đ, Odnošaji naravnog i nadnaravnog reda. Zagreb 1936 — 101 K 30.
Goebels J., Der Angriff. München 1936 — 118 D 45
„ , Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. München 1937 — 118 D 46.
Grimm D-r F., Frankreich an der Saar. Hamburg — 118 D 31.
Grimm H., Volk ohne Raum. München 1936 — 118 F 17.
Grisogono d-r P., Ujedinjena Jugoslavija. Ljubljana 1938 — 119 E 6.
Günther H. K. F., Die Verstädterung. Leipzig—Berlin 1936 — 117 D 47.
Günther D-r H., Rassenkunde des deutschen Volkes. München 1937 — 118 D 42.
Gütt D-r A., Dienst an der Rasse als Aufgabe der Staatspolitik. Berlin 1935 — 118 D 41.
Hagemann W., Richelieu's Political Testament. Genève — 118 D 30.
Hahne H., Deutsche Vorzeit. Rassen, Völker und Kulturen. Leipzig 1937 — 118 E 2.
Hajšman J., Průvodce Jadranem a Dalmacii. Praha 1938 — 80 F 62.
Haselmayr F., Materialien zur deutschen Sicherheit. Berlin — 82 F 46.
Heymann E., Balkan. Kriege, Bündnisse, Revolutionen. Berlin — 118 C 25.
Hitler, Die Reden Hitlers für Gleiberechtigung und Frieden. München 1934 — 118 E 4.

Hitler, Die Reden Hitlers als Kanzler. München 1934 — 118 E 3.
„ , Die deutsche Kunst als stolze Verteidigung des deutschen Volkes. München 1934 — 118 E 12.
„ , Mein Kampf. München 1938 — 50 G 33.
Hohlbaum R., Zweikampf um Deutschland. München 1936 — 118 F 7.
Huch R., Der Dreissigjährige Krieg. Leipzig — 118 F 5.
„ , Humoristische Erzählungen. Zeulenroda 1936 — 118 F 14.
Ivančan d-r Lj., Zagrebački kaptol (1093—1932). Zagreb 1932 — 101 K 29.
Ивић д-р А., Аустриски извештаји о бугарским револуционарима (1868—1875). Софија 1937 — 78 C 7.
Ивић д р А., Аустриски нацрт за унутрашње уређење Србије 1810 године. Београд 1938 — 101 K 22.
Ивић д-р А., Бегство Константина Родофиникина из Србије. Београд 1938 — 101 K 23.
Ivić d-r A., Documente privitoare la mişcarea literara. Bucureşti 1936 — 116 C 100.
Ивић д-р А., По Бугарској пре сто година. Софија 1937 — 78 C 6.
Iswolski, Der diplomatische Schriftwechsel 1911—1914. Berlin 1926 — 118 C 4.
Iswolski im Weltkriege 1914—1917. Berlin 1926 — 118 C 6.
Iswolski und der Weltkrieg. Berlin 1926 — 118 C 5.
Japikse D-r N., Europa und Bismarks Friedenspolitik. Berlin 1927 — 118 C 13.
Јовановић Сл., Гледстон (Југо-Исток). Београд 1938 — 118 F 70.
Juden und Deutschland. München 1937 — 118 B 1.
Judet E., Georges Louis. Berlin 1926 — 118 C 19.
Jugoslavicus, Московски процес пред судом светске јавности. Београд 1938 — 118 F 3.
Казасовъ Д., Днешна Югославия. София 1938 — 101 J 58.
Klinik, Medizinische. Wien — 54 B 12.
Konkordat, Poslanica katoličkih biskupa vjernicima. Zagreb 1938 — 73 C 26.
Костић С., Гробови епископа и грађана темишварских у прав. срп. Саборном храму темишварском 1757—1838. Темишвар 1938 — 116 C 105.
Kovačić V., Otrovano proljeće (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 52.
Kozarčanin I., Mrtve oči (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 42.
Kranjec M., Kapitanovi (M. S.). Ljubljana 1938 — 46 F 33.
Krieck E., Nationalpolitische Erziehung. Leipzig 1937 — 118 D 40.
Lawrence, Lady Chaterley (Binoza). Zagreb 1938 — 117 G 2.
Лазић Ђ., Поморац пише својима. Београд 1938 — 116 F 76.
Ley D-r R., Wir alle helfen dem Führer. München 1937 — 118 F 15.
Lovrak M., Divlji dječak. Zagreb 1938 — 116 F 75.
Majev V., Svirač i svijet (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 54.
Makanec J., Marksistička filozofija prirode (M. H.). Zagreb 1938 — 116 H 37.
März J., Jugoslawien. Berlin 1938 — 118 D 37.
Михалџић С., Барања. Нови Сад 1937 — 116 B 48.
Milleker F., Zwei serbische Nationalgesänge aus dem XV Jahrhundert aus der Wrschatzer Gegend. Wrschatz 1938 — 118 F 20.

Милошевић М., Жил Ромен (Франц.-срп. књижара). Београд 1938 — 101 J 53.
Мирковић М., Развој економске мисли у XIX веку (Геца Кон). Београд 1938 — 116 B 51.
Мирковић д-р Н., Иво Андрић (С. Б. Цвијановић). Београд 1938 — 119 E 5.
Moeller van den Bruck, Der Preussische Stil. Breslau 1931 — 118 D 36.
Мушицки Л., Одабрани стихови (Приредио Васа Стајић) Београд 1938 — 116 F 71.
Nizeteo A., Uspavanka vremenu (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 56.
Опленац. Црква св. Ђорђа на Опленцу. Задужбина и маузолеј Карађорђевића. Београд 1935 — 101 J 59.
Pavićević M. M., Crnogorci u pričama i anekdotama XVIII (Predgovor: D-r Bogomil Vošnjak). Zagreb 1938 — 101 F 2.
Pavićević M. M., Da se zna. Zagreb 1938 — 101 K 36.
Плаовић Р., Ђоковић М., Вода са планине (Рајковић). Београд 1938 — 49 G 72.
Perković L., Drugovanje s tišinom (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 58.
Ponten J., Im Wolgaland. Stuttgart—Berlin 1933 — 118 F 6.
Поповић П., Из књижевности IV. Београд 1938 — 36 D 6.
Prokůpek A., Deset let Prokůpkovy odborné hospodařské školy v Daruvaru. Zagreb 1938 — 89 E 13.
Прослава 200 годишњице Саве Вуковића. Нови Сад 1938 — 101 J 54.
Радонић д р Ј., Патријарх Јосиф Рајачић. Нови Сад 1938 — 101 K 38.
Reden des Führers an Parteitag der Ehre 1936. München 1936 — 118 E 6.
Rosenberg A., Der Mythus des XX Jahrhunderts. München 1938 — 118 F 18.
Schauwecker F., Aufruf der Nation. Berlin 1930 — 118 F 9.
Schäffer A., Geschichte der Gemeinde Gajdobra. Novi Sad 1938 — 118 D 35.
Schönherr K., Volk in Not. Leipzig 1936 — 118 F 16.
Schulz D-r W., Staat und Gesellschaft in germanischer Vorzeit. Leipzig 1936 — 118 C 26.
Sedmak P., Kaplan Martin Čedermac (M. S.). Ljubljana 1938 — 46 F 34.
Sforza K., Europa i Europljani (Binoza). Zagreb 1938 — 119 E 8.
Skarić V., Sarajevo i njegova okolina. Sarajevo 1937 — 116 B 50
Smrekar Z., Dvorac sreće (St. Kugli). Zagreb 1938 — 101 J 56.
„ , Sputani vitez „ . Zagreb 1938 — 101 J 55.
„ , Zvono na Okić-gradu (St. Kugli). Zagreb 1938 — 101 J 57.
Sommerfeldt M., Hermann Göring. Berlin 1932 — 118 E 10
Списак принова библиотеке Музеја Матице српске. Нови Сад 1938 — 102 F 7.
Споменица Васи Стајићу. Нови Сад 1938 — 119 E 2.
Staemmler D-r M., Rassenpflege im völkischen Staat. Berlin 1937 — 118 D 39.
Стајић В., Из књига (Исписао Б. К. Јовановић). Нови Сад 1938 — 21 F 125.
Šidak F., Bibliografija Jugoslovenske literature o Lužičkim Srbima. Samobor 1937 — 102 J 9.

Шмаус д-р А., Немачки у 100 лекција (Геца Кон). Београд 1938 — 5 E 106.
Tschuppik K., Marija Terezija (Binoza — Svjetski pisci). Zagreb 1938 — 119 E 3.
Uvalić T. i J., Krojački udžbenik krojenja i šivenja. Novi Sad 1938 — 116 B 49.
Винавер С., Живи оквири (Геца Кон). Београд 1938 — 116 D 73.
Vlaisavljević V., Kruha i srca (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 40.
Vojnović I., La morte della Madre de' Jugović. Beograd 1938 — 77 B 22.
Výstava jihoslovanské knihy, časopisů a grafiky. Brno 1937 — 102 J 10.
Willrich. W., Säuberung des Kunsttempels. Berlin 1938 — 118 D 38.
Winnig A., Vom Proletariat zum Arbeitertum. Hamburg — 118 E 5.
Zweig S., Marija Stuart (Binoza — Svjetski pisci). Zagreb 1938 — 116 F 72.
Живанчевић М. М., Југославија и федерација. Београд 1938 — 118 F 2.
Balota M., Dragi kamen (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 44.
Batušić S., 23 pjesme (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 46.
Beneš d-r E., Svjetski rat i naša revolucija (Binoza — Svjetski pisci). Zagreb 1938 — 119 E 1.
Berndt A., Gebt mir vier Jahre Zeit! München 1939 — 118 D 44.
Bonifačić A., Pjesme (M. H). Zagreb 1938 — 101 K 48.
Brehm B., Apis und Este. München — 118 F 12.
„ , Das war das Ende. München 1933 — 118 F 8.
„ , Weder Kaiser noch König. München 1933 — 118 F 11.
Burgdörfer F., Bevölkerungsentwicklung im Dritten Reich. Heidelberg-Berlin 1935 — 118 E 9.
Carossa H., Eine Kindheit und Verwandlungen einer Jugend. Leipzig 1933 — 118 F 8.
Cesarić D., Spasena svijetla (M. H.). Zagreb 1938 — 101 K 50.
Chamberlain H. S., Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. München — 118 F 13
Chlapec-Đorđević d-r J., Studije i eseji o feminizmu (Radomir D. Ćuković). Beograd 1938 — 101 J 60.
Цуцић С., IV б. напред! (Славија). Нови Сад 1938 — 101 J 52.
Čermelj d-r L., La minorité slave en Italie (Les Slovenes et Croates de la Marche Julienne). Ljubljana 1938 — 117 D 33.
Čermelj d-r L., Life and death strugle of a national minority (The Jugoslavs in Italy). Ljubljana 1936 — 37 F 62.
Čermelj d-r L., Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Ljubljana 1938 — 116 E 32.
Ћопић Б., Под Грмечом (Геца Кон). Београд 1938 — 116 F 74.
Darré W., Das Bauertum als Lebensquelle der nordischen Rasse. München 1937 — 118 D 43.
Darré W., Neuadel aus Blut und Boden. Berlin 1937 — 118 D 37.
Deutschland, Das nationalsozialistische Deutschland und die Wissenschaft. Hamburg — 118 E 7.
Dokumente der deutschen Politik. Berlin 1937-1938 — 118 B 3.
Dwinger, Zwischen Weiss und Rot. Jena 1930 — 118 F 4.
Jakovljević J. S., Pod křižem. Praha 1938 — 83 F 88.

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад

Година CXII Мај 1938

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 349 Свеска 5

Инв. бр. 1480

Патријарх Јосиф Рајачић

— поводом 90-годишњице Српског покрета 1848—9

V

Тешка ситуација Срба у пролеће 1849.

Питање формирања Војводине стајало је, дакле, на почетку 1849 врло лоше. Ситуација бечкога двора према Мађарима знатно се поправила победом Виндишгреца код Каполне. Помоћ Срба сада била је мање потребна. При том, под притиском Порте, српска влада опозвала је у фебруару српску војску са Книћанином, који је Мађаре страховито разбио код Вршца. Њега је патријарх као „привремени Војводине српске управитељ" 30 јануара (11 фебруара) 1849 произвео у „чин народног ђенерал-мајора" на велико запрепаштење царске владе и њених генерала. Са повлачењем 8.000 Србијанаца моришка линија према Мађарима остала је незаштићена, а исто тако и северна Бачка од Старе Кањиже и Сомбора.

Упоран и смео, патријарх је као привремени управитељ Војводине дошао у тежак сукоб с генералном командом у Банату. Увођење српскога језика по свима звањима у Војводини, именовање привремене владе за Војводину од стране патријарха разјарило је генерала Ђуру Рукавину у Темишвару. И сам Личанин, као и Рајачић, Рукавина је начинио брзу војну каријеру, истакнувши се у ратовима с Наполеоном и у Италији, тако да је већ у 49 години живота постао дивизијарем у Петроварадину, 1840 барон, а 1848 прави тајни саветник. Обестан, охол и однарођен, успео је он да 1849 одбрани Темишвар од Мађара, имајући вазда пред очима само интересе цара и династије. У свом писму патријарху од 7 марта уложио је он енергичан протест код патријарха, опоменувши га да се не усуђује предузимати ишта, што би било ван надлежности цркве-

нога старешине. Патријарх Рајачић, наравно, није остао дужан. У истом тону, ако не и оштријем, с позивом на старе српске привилегије, на одлуке Мајске скупштине и на царев манифест од 3/15 децембра 1848, патријарх је тврдио да је Банат с Војном Границом саставни део Војводине и да је његов рад потпуно основан на закону. „Чуј народе мој, вели патријарх у једном прогласу народу, тужећи се на Рукавину, Рукавана је одвјетак (грана) твој, он се под Велебитом родио, Владимировић се звао. Још и данас у Ерцеговини племе ово, негда под Душаном славно, сушчествује и на турском клања. Суди га како знаш!" У истом прогласу каже за Рукавину да се никако није могао растати са својим старим „цопфом" и разумети „да аустриски император није више абсолутни, неограничени, него конституционални, уставни император. Народ се бори и крв своју пролиева да се од мађарштине избави, а он (Рукавина) мађарштину силом натурује". Рукавина је, међутим, остао на свом становишту. Он је тврдио да Ратни савет никада није признао Војводину, и да он, Рукавина, никако неће трпети да се патријарх меша у послове оба граничарска пука у Банату. Рукавина је у исто време обавестио и аустриског војног министра Кордона о опасности ако Банат, житница Монархије, буде изложен ћудима српских уљеза (dieses eingedrungenen Volkes). Главнокомандујући, кнез Виндишгрец, упозорио је патријарха такође да се не меша у ствари банатске војне границе, која не припада ни једној народности, „sondern eine im Interesse der ganzen Monarchie gestiftete und durch seine Dauer und den Nutzen den es geleistet, geheiligte Einrichtung ist, die nur zum allgemeinen Nachtheil in ihren Grundfesten erschüttert werden kann".

Да спасава што се спасти може, очајни патријарх, по мало и наиван, мислио је да ће, можда, боље бити по даљу судбу Војводине, ако буде у детаљима израдио устав за ову нову круновину. У ту сврху саставио је он и уставотворни одбор, у који је мислио позвати и неколико Србијанаца, вичних томе послу. Међутим, кнежевска влада, у страху од заплета с Турском, а прибојавајући се и од бечке владе, одбила је, преко Аврама Петронијевића, да учествује у том послу. Србија је жалила тежак положај патријарха и српскога народа, али, чувајући себе, мислила је да не може сувише далеко ићи у помагању Срба у Војводини. Када је Книћанин намеравао да пође цару у Беч да се и он жали на генерала Рукавину, Илија Гарашанин, у писму од 1/12 марта, одвраћао га је од тога. „Кад тај цар, пише Гара-

шанин, не хтеде уважити толике крваве заслуге његовог народа, који га је више пута, нарочито сада, од пропасти коначно сачувао, него га овако цвели, зар да уважи Ваше ходатајство?..... Положеније бана нека Вам најбоље објасни ползу, коју ћете моћи с тим принети. Кад он не може ни мало да објасни верност свога народа цару као његов генерал, Ви ћете заиста у том много мање успети..... Нека цар зна да сте ви на оној страни помагали само српски народ а не њега, а ако је цар у томе нашао и своју корист, нека то припише случају а не нашој намери".

Пред великом опасношћу од горе нови Главни одбор, у седницама у Темишвару на почетку фебруара 1849, груписао се око свога патријарха. Он је патријарху признао право именовања чланова Главнога одбора, који ће му, као његови референти, бити послушни. Главни одбор тешко је осећао неслагање и мржњу између патријарха и Стратимировића, па је много труда и напора уложио да их измири. Патријарх је, најзад, пристао, те је тако Стратимировић утврђен био поново за потпредседника Главног одбора. Али мржња између њих трајала је и даље. У критичним моментима патријарх је Стратимировићу поверавао тешке дужности. Тако му је он 27 марта (8 априла) као „подпредседатељу правленија Војводине Сербије" поверио „да у Шајкашки Баталион отиде и сва могућа средства к обрани Шајкашког Баталиона служећа употреби." Рајачић је, ипак, страхујући од овог младог и способног човека, гледао да га уклони из своје средине. Радио је и лично код бана и преко Мајерхофера да се Стратимировић прими у царску војску у чину вишег штабног официра. Стратимировић се доцније у Осеку, изгледа, у тој ствари састајао с баном, па му је отворено рекао своје мишљење, а наиме „dass die Popenwirtschaft nicht taugt".

Стратимировић се на почетку лета 1849, сигурно због мађарских успеха, упустио, изгледа, и у преговоре с Мађарима. Мађарски министар Семере Берталан, наиме, писао је мајору Ракшањију поводом изјаве Стратимировића да је вољан да се погађа с Мађарима, јер је увидео да их је аустриска династија, крај свих жртава, грдно преварила, и да Срби у овој борби служе апсолутистичким тенденцијама бечкога двора. Пошто се, пак, Мађари боре за општу слободу, вољан је он да се пусти у преговоре с њима. Изгледа да је Стратимировић у тешким тренуцима мислио на Мађаре, али се чини да од ових преговора није ништа било. Можда је Стратимировић, незадовољан што не може да постане

војводом српским, у наступу слабости и из личних мотива хтео да пружи руку дојучерашњем непријатељу, заборавивши на све грозоте које су Мађари нанели Србима за време грађанског рата. Патријарх је, несумњиво, мислио на ове потајне преговоре или бар разговоре, када је у својој прокламацији народу нападао на „смутљивце и непријатеље народне среће" који иду на то „да са својим противним мњенијама народ узнемире, приношене његове велике жертве као усиљавање му представе и високославно врховно правитељство и народне поверенике у подозреније код народа доведу".

Патријарх је, како је речено, на наваљивање чланова Главног одбора попустио и пред великом опасношћу пристао да гледа поред себе као потпретседника Ђорђа Стратимировића. Тако, удружени заједно, прегнули су да за народну ствар добију помоћи од Русије. Патријарх је преко руског генералног консула, Данилевског, молио помоћ од руског цара Николаја I. Преко проте Павла Стаматовића и земунскога трговца Петра Шпирте, а са знањем и одобрењем Мајерхофера, патријарх је затражио руску помоћ и од руског генерала у Букурешту, Дихамела. „Неспасет ли нас, цвилио је патријарх, уже Великаја Россија тепер Тисса, Дунај и Сава гроб наш, гроб Сербства, гроб христијанства, гроб человјечества, а хидра варваров перејехат Саву и Дунај, Тимок и Мораву"! Патријарх је своју понизну молбу упутио и руском генералу Лидерсу, али је овај из Букурешта кратко и отсечно одговорио: „Њет никакој возможности, должни ждат помошчи от својего правителства". Незадовољан и несрећан, патријарх се обраћа бану Јелачићу, чији је углед у Аустрији још више порастао услед његове сјајне победе над мађарским генералом Перцелом код Мора 29 децембра 1848. „Ако се моји основи не уваже, писао је Рајачић бану, то ћу бити принуђен испустити из мојих руку кормило правленија, које ми је од народа у руке дано." Јелачић је, на жалост, био истога мишљења као и аустриски генерали да се о Војводини и њеној територији не може говорити док се у Монархији не успостави потпун мир и ред, прижељкујући при том у потаји Барању за Хрватску. Даровити српски државник Илија Гарашанин добро је, изгледа, оценио бана и његово држање према Србима. У једном писму Книћанину од 22 маја каже он између осталога о бану и ово: „Ја би реко он још не зна да је бан хорватски, а уверен сам да не би име генерала дао за оно име бана... Он мисли кад уме лепа слова говорити и некаква писма написати да је све испу-

нио што је дужан, но да се људи смеју шареним стварима и оћеду дела. За Бога! Зашто се људи не окану лагати? Та боље је нека кажу шта мисле и шта оћеду него што шепртљају кад ји свет сав познаје гди лажу. Није више свет прост, да њине глатке речи за светињу сматра..." Гарашанин је о бану сада друкчије судио него у марту 1848 кад је слао Матију Бана у Загреб. Сада је он у њему гледао само царског генерала, који има у првом реду пред очима интересе цара и династије.

Међутим, изасланик патријархов Коста Богдановић поднео је пре тога у Оломуцу министру унутрашњих дела. грофу Стадиону, мемоар о Војводини и потреби да се она заокружи што пре. Подлога мемоара биле су, наравно, привилегије. Богдановић истиче у свом мемоару да су српски захтеви скромни, јер Срби с предложеним границама жртвују много. Ван граница тражене Војводине остављају они много својих сународника у Хрватској и Славонији, у околини Комората, Ђура, Будима, Арада и т. д. Најзад, на стално наваљивање патријархово бечка влада пристала је да се позабави питањем Војводине. У ту сврху, по захтеву грофа Стадиона, упућена беху од стране Рајачића четири лица царској влади. Ова је 4 марта октројисала Устав, дело грофа Стадиона, који је важио за аустриске и чешке земље. Но ипак чл. 72 тога Устава обећава Војводини такве уредбе „welche sich zur Wahrung ihrer Kirchengemeinschaft und Nationalität auf ältere Freiheitsbriefe und kaiserliche Erklärung der neuesten Zeit stützen". По другом ставу тога чланка, спајање Војводине с другом неком круновином извршиће се по саслушању изасланика из Војводине. Војна Граница, пак, остаје и на даље саставни део царске војске под војном управом.

Под утицајем овога Устава патријарх је, несумњиво, и покренуо тако живо питање Војводине и раније упутио горе споменутога Богдановића. Споменута депутација од 4 члана на путу за Беч имала је да сврне и у Загреб. Депутација је у Загребу расправљала с Мирком Лентулајем и другима о будућем Уставу за Троједну Краљевину и Војводину, пошто октројисани Устав од 4 марта није пружао довољне гарантије за њих. И једни и други сложили су се у томе да се има одредити простор за Војводину, али да се делови који припадају Троједној Краљевини не одвајају од ове, да Војна Граница остане у саставу Троједне Краљевине и Војводине, да ове земље по сразмеру са другим земљама дају свој контингент у војницима, да бан и војвода остају поглавари ових земаља по избору народ-

ном итд. За српским делегатима кренули су у Беч на преговоре и хрватски: Враницани, Кукуљевић, Мажуранић и Жигровић.

Царска влада донекле се припремила за расправу по питању уређења Војводине. Поред пристрасног извештаја бившег темишварског поджупана Антала Сабо кнезу Виндишгрецу од 17 марта 1849, царска влада нарочиту важност давала је извештају аустриског ген. консула у Србији, Фердинанда Мајерхофера од Гринбила који је добро познавао прилике на југу Монархије. Она га је чак лично позвала у Беч да јој даде потребна обавештења.

Мемоар Мајерхофера од 15 марта састављен је врло вешто. Иако је Гарашанин веома неповољно судио о Мајерхоферу, назвавши га у писму Книћанину лажљивцем и мајмуном, ипак његов мемоар сведочи да је био колико толико пријатељ војвођанских Срба. Он је увиђао њихове велике заслуге за царски двор, па је стога мислио да треба изићи у сусрет њиховим жељама, наравно само утолико, уколико се то слаже с интересима Монархије и династије. Мајерхофер не улази у тешко питање граница Војводине, јер се према Уставу границе једне круновине не могу мењати без нарочитог закона. Што се тиче личности војводе, Мајерхофер предлаже да то буде царски намесник, и то војно лице, које ће бити заповедник трупа и тврђава на дотичној територији, састављеној из провинцијала и Војне Границе. Дакле, Мајерхофер предлаже да Војна Граница уђе у састав Војводине. Војвода би царској влади предлагао чиновнике за разне административне гране. Нови Устав, пак, имао би да одреди шта спада у делокруг државне, а шта у надлежност земаљске управе. Мајерхофер истиче, даље, да је достојанство патријарха врло важно, јер ће патријарх бити привлачна сила за придобивање православних у Турској. Добро би било, наставља Мајерхофер даље, да се сви православни у Монархији подложе јурисдикцији карловачког митрополита и патријарха. На крају наглашава Мајерхофер велику корист од тога ако би се подигао српско-православни Универзитет у Карловцима.

Царска влада проучила је пажљиво мемоар Мајерхофера. Како су се сви захтеви Срба заснивали на привилегијама, царска влада заинтересовала се за садржину тих привилегија. Изгледа да влада није имала при руци те привилегије, па је наредила Мајерхоферу да и привилегије и друге документе проучи на лицу места и начини од њих преписе.

Одмах у почетку видело се да влада није била вољна да

пристане на стварање Војводине као автономне јединице. Претресано је за тим питање могућности да се Војводина прикључи Хрватској. Али, с обзиром на разлике верске, нашло се да то није згодно. Спајање Војводине с Ердељем није се такођер преручивало, а још најнезгодније чинило се влади спајање Војводине с Угарском, јер би, по мишљењу њеном, у том случају опаке револуционарне идеје из Угарске могле заразити и јужнословенске земље.

Предвиђајући велике тешкоће у спајању Војводине с другом неком круновином а још више у заокружењу такве автономне јединице, влада је стала на гледиште да се по том питању још не доноси никаква одлука. Дискутовано је, даље, у влади и о личности војводе. Док је Мајерхофер предлагао да војвода буде православни Србин, влада је била против тога. Када је већ патријарх православни Србин, зар да буде и војвода исте вере и исте народности, мислила је влада. Влада одбија, даље, сваку помисао да би народ имао бирати војводу. Пошто би он био царски намесник, њега би именовао цар, исто онако као што именује хрватскога бана, угарскога палатина, оберстбургграфа чешког и т. д. Влада прихвата Мајерхоферово мишљење да патријарх треба да буде независан од Цариграда и Русије и да, по могућству, уједини под својом влашћу све православне у Монархији, само додаје да то није лако извести. Влада, даље, није противна подизању православног Универзитета у Карловцима и мисли да би многи студенти из Србије студирали на Универзитету.

Пошто је претресла све појединости, царска влада наредила је Мајерхоферу да поново изради меморандум према палим примедбама појединих чланова владе. Овај прерађени меморандум имао је Мајерхофер упутити кнезу Шварценбергу, који ће га, када буде пошао за Будим, приказати кнезу Виндишгрецу.

Прилике су се, међутим, на ратишту измениле у корист Мађара. Повлачењем Србијанаца српска снага на југу Монархије ослабила је и мађарски генерал Мориц Перцел заузео је Сентомаш (Србобран), Бечеј, Турију, Фелдварац, Надаљ, Госпођинце, Кањ, Ковиљ, Чуруг и Жабаљ и сва села до Вилова и Мошорина. Перцел би, вели патријарх, заузео цео шајкашки батаљон „да ја нисам опет Книћанина са 2.000 своји јунака позвао и у тителску позицију бацио". „Видите како пропаде Банат? питао је у једном писму Гарашанин Книћанина. Мислите

ли да је то од силе Мађарске? По мом мњенију никако, но због политике Дворско-Мајерхоферске. Ја мислим и за себе сам у том убеђен, да се Мајерхофер томе радује, јер Двор тако оће. Кад би Аустрија имала само Мацаре пред собом, тукла би она њи те још како при свима пољским генералима и легијама, али она зна да би у таквој победи и Славени те највише триумфирали, то је она учинила своје уговоре с ким треба, пак је онда напустила бунтовнике нека сатру оне, за које је држала да могу опаснији бунтовници од Мацара постати, пак вели ја ћу сатирући дјествителне бунтовнике загушити и непремјено предстојећу буну славенску, јер ћу ји испод ножа мацарског избавити и запушити им уста нек се задовоље што даље живе па од права што им дам и т. д."

Услед неактивности кнеза Виндишгреца Кошуту је пошло за руком да реорганизује мађарску војску, тако да је мађарски генерал Артур Гергеји, у априлу 1849, однео неколико крупних победа над Аустријанцима и поново заузео Будимпешту. Занесен успехом, Кошут је предложио парламенту у Дебрецину збацивање хабзбуршке династије, што је парламент и усвојио и њега прогласио за гувернера Угарске. Вековни сан Угарске остварио се. Мрска династија била је збачена, Угарска самостална, којој се на чело ставио Кошут као гувернер. Одмах непосредно иза тога, 11 маја п. н., пише Гарашанин Книћанину: „Кошут једним манифестом и согласијем неке скупштине сбацио је двор Аустријски с круне Мацарске и проглашава Народ мацарски са свим за несависним. Ово је, чини ми се, ђачки посо, јер сотим је мацарска ствар млого више непријатеља задобила, као што то и мацарски пријатељи закључују."

VI

Пројект уставa за Војводину

Питање Војводине услед овако промењене војне ситуације одложено је било опет на неизвесно време. Једино је млади цар Франц Јосиф I, тек да нешто учини, половином априла 1849. именовао патријарха царским комесарем у Провинцијалу сремском, бачком и торонталском са вршачким срезом у Тамишкој жупанији. Том приликом наредио је цар Рајачићу да се у свему споразумева с генералом Мајерхофером, политичким и војним заповедником Војне Границе у тим крајевима

са изузетком романско-банатскога пука, који је остао и даље под командом генерала Рукавине. Опет, дакле, нов пораз за српски народ и његова патријарха, који се због напредовања Мађара у Бачкој морао повући из Карловаца у Земун.

Нова ситуација ожалостила је много Рајачића. Жалост ову повећало је још више безобзирно држање генерала Рукавине који је после октројисана Устава дао патријарху осетити то у неколико махова, а у марту поручивао му је и отворено да Срби имају право само на црквено-школску автономију а никако на политичку, јер ће Војводина спојена бити с неком другом крунновином. Генерал Рукавина био је бар искрен и отворен, док су претставници централних власти, мислећи исто тако, прикривали право своје расположење пред патријархом. Узалуд је српска делегација у Бечу доказивала оправданост закључака Мајске Скупштине, инсистирајући нарочито на томе да се Војна Граница не одваја од Провинцијала и да се Војводина уврсти у ред аустриских круновина, српско питање није помакнуто напред.

Незадовољство, разочарење и малаксалост повећани беху још више успесима Мађара на југу монархије. Растао је све више број оних који су доказивали да борба с Мађарима користи само династији, од које српски народ ништа неће добити. Поред Стратимировића који је, изгледа, тренутно због повређених амбиција, мислио да се треба приближити Мађарима, један од угледнијих Мађарофила био је и Јаша Игњатовић, познати романсијер српски. Мађари, опет, постигавши успехе на југу, покушали су на незгодан начин да се приближе кнежевској влади у Београду. Петроварадински заповедник, генерал Мориц Перцел, ушавши у мају у Панчево, позвао је дрско српску владу да повуче Книћанина и србијанску војску из Војводине и да више не помаже „разбојнике Раце". „Његово писмо, пише Гарашанин Книћанину, примљено је код нас као увредително и зато је закључено, да се ништа на ово не само писмено, но ни устмено не одговори, и да се сматра као и да га нема никако". Српска влада упутила је препис овога писма Рајачићу да га прочита онима који говоре да се треба мирити с Мађарима.

Народ српски био је у дубини душе незадовољан. У једној претставци, упућеној бану Јелачићу од стране 200 Срба, каже се: „Нас боле, светли бане, што се народно правителство и народне власти наше укидају, а она званија стара која су Мађарима потребовала, наново заводе. Нас боле, светли

бане, што се с нама... као са бунтовницима у свему поступа".

Очајан и љут, патријарх је 13 маја п. н. упутио царској влади писмо у коме отворено каже да је незадовољан с октројисаним Уставом од 4 марта и да је тај Устав дао прилике Кошутовцима-Србима да смелије дигну главу. „Докле ће се, пита патријарх чинити оволика неправда српском народу, који је толико много учинио за целокупну хабзбуршку монархију?" Зар сада, кличе болно Рајачић, када су бунтовни Мађари свргнули с престола свога законитог краља, његову династију прогнали и Угарску прогласили независном, зар сада овај бунтовнички народ снажити и јачати на штету других народности?! Зар није у интересу здраве политике ослабити их толико да их за свагда прође воља дизати се против свога краља и друге народности мучити и угњетавати! „Ist es nicht Zeit diese Tartaren dem kultivierten Europa einmal vom Halse zu schaffen? Glaubt die hohe Regierung mit den Rebellen zu transigieren"?!

Сит Беча, неискрене царске владе и надувених генерала, Рајачић је истог дана упутио проглас своме народу. „Устајмо дакле на ново на оружје, сви листом!... Данашње нешчастије наше нека нас све обозрителнима учини, да нама ништа нема без нас и без наше слоге, пак ћемо тако, но само тако, не клонувши духом у несрећи, срећу себи праву заслужити и стећи. Нема великих дела без великих жертви, нема спасења без мучења, из смрти иде се у живот".

Да несрећа буде још већа Београдске Српске Новине публиковале су текст споменутог пројекта Устава за Војводину, одакле га је 1849 прештампао у Земуну бивши српски министар просвете Стефан Радичевић под насловом „Пројект устава за Војводину српску".

Пројект устава у XV одељка изазвао је врло рђав утисак у Бечу. Дворској камарили, влади и војним круговима непријатно беше што се у границе Војводине укључује и сремска, бачка и банатска Граница са Барањом. Замерало се, даље, што се у пројекту каже да је Војводина као саставни део царства самостална недељива јединица, равноправна у свему са осталим круновинама, чије се границе не могу мењати без пристанка војвођанске Народне скупштине. Замерало се још и то, што је за Војводину предвиђен грб: бели крст на црвеном пољу с четири оцила и тробојка: црвено-плаво-бело. Бечке власти и дворска камарила виделе су у том опасне сепаратистичке тежње и прва последица тога била је да је цар 11 јула п. н. 1849,

патентом из Шенбруна, одузео патријарху недавно поверену дужност царског комесара, па је и грађанску и војну управу поверио бану Јелачићу, заповеднику јужне армије. По савету владе, цар је патријарха позвао у Беч да тобоже учествује у преговорима „die sich auf die Zukunft Meiner treuen serbischen Nation und auf die nächsten Bedürfnisse der griechisch nicht unierten Kirche beziehen". Рајачић је поражен био незахвалношћу двора. Док је Кошут био силан и мађарске трупе односиле победу за победом, двор је био упућен на помоћ Срба и Хрвата. Али када је млади цар Франц Јосиф I у Варшави измолио помоћ од руског цара Николаја I и две руске армије, једна под генералом Лидерсом у Ердељу а друга под Паскјевићем, прешав Карпате, у северној Угарској притеснила Мађаре, бечки двор осећао се много сигурније. Помоћ Срба и Хрвата није била тако много потребна. Јасно је то видео патријарх Рајачић, па је у претставци бечкој влади од 5/17 јула пребацио и замерао влади на оваквом држању:

„Die Serbische Nation, каже он, allein hat in Syrmien, in der Bačka und im Banate zum Ableiter der magyarischen Wuth vom Monate Juni bis in September 1848 gedient, und während der ritterliche, aber geächtete Ban mit seinen Slavoniern und Kroaten zur Befreiung Wiens und des Kaiserthrones geeilt ist, haben die Serben an der Römerschanze, bei Karlovitz, Szt. Tomas, Tomaschewatz, Allibunar und der Karasch die Hälfte der magyarischen Gewalt beschäftiget und hierdurch die Unternehmung ihrer Bundesgenossen unterstützt. Die Rettung Wiens, die Erhaltung des allerhöchsten Thrones und der Gesammtmonarchie sind die Früchte dieser in der Geschichte beispiellosen Aufopferung der vernachlässigten Südslaven. In diesem Kampfe haben die Serben alles geopfert, was einer Nation das Heiligste ist". Рајачић енергично одбија сваку сепаратистичку тенденцију, па истиче да су све то злонамерне подвале непријатеља с очитом тенденцијом да се онемогуће праведни српски захтеви. Опраштајући се од народа као привремени управитељ Војводине, патријарх поручује Србима да верују у бана. „Тврдо држим, каже он, поштено мисли (бан), да те у блату оставити неће, но да ће толиким својим искренога к Српском Народу пријатељства и писменим и усменим изражајима непоколебимо веран остати, закључења и твога и Троједне Краљевине сабора јуначки бранити..... Под његовим штитом стећи ћеш ти и твоју Војводину и твога Војводу".

VII

После угушене револуције

13 августа 1849 положио је мађарски генерал Артур Гергеји пред Русима код Вилагоша оружје. Мало пре тога диктатор Кошут утекао је из земље и склонио се у Турску. Мађарска револуција била је с помоћу Руса угушена и стара хабзбуршка Монархија изнела је живу главу у једној од најтежих ситуација своје дуге историје. Сада када је свака опасност била уклоњена, приступило се сређивању унутрашњих односа. Обећано „унутрашње устројење" извео је цар Франц Јосиф I патентом од 6 новембра 1849, али ни близу онако како је то закључила Мајска Скупштина. Мајска Скупштина желела је *Срйску Војводину* с претежно српским становништвом, због чега је и тражила само Срем с границом, Барању, Бачку с Бечејским дистриктом и шајкашким батаљоном и Банат с Војном Границом и Кикиндским дистриктом. Царски патент, пак, проширио је знатно границе Војводине, обухвативши још и крашовску жупанију са многобројним румунским и немачким становништвом. Нова круновина названа је „Војводство Србија и Тамишки Банат", а седиште централне власти „Ц. Кр. српско-банатског намесништва" било је у Темишвару. По патенту имала се ова нова круновина, с обзиром на разне народности у њој, поделити на неколико дистриката (окружја), који ће се, опет, разделити у срезове. Ну да се не би оваквим решењем изазвало отворено незадовољство српскога народа, унесена је у патент и ова тачка: „Сремски срезови, румски и илочки, и преимућствено од Србаља обитаване стране Бачке тако исто као и тамишке и торонталске жупаније имају предбежно (за сада) као особито окружије ове области „Војводство Србију чинити". Наравно, бечки двор није ни за тренутак помишљао на то да сједини Српску Војводину са Троједном Краљевином. У патенту се једино обећавало, да ће се „сједињење Војводства Србије са другом круновином пресудити по § 72 државног устава по преслушању окружног његовог заступништва". Тако је, дакле, формирана круновина „Војводство Србија и Тамишки Банат" са пет округа: 1) Темишварски, 2) Великобечкеречки, 3) Лугошки, 4) Сомборски и 5) Новосадски округ. Једва да се осушило мастило на патенту од 6 новембра када по наредби из Беча списи главног одбора беху пренесени из Карловаца у Темишвар упркос противљењу Рајачића. Из Темишвара пренети су они 1892 у Беч у архиву

Министарства Војног, па су враћени у Карловце тек 1905 на заузимање патријарха Г. Бранковића.

Нова круновина Војводина, којој су стајали на челу странци као грађански и војнички гувернери (генерал Мајерхофер, гроф Коронини, барон Шокчевић, гроф Биго де Сен-кантен, гроф Мендорф-Пољи) и у којој је званичан језик био немачки, није ни мало задовољила очекивања српскога народа. Уопште је читав период трајања Српске Војводине оставио тешку успомену због крутог апсолутизма и искључиво немачког централизма, који је заведен царским патентом од 31 децембра 1850 укидањем октроисаног устава од 4 марта 1849. Душа новог апсолутистичког режима био је министар унутрашњих дела Александар Бах, наследник умно оболелог грофа Стадиона.

Доба апсолутизма у хабзбуршким земљама карактерише се свемоћу римокатоличкога клира, кардинала Раушера, који је особито јак утицај вршио на мајку цареву, побожну Баваркињу, надвојвоткињу Софију.

Бавећи се по позиву цареву, зими 1849—50 у Бечу, Рајачић је опазио да га нерадо гледају на царском двору. Тада је он био у сукобу с администратором бачке епархије, епископом Платоном Атанацковићем. Платон је на почетку покрета држао с Мађарима, па је услед тога, под утицајем надвојводе Стефана, палатина Угарске, предложен био за администратора бачке дијецезе и Митрополије кад је Рајачић 1848 пао у немилост бечкога двора. Велики злопамтило, није му то Рајачић никада могао опростити. Чим су се прилике после рата средиле, Рајачић је на своју руку забранио Платону вршење епископске дужности у бачкој дијецези. После тога, да би ово своје решење још више оснажио, тражио је да и Синод донесе сличну одлуку. Међутим, Двор се свом снагом заложио био за Платона, због чега се Синод поцепао. Док су једни држали с патријархом, други, слабији, држали су с Двором, што је још више распалило мржњу између ова два јерарха. Велики песник, црногорски владика Петар II Петровић Његош, који се тада задржавао у Бечу, покушао је да измири црквене великодостојнике, али није у томе успео. Услед непопуштања патријархова у овој ствари дошло је до сасвим затегнутих односа између Рајачића и Двора. Рајачић је једнога дана поверио Никанору Грујићу да се боји да га у Бечу не затворе, те се журно спремао да напусти Беч. Већ је био готов за одлазак када га, пре него што ће ући у кола, зауставише у хотелу Мачакерхофу, где беше одсео. Под великим притиском Двора Ра-

јачић је клонуо и пристао да Платон из будимске дијецезе пређе за епископа у Нови Сад. Двор је опет понизио Рајачића. Цар је своју нарочиту наклоност показао према епископу Платону, када је 1852 посетио Нови Сад. Њега је тада на Дунавском пристаништу дочекао патријарх Рајачић са епископом Платоном, али је цар намерно обишао патријарха, сео у Платонова кола и одвезао се с њим у град. И опет понижење за патријарха српског.

У доба апсолутизма, за време Бахове ере, доста пажње обраћено је школи и просвети заслугом министра просвете грофа Леона Туна. Сем тога, царска влада приступила је регулисању важнога питања односа цркве према држави, али ту није била особито срећна. Склопљеним конкордатом 1855 с Римском Куријом постала је римска црква првим фактором у држави, а реформе цара Јосифа II беху потпуно збрисане. Патријарх је, наравно, заједно с епископима, обратио такође пажњу просветно-црквеним питањима. Рајачић је у фебруару 1854 упутио проглас „славном српском народу", у коме га позива да прилаже у фонд из кога би се имале издржавати не само гимназије и учитељске школе него и Универзитет, о коме је вазда сањао, а чију је потребу, можда баш под утицајем патријарха, истицао и Мајерхофер бечкој влади. Патријарх се у питању подизања Универзитета обраћао и министру Туну, али га је овај одбио и том приликом нагласио да је претходно потребно боље организовати средњошколску наставу.

Заслуга је патријарха Рајачића да је Карловачка гимназија добила право јавности и да је подигнута од шест на осам разреда. Рајачић се даље интересовао и за подизање богословског семинара. Чим је био изабран и потврђен за митрополита 1841 нагласио је он једном приликом јавно да је богословски семинар прека потреба и да ће га подићи. Дошли су, међутим, бурни догађаји и он није успео да оствари своје обећање.

Патријарх Рајачић нарочиту нежност показивао је према волуминозној Хроници грофа Ђорђа Бранковића. Овај је код тадашње генерације стекао ореол народнога мученика, који је патио и страдао за општу народну ствар. Рајачић се носио мишљу да се то дело, чувано у библиотеци митрополита Стратимировића, изда. У тој ствари говорио је он с кнезом Михаилом у Бечу и доцније дописивао се о том с њим. Кнез Михаило склонио се, најзад, да дело изда о свом трошку, па је молио патријарха да му пошаље у Беч рукопис Бранковићеве Хронике. Изгледа

да се Рајачић бојао послати оригинал у Беч, него је 18 марта 1854 послао кнезу само прорачун за штампу. Том приликом патријарх напомиње кнезу да би требало именовати један одбор који би имао да утврди начела по којима би се имала издати Бранковићева Хроника. Кнез Михаило поверио је Ђури Даничићу да проучи ово питање. Даничић, као доцније и Иларион Руварац, није био много одушевљен штампањем овога волуминознога дела. Он је кнезу предлагао да се из Хронике штампају само поједина места, значајна за језик и историју. Патријарх, опет, велики пријатељ руско-словенског језика, при том мало упућен у науку, био је за то да се Хроника штампа у руско-словенском препису игумана Константина. Кнез Михаило, под утицајем Ђуре Даничића, био је одсудно против тога, и тако од целе ствари не би ништа. Када је патријарх у априлу 1858 у Карловцима отворио „Митрополитско-гимназијалну типографију", намеравао је 1860 да у њој штампа Бранковићево дело, тако да Хроника „за први производ поменуте печатње моје потомству нашем за спомен служи". Све то беху лепе жеље, а Бранковићева Хроника још и данас лежи у рукопису у патријаршијској библиотеци. Те године када је Рајачић мислио на штампање Бранковићеве Хронике спремали су се крупни политички догађаји у животу војвођанских Срба, у којима ће патријарх, пред крај свога живота, опет да игра скоро исто тако значајну улогу као бурне 1848—49 године.

VIII

Благовештенски Сабор

Неуспех цара Франца Јосифа I у горњој Италији 1859 одјекнуо је страховито у многојезичној Хабзбуршкој монархији. Иако су се граничари јуначки борили на пољима горње Италије, вођство је било слабо и сасвим неспособно. Код Солферина 24 јуна 1859 цара Франца Јосифа I потукли су Французи страховито у центру и на левом крилу, тако да је цар, изгубивши главу, наредио опште повлачење. „Löwen von Eseln geführt" говорило се тада с огорчењем у Хабзбуршком царству. Ауторитет царев и династије подрман је много. Ломбардија изгубљена и читав систем унутрашњег уређења подрман из основе. Неки државници говорили су чак да је неминован распад Хабзбуршке монархије. Окорели централиста и аутократ, млади цар, иако тешка срца, увиђао је да читав систем мора да се мења.

Претставник германског централизма и реакције, министар Александар Бах напушта положај, Цар је имао да бира да ли ће пристати уз либерално-централистичку струју, којом су пливали Немци, или да прихвати автономно-федералистичко државно уређење, зашто беху Словени у монархији, а нарочито чешки феудалац Хајнрих Клам-Мартиниц. Цар се, најзад, одлучио за федерализам, решио се да изиђе на сусрет народностима Монархије. Установа т. з. „појачанога" државнога савета (Verstärkter Reichsrath) од 5 марта 1860, истина без законодавне иницијативе, означавала је извесну промену владавинског система. Истина „појачани државни савет" био је само скуп аристократа и високе бирократије, још увек далеко од стварног парламента.

Почетак т. з. уставне ере заталасао је народе у Монархији. Срби, истичући своје велике заслуге за династију, траже сигурније гарантије за Војводину, Хрвати потпуну автономију и сједињење Далмације с Хрватском и Славонијом а Мађари, под вођством Деака, своје старе уставне слободе.

Октобарска диплома од 1860, дело конзервативца грофа Антала Сечена, склепана на брзу руку, изашла је донекле на сусрет народностима Монархије. Њоме се напуштао централистички систем, који се ослањао на Немце, и држава се постављала више на федералистичку основу. По Дипломи, свака покрајина имала је добити автономију, али су све покрајине имале заједничке послове, о којима се имало расправљати у Бечу у заједничком сабору од 100 чланова. Међутим, том сабору није се давала јача законодавна власт него само саветујући утицај, али му је признато право одобрења пореза.

Како Угарско Намесничко Веће октобарском дипломом није добило онај делокруг који је имало пре 1848 према XIV зак. чланку од 1791, како се, даље, мађарском сабору није дало старо право одобравања регрута и пореза, Мађари, незадовољни, остали су и даље на становишту својих старих муниципалних права и уставних слобода. Беч, у невољи, гледао је да их задовољи. Како су Мађари били јачи од Срба, јер ови нису имали своју богату и утицајну аристократију, Беч је, заборављајући велике услуге Срба, одлучио да Војводину укине и неке њене делове споји с Угарском а неке с Хрватском. Међутим, бечки кругови као да су осећали колику ће неправду тиме учинити Србима, па су неко време оклевали да изврше ту намеру. Да би сазнала расположење становништва у Војводини, бечка влада упутила је онамо грофа Мендорф-Пољи да саслуша поверенике српске,

мађарске, немачке и румунске народности у Темишвару и Лугошу, а српске у Кикинди, Суботици и Новом Саду.

Иако су Срби, особито Суботичани, изјавили били жељу да им се остави самосталан дистрикт с војводом на челу, притисак мађарске аристократије у Бечу био је тако снажан да је цар 15/26 децембра 1860 укинуо Српску војводину, те је спојио с Угарском „на основу државноправни претензија ове краљевине". Срби су били увређени у дубини душе, али одлучни да се бране. „Војводина ће ипак, писао је Милетић у свом знаменитом Туцинданском чланку, у преображеном виду, ма и без имена тог зацело васкрснути. Само будимо стрпљиви и уверени да ће доћи и наше време, јер Бог наш, који је сачувао Црну гору и васкрсао Србију после четири стотине година, још је жив, он ће и нас сачувати". Патријарх Рајачић био је такође потресен до дна душе. И сада, када је Војводина била сахрањена, позваше државни министар Антон Шмерлинг и угарски канцелар барон Вај патријарха Рајачића да упути у Беч двадесет повереника да онде предложе „услове и јемства за одржање српских стародавних привилегија и законитих егземција, особито српског језика и народности". Патријарх је овај захтев одлучно одбио. Уложивши енергичан протест што је Војводина укинута без саслушања народнога сабора, патријарх је тражио од бечке владе „да се (српски) народни сабор у једно време са угарском дијетом сазове, и да српски народ на основу свога историско-политичкога права оне модалитете определи, које му његово будуће биће у Угарској осигуравају, и да ове модалитете круни објави, за чим ће Њ. ц. кр. ап. Величанство као венчани краљ Угарске потврђење своје најмилостивије уделити, које највише решење на државни закон да се подигне".

Патријархова претставка била је предмет решавања на седници бечке владе 19 фебуара 1861. Државни министар Антон Шмерлинг био је за то да се Србима одобри држање Сабора, док је министар Антал Сечен, Мађар пореклом, такође био за одобрење сабора, само је захтевао да се патријарх стави под личну одговорност ако би сабор прекорачио делокруг свога рада. Решено је, најзад, да се цару предложи да одобри сазив сабора, али са искључењем Војне Границе. У инструкцији саборском комесару, барону Јосифу Филиповићу, Личанину такође и потоњем окупатору Босне, каже се да је задатак сабора да предложи услове за очување српске националности и језика, али само у оквиру Угарске, јер се присаједињење Војводине Угарској и Хрватској има сматрати као свршен чин.

Српски народни сабор који је пред Благовести отворио 21 марта (2 априла) царски комесар барон Јосиф Филиповић, а коме је претседавао патријарх Рајачић, узео је за подлогу свога рада привилегије. „Тешко ми пада, рекао је Рајачић, што нема приступа и гласа цео народ у Сабору овом, мислећи ту на граничаре, којих није било у Сабору, јер привилегије народне, којима се јемствује народу нашем држање народних сабора, и осигуравају се права народна, нису само наше, него су обште имање, обште добро и благо, општа светиња и општи аманет свију Србаља..... Но ако ми не попустимо, наставио је патријарх даље, од они права, за која народ војује и крв своју пролива од сто седамдесет већ година, и ако ми у том постојанству нашем останемо на оном путу и на оном пољу, на ком ће нас срјетати општа и укупна воља цјелог народа, онда се немамо бојати ни тешког положенија нашег према околностима, ни теже одговорности наше према народу. Тај пут и то поље биле су за народ српски увјек и свагда до сада народне привилегије, које је сматрао увјек и које сматра и данас народ наш за таке државоправне уговоре, што вежу и једну и другу страну на једнако".

У истом смислу говорио је и Никанор Грујић. „За нас су биле и биће, каже он, привилегије наше, док год се не испуне, вјечити и свети, као што се изражава свети патријарх, уговори, учињени међу претцима нашима и сувереним господарима ови земаља, на које је пристала и којима је обвезала по праву и слободној вољи једна и друга страна и себе и потомке своје". Стојаковић, један од најбољих правника на том сабору, мислио је исто тако, доказујући да су привилегије међународни уговори, склопљени између угарске круне и слободног српског народа. Само мањина, наклоњена Мађарима, доказивала је да привилегије без сагласности угарског сабора немају ону снагу коју им саборска већина даје.

На основу привилегија, дакле, тражио је Благовештенски сабор за Србе посебну автономну територију. Ова територија обухватила би провинцијални и граничарски Срем, онда доњу Бачку са граничарским шајкашким батаљоном и Банат с Војном Границом. На челу Српске војводине био би изабрани војвода са извршним органом Војводским саветом. Изабраног војводу, који је члан угарскога горњега дома и хрватскога сабора, потврђивао би краљ. Војводина имала би своју војвођанску скупштину, која би из своје средине делегирала своје претстав-

нике у угарски сабор. Војводина имала би, даље, првостепени и апелациони суд, а као трећа инстанција био би највиши суд у Будимпешти. Српски језик са ћирилицом имао би бити званичан језик Војводине. Као што се види, Благовештенски сабор тражио је посебну област са унутрашњом управном и судском самоуправом.

Благовештенски сабор извршио је дакле постављени задатак. Рекао је под којим условима пристаје да се Војводина сједини с Угарском и Хрватском, све у жељи да очува свој језик и народност, што је било зајемчено српским привилегијама. Но од закључака Благовештенскога сабора не би ништа. Војводина остаће и на даље сједињена с Угарском. Стари патријарх Рајачић као да је ово осећао, када је, затварајући Сабор, рекао: „Изражај означени захтевања наши може се сматрати само као свршетак почетка, а тјечај дјела и крај који дјело краси, још је у божијој и царевој руци, и тако далеко од нас, да га ни догледати не можемо с ове тачке на којој стојимо". Цар, истина, у рескрипту од 24 јула 1861, упућеном угарској диети, наглашава да ће пред угарске великаше и посланике изнети жеље и захтеве српскога народа, али закључци Благовештенскога сабора нису изнесени били пред угарску диету.

Српско питање расправљало се у две седнице министарског савета у Бечу 8 августа и 3 новембра 1862. Док је државни министар Антон Шмерлинг био за то да се приступи решењу српскога питања и да се оно реши колико толико по жељи Срба, претседник савета, надвојвода Рајнер, био је за одлагање тога питања с обзиром на тадашње прилике у кнежевини Србији. Министар спољних послова, гроф Рехберг, био је такође за одлагање тога питања, јер су главе, говорио је он, свих Срба усијане идејом стварања Велике Србије. Док је угарски канцелар гроф Форгач био за одлагање решавања српскога питања, хрватски канцелар Иван Мажуранић предлагао је да се приступи решавању тога питања, које је старо скоро већ 200 година.

На седници од 3 новембра говорено је опет о овом питању. Том приликом хрватски канцелар Мажуранић тврдио је да Срби немају права да на основу привилегије од 1691 траже своју посебну територију, али ипак за то, говорио је Мажуранић, Србима треба дати сигурне гарантије за очување њихова језика и народности. Противан је томе да се Срем у судском и административном погледу одваја од Хрватске. Од мађарских министара гроф Надажди тврдио је да српске привилегије имају

вредности, те се залагао за решење предлога Благовештенског Сабора. Међутим, и Шмерлинг са својим мишљењем и гроф Надажди остадоше у мањини, те су закључци Благовештенскога сабора остали мртво слово на хартији.

Стари патријарх Рајачић није дочекао ову расправу код бечких централних власти. Негде после Духова 1861 пао је у постељу. Он се полако гасио. Пред смрт написао је он своју последњу вољу. У њој он, између осталога, преклиње Богом живим и светим Јованом браћу епископе да се не отимају за престо архиепископа", „јер је то бреме тешко, претешко, те га не може сватко понети". На погребу његову, поред епископа темишварскога Самуила Маширевића, говорио је по жељи пок. патријарха и Никанор Грујић. „У мом говору, каже он, било је по где које место, које је дирнуло у срце слушалаца, а особито кад сам рекао, да су уродила последња тренућа његове радње муком, мука је понела, али нам још није донела утешног плода; то је она рана, коју је однео и он собом у гроб и која тишти и нас највећма над гробом његовим".[1])

Д-р Јован Радонић

---

1) Извори и главнија литература: Архив револуционарног одбора и патријарха Јосифа Рајачића у збирци „Дјејанија народа сербскога и патријарха 1848/9" у три велика фолијанта са скоро 1000 докумената, сада у Архиву Срп. Краљ. Академије, онда Патријарашки архив у Срем. Карловцима, Држ. архив у Београду и Нар. Библиотека у Београду. Грађу бечких и пештанских архива, као и известан број докумената из Карловачког и српских архива публиковао је D-r *Thim József* A magyarországi 1848—49-ki szerb fölkelés története, II (Budapest 1930), III (Budapest 1935). Летопис Матице Српске, Књ. 111 и 112: *Јов. Ђорђевић*, Радња Благовештенског Сабора народа србског у Срем Карловцима 1861. У Новом Саду 1861. Д-р *Драг. М. Павловић*, Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1849. Београд 1904. Автобиографија *Никанора Грујића*, Срем. Карловци 1906. *Гига Гершић*, После педесет година, Београд 1912. *Јов. Радонић*, Срби у Угарској, Ниш 1915. Jov. Radonitch, Les Croates et l' Austriche-Hongrie. París 1918. *Dr. Viktor Bibel*, Der Zerfall Österreichs, II. Wien. 1924. *Joseph Redlich*, Kaiser Franz Joseph von Österreich, Berlin 1928. *Васа Богданов*, Устанак Срба у Војводини и мађарска револуција 1848—49. Суботица 1929. Д-р *Драг. Страњаковић*, Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844—1858. Београд 1936. Д-р *Дим. Кириловић*, Српски народни сабори, Нови Сад 1937. *Ф. Шишић*, Како је Јелачић постао баном? Београд 1937.

Исправак:

На страни 226, 4 ред од доле стоји код Ваграма, а треба да стоји код Еслинга.

Кроз дечју собу ноћу

Везени јастуци светлом кроз грање,
три главе,
троје застрте очи! — Тишина.
Пролазим опет орашјем тема и — дилема:
враћам се из даљина прошлости своје...
и тешко спушта ми се рука на чела ведра.
Слушам: бију ли срца једра,
сниј у ли испод кедра —
жилавог мог живота?

Пролазим да бацим са лица у тмину
збиљу и мину, да тешку завесу спустим
испред шарених брига,
тонући у бескрај смршених путова, куда,
кроз чуда, оставих трагове смелих стопа,
исповедах се без попа,
кајах се без суза,
певах без муза,
падах без мисли и мислих
без речи,
запреден у безброј стаза и самртних тмица;
у општој сечи
крв ми се груша.

Ја вас и онда видех кроз оквир бодљивих жица,
ко незнана чеда на кумулима дима,
и пожелех вам живот — рађање душа!

А сад?
— Мој јастук не шара светло кроз грање.
Далеко чујем кроз сан вам смех.
Смех! — То и мој сан је!
Кроз оквир светлих месечевих ниши
мој живот из вас се смеје! —

П. Твртковић

Зосја

Огромни транспортни брод лагано је клизио сивосребрним таласима који су се на светлости рефлектора пресијавали као распаљено сребро, а кад би се сноп рефлекторске светлости гасио, тада би таласи у сивој провидној северној ноћи постајали тешки, троми и оловни. Аветињска северна пролећна ноћ са својим суморним сумраком притискивала је душе као мора и оне су изгарале од болне чежње за сунцем, југом и звездама.

Већ други дан како је брод на путу. Плови лагано и опрезно, јер је ушао у зону где вребају и прете смрћу немачки сумарени. Два дестројера, витка и брза прате га стално, а кад падне ноћ њихови рефлектори својим белим сноповима светлости, као неким огромним аветињским прстима, стално и упорно опипавају море тражећи неуморно и истрајно невидљивог непријатеља. А кад рефлекторски сноп светлости падне на брод, све се на њему прелије и заблиста усијаном белином и тада и брод и људи добију чудан израз, уплашен и изненађен.

Брод плови према Енглеској, оставио је обале Северне Русије, удаљио се већ и од Норвешке, и сад плови бескрајном пучином. Нигде трага од копна, свуда сиво северно море и једнолико оловно и тужно небо. Војници и официри добили су појасеве за спасавање и то појачава осећање неизвесности. Сумрак северне ноћи, која је заменила магловити дан, не да сну да се спусти на уморне очи. Мај, блистави и распевани мај овде, у овом крају света сив је и суморан, магловит, пун ситне кише и очајне досаде.

Ноћ је тиха без месеца. На палуби увијени у шињеле седе официри и разговарају, Говоре тихо о југу, сунцу и о великој мајчици Русији коју су оставили у крвавим самртним мукама, о страхотама револуције и ужасима грађанског рата који бесни у светој словенској земљи. Сви су они прошли кроз море крви и пламена, видели слом великог словенског царства, преживели дане очаја и сад иду тамо на југ да принесу своје животе на жртву за слободу свога народа, али их у душама гризе сазнање да нема више велике словенске мајке, свете Русије, оне Русије која је принела сама себе на жртву за нас и нашу слободу и коју су они заволели као своју отаџбину. И док они разговарају, наслоњен на ограду палубе стоји висок и снажан официр, загледао се на пучину и проматра игру рефлектора. Не миче се. Његово оштро лице кад на њега падне светлост рефлектора изгледа укочено и мртво.

— Опет се издвојио из друштва, — рече у официрском кругу

потпуковник, командант батаљона и транспорта, јунак и ратник из три рата.

— Чудан човек — додаде један од официра. — Увек је сам, увек ћути и увек је замишљен.

— И откуд он међу нама? — упита мајор. — Немац и наш добровољац. Је ли, Војо, ти га знаш још из Аустрије?

Официр на кога се мајор обратио поћута и после кратке паузе рече:

— Болна историја једне дивне и честите душе.

— Романтична историја? — додаде један од официра.

— Не, — одговори поручник Воја, — већ истинска трагедија човека коме је рат сломио душу. Ја њега знам одавно, још од почетка рата. Све ово што се вама чини тако чудно код тог човека, последица је онога што је он преживео.

— И онако не можемо да спавамо у овој аветињској ноћи, па де нам испричај шта је то било, — замоли потпуковник.

— Кад је објављен рат — поче поручник Воја — мој пук је био послан у Галицију. Као и многи други Срби тако сам и ја био означен као политички непоуздан. Велика Аустрија сматрала је да сам за њу опасан и послала ме у чисто немачки пук због своје сигурности. Нашао сам се у новој средини која ме је примила с неповерењем. Моји другови, официри били су према мени додуше коректни, али сам видео да ме избегавају. И то је трајало све док ме једног дана није позвао к себи командант пука, стари, добродушни пуковник и отворено ми рекао:

„Ти ваљда знаш да си овамо послан као политички сумњив. Уосталом, то је глупост. Ти си био студент и ко би још водио рачуна о студентским детињаријама. Сад си официр, знаш своју дужност и ја мислим да ти не морам објашњавати како треба да се владаш". Одговорио сам војнички да све разумем, а старац се накашљао и добродушно се смешећи додао: „Све су то глупости, тако се не освајају душе. Тако је било и у Италији и ми смо морали да је изгубимо!... А сад иди, синко, и буди паметан".

Од тога дана моји другови официри променили су према мени своје понашање. Уосталом ускоро су почеле и ратне операције. У великој бици код Лавова наш је пук преполовљен, и ми смо узмицали према Кракову. Руси су нас у стопу гонили. Изгледало је да ће се Аустрија срушити као кућа од карата, али тада је дошла несрећна руска кампања у Источној Пруској, и Аустрија је добила времена да се прибере и одахне. Рат се наставио. Наш се пук

повукао према Карпатима. У малом пољском селу ми смо се задржали, добили одмор док је испред нас започео рововски рат. Наш је пук био скоро уништен, па смо чекали појачање да бисмо поново кренули на фронт.

И ето, у том малом галицискоm селу одиграла се трагедија нашег Ханса Милера. Служили смо обојица у истој чети и заједно становали у сеоској пољској кући. Ханс Милер је био нешто млађи. Тек је свршио филозофски факултет. Фантаста, пун магловитих теорија гледао је на рат као на неко потребно искушење у ком ће се показати морална вредност људи и народа. Чврсто је веровао да је његов народ позван да препороди огњем н мачем свет и донесе му вишу моралну идеју која ће заменити савремени материјализам. Нас смо двојица често и дуго расправљали о тој теми. Ханс је био пангерман, није марио ни Аустрију ни Хабсбурге, већ сневао о великој Немачкој која ће завладати светом и морално га препородити. Он је разумевао нас Србе и нашу борбу за слободу, али је говорио да права малих народа морају да уступе испред потреба великих нација. Иначе је то био весео младић и добар друг, и нас смо се двојица одлично слагали и поред његовик пангерманских идеја. Али у последње време мени се учинило као да се Ханс изменио. Задржавао се све чешће негде у селу и престао са мном да полемише. Ја сам био заузет својим бригама и пословима, па нисам на то обраћао много пажње.

Ускоро смо кренули на фронт. Децембра месеца 1914 Руси су нас поново потиснули, и ми смо се нашли у карпатским кланцима. Ви знате шта значи зимски рат у планинама. Руси су нападали гинући у масама, али су стално ишли напред и 1915 у пролеће ми смо били већ у Угарској на последњим Карпатским обронцима. Ја сам тражио прилику да пребегнем Русима, али нисам имао среће и зато сам се тешио надом да ће Руси пробити фронт, спустити се у мађарске равнице и завршити рат уласком у Пешту и Беч. Али Руси су остали без муниције. Макензен је пробио њихов фронт, и они су почели да се повлаче према истоку. Страшни су то били дани, изгледало је као да је руска снага уништена. Руси су узмицали, а ми смо без боја напредовали. Ноћу се небо црвенело од пожара: то су Руси на узмаку палили своје магазине, бацали у ваздух мостове и железничке станице. Наш је пук напредовао оним истим путем којим је прошле године узмицао. Приближавали смо се оном истом селу где смо се лане реконструисали. И док смо ишли убрзаним маршем, прође ми Ханс Милер сав озарен и поче да ми прича о својој срећи што ћемо опет навратити у ово село.

И тада ми повери да је ту у забаченом пољском селу доживео своју прву љубав упознавши малу сеоску учитељицу Зосју. У топлој мајској ноћи његов је глас звонио као песма. Говорио је о тој малој учитељици са заносом, говорио је о њеној души која се тако лепо одражавала у плавом погледу њених крупних очију.

— Иако пореклом Војвођанин, ја сам одрастао у Бечу — говорио је — и досада сам познавао само тип великоварошке девојке, блазиране и рафиниране, и тек сам сад овде у Галицији први пут срео девојку чисте душе. Зосја је сва саткана из поезије и одушевљена за све што је лепо и чисто.

— А да ли она воли тебе? — упитао сам.

— Не знам — одговорио је Ханс — и сувише је било кратко време да бих јој могао све рећи, а нисам се, право да ти кажем, ни усудио. Ми нисмо разговарали о љубави, она је вечно говорила о својој Пољској, о њеном васкрсу после овог рата и није марила за нас Немце. Говорила је о свом народу и његовој несрећној судбини као у неком заносу, и тада ми је изгледала као визија орлеанске девојке која има само једну љубав, а то је њена отаџбина. И док сам је слушао, ја сам мислио како ће срећан бити онај човек кога заволи та дивна девојка. И ево, сад кад се враћам у то село где сам је упознао и заволео, решио сам да јој све кажем и замолим је да ми буде жена, јер не могу да замислим живот без ње.

Тако је сневао Ханс Милер не знајући да му је судбина припремила најстрашније изненађење.

Чим је пук ушао у село, Ханс је потрчао према школи. Пала је већ ноћ, топла и опојна, пуна мириса расцветаних јоргована. Ја сам седео пред својим станом и размишљао. На тамном небу заблистале су већ и звезде. Било је време да се пође на одмор, и ја пођох у своју собу. Таман сам хтео да легнем кад улете као без душе Ханс. Без поздрава баци се на постељу и јаукну:

— Њу су убили!

И онда се очајнички ухвати за главу и поче да јеца. Као рањена звер јаукао је тај млади и снажни човек који је изгубио сву своју веру у живот. И онда је наједном устао, откопчао кубурлију и хтео да извуче револвер. Скочио сам и дограбио га за руку викнувши:

— Кога су убили?... И шта хоћеш с тим револвером?

Погледао ме лудачким погледом, стресао се и онда зачудо мирно проговорио:

— Јучер су стрељали Зосју... због велеиздаје, јер је, кажу, чинила Русима неке услуге. Овдашњи свештеник ми је приповедао

како је то било. Овде је био руски пук у ком је било много Пољака, и она је у њима видела своју браћу која су дошла да ослободе њен народ. И зато су је убили, њу, дете које није разумевало шта су то ратни закони и прописи... Зашто си ми одузео револвер? Зар ти мислиш да можеш спречити да умрем кад ја то хоћу?

Под утиском његове страшне приче инстиктивно прошаптах:

— Освети је!

Он устаде с постеље, приђе ми, загледа ми се у очи и упита пригушеним гласом:

— Реци ми искрено је ли то истина да код вас Срба постоји крвна освета и да је човеку лакше када се освети?

— Не знам — одговорих — али тако се код нас бар верује.

Ханс се замислио и ућутао, и после дугог ћутања почео полако и одмерено:

— Ја знам да се ти одавно спремаш да прећеш Русима. Поведи и мене са собом, јер ја више не могу да останем међу овим убицама.

Изненадио сам се његовим речима и већ хтео да га упитам откуд он зна да ја намеравам да побегнем, али он настави:

— Ја више немам према њима обавеза, па ћу ти све рећи. Ти знаш да си обележен као политички сумњив, али не знаш да си као такав имао једног од другова који је о теби имао да води рачуна и да извештава старешине о сваком твом кораку. Знај да сам ја био одређен да пазим на тебе. Још у Карпатима, кад су Чеси у масама почели прелазити Русима, мене је команда известила да се и ти спремаш да побегнеш.

Зачудио сам се, јер о том нисам ни с ким говорио, и зато сам упитао:

— А откуд они то знају?

— Они ништа не знају — одговорио је Милер — већ само наслућују знајући да тебе као Словена вуче срце својима. Они осећају, јер су криви и јер се боје. Ја раније нисам разумевао вашу мржњу према Аустрији, али сада знам да су то целати и да они овај рат морају изгубити, само штета што ће они да упропасте судбину наше нације. Они немају права да говоре о моралу и поштењу. Од те вечери Милер се потпуно изменио. Избегавао је официрско друштво, а и самном је мало разговарао.

Пук је кренуо у Источну Галицију где се после руског узмака најзад утврдила фронта и прешло на рововско ратовање. Руси су поново отпочели с нападима, и ми смо се у зиму 1915 године поново нашли притешњени и потиснути према Буковини. Ту у

планинама поново сам почео да кујем планове о прелазу Русима.

Био је децембар месец, и снег је завејао ровове. Борби није било, и ја сам већ био одлучио да прве мрачне ноћи кренем Русима.

Седео сам у земуници и разгледао специалну карту са уцртаним положајима комбинујући како ћу најлакше прећи жичане ограде и довући се до руских положаја који су се налазили испод нас на једној падини удаљеној око пет стотина метара. Сва је тешкоћа била у томе како да неопажено обиђем стражу која се налазила испред рова иза мале узвисине између наших и руских ровова. И док сам ја размишљао у земуницу уђе Ханс, сав у снегу и не сеједајући и не поздрављајући ме рече:

— Облачи се, хајдемо! Ја данас обилазим страже и знам лозинку!

Био сам узбуђен, али сам се брзо прибрао, обукао шињел, опасао се, прегледао револвер и одлучно рекао:

— Хајдемо!

Кроз бурну ноћ и вејавицу изашли смо из рова, прешли жице, минули стражу и нестали у снежној белини. Газећи дубоки снег губили смо често оријентацију, али инстикт самоодржања водио нас је према руским рововима. И наједном на небу сину ракета, обасја снежну белину завејане падине, и ми осетисмо да су нас у руским рововима приметили. Чу се узвик руске страже:

— Стој! Ко иде?

Кроз ноћ плану метак. Ми падосмо у снег. Није дуго потрајало кад се око нас чуше гласови:

— Аустријанци... предај се! устани!

Устали смо и дигли руке увис. Руски војници с упереним пушкама повели су нас пред собом. Опет жице, а онда дубоки бескрајни ровови пуни снега. Довели су нас у земуницу свога командира. Командир, пешадиски капетан говорио је прилично добро немачки, и ја сам му рекао да сам Србин, да сам се већ давно спремао да пређем својој браћи Русима и да сам са собом повео и свога друга. Ханс је ћутао. Без речи извадио је карту са уцртаним аустријским положајима и распоредом снага. Ту су биле и тачне ознаке батерија, растојања, њихов калибар, распоред резерви и комуникација. Све то прецизно уцртано у ђенералштабну карту. Видело се да се Ханс дуго припремао пре него што ће прећи Русима. Руски командир се чудио и гледао ову карту са разумевањем и уживањем и одмах обавестио телофоном вишу команду. Ускоро су дошли по нас и одвели нас у пуковски штаб, а отуд у команду дивизије. Ту је Ханс пред генералима објаснио све што је било уцртано на карти, а кад

су га упитали зашто је то урадио, он је мирно и прибрано одговорио:

— Освета.

Из команде дивизије послали су нас у Кијев, а отуд чак на Волгу у Самару. Ту смо се заједно јавили у српске добровољце и већ с пролећа 1916 били у Одеси. На добручком фронту Ханс се борио јуначки као да је тражио у боју смрт, али она је бежала од њега, и он је из Добруџе изашао нерањен.

— И није се осветио? — упита потпуковник.

— Напротив — одговори поручник. — Они подаци које је он предао Русима послужили су руској команди за велику офензиву 1916. Том је приликом уништена читава дивизија која је држала тај део фронта. Зосја је била осветена, али Ханс није нашао мира својој души.

— Рат је страшан — рече један од официра — ево већ четврта година како се људи убијају. и још нема краја овим страхотама.

Официри су ћутали.

На истоку се јавила бледуњава светлост као нека узана трака која се ширила и бивала све јаснија.

— Свиће — рече потпуковник и устаде — хајдемо да спавамо. У сивој јутарњој светлости северне зоре море је било још тмурније, а над њим се ширило небо као тешки оловни плашт, сив и магловит. Рефлектори нису више обасјавали тамне таласе, а тамо далеко на хоризонту јасно су се оцртавале витке силуете црних дестројера који су будно, као верни пси, пратили и чували огромни транспортни брод.

Ж. С. Калинић

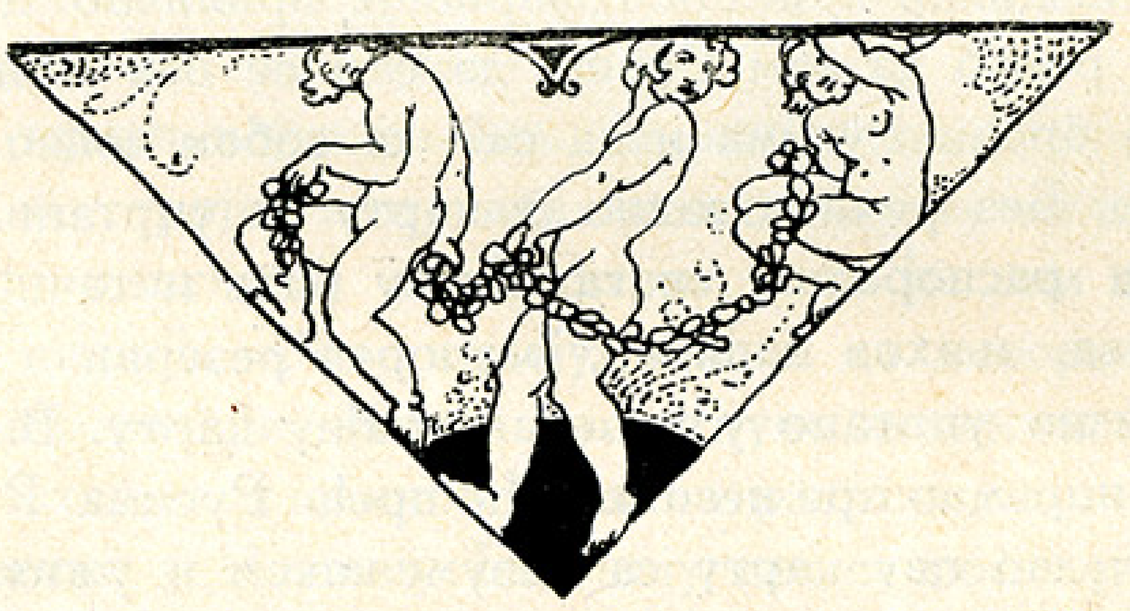

Изгнанци

Прошлост бриди помешана с никотином у крви и грлу:
час видим осмехе, час чујем гласове заборављених ствари,
зидам у облаку дима, над столом, улицу замрлу
где су без крика живели и умрли моји стари:

— Ниски зидови и трошни кућерци, зашто ме опет тражите?
Ја сам за вас мртав, као и за будућа здања;
уместо да заборавом моје дане и очи блажите,
ви трујете новим сумњама моја сазнања.

— Дошли смо да ти испричамо сва своја злопаћења и беду:
откад нас узидаше у темеље нових, нама несродних кућа,
ветрови нас гризу и кише немило једу —
ми не знамо за осмех зоре, ни одмор смркнућа.

— Ја вас више не могу вратити вашем некадашњем реду,
моји су прсти израњени, моја нутрина празна,
и, ако неко од живих за нашеситне болећивости сазна,
бациће нас на трухлиште као изгњилу греду.

Драга сећања и кућерци, сва моја земаљска хтења
остала су без пута, без крова, узглавља и седишта,
понекад их само на разговор прими гомила стена
тамо крај старог, морем разглоданог гробишта.

— Ти ниси схватао наше посланство, као што ни данас
не жалиш наше отсуство на праговима живота и кућа:
ми нисмо дошли да се јадамо за нас,
него да те посетимо на твоја јутра будућа...

— Ја вас више не схватам, некадашњи знанци,
стране су ми речи којима се молите својим судбинама,
знам само да смо обоје вечити изгнанци
заточени у тућим спиљама и тућим дубинама.

Анте Цетинео

Прогањање филозофа у историји,

као културно-историјска и социјално-психолошка појава

Једна цела још увек ненаписана књига чека свог аутора: Прогони филозофа у историји, са психологијом и социологијом те појаве.

Та црна нит претставља једну толико сувислу и упадљиву дијагоналу кроз све културне типове и историјске епохе, од првог помола филозофије до данас, да је право чудо што све досада та појава није издвојена и историјско-психолошки осветљена. Овај наш нацрт показаће само то како је огроман материјал тога поглавља и како су то најсрамније међу срамним страницама поносне „културне историје". Али подаци сами остаће овде тек у главном избору назначени, психолошки тек скицом оцртани.

Утврдимо добро: ради се само о оном засебном гоњењу и мрцварењу филозофа у историји које одаје своју нарочиту симтоматику и психологију са специфичним попратним појавама и мотивима. Остале врсте и случајеве „захвалности" човечанства према великим и изузетним људима уопште овде ћемо оставити по страни.

Човек по својој природи и урођеној конзервативности нерадо гледа онога који би хтео да га дигне и помакне. Човек је духовно тежак. Инстинкт и одбрана животних интереса држи се проверених облика живота: свако испадање из равновесја прима се са неверицом, страхом и отпором. Нове концепције и антиципације будућности гледају се с усплахиреним неповерењем. Ако та душа гомиле поприми облике организације, верске, политичке, друштвене, било какве, са претставницима и вођима, као оно кристалним цветићима из ситог раствора избаченима, та тежина неповерења може да пређе у агресивност мржње. Јавља се „реакција средине". Структура те реакције била би: пасивна гомила као подлога, и појединци-избацине те гомиле који претстављају активирану силу, мозак и реч те гомиле. Гомила - и њени претставници под најразнијим облицима - то је она тешка инертна маса која у приликама, изазвана или неизазвана, може да узме вид разјарене немани. Филозоф, по некој трагици свога послања, често се морао да сусретне лицем у лице са том немани. Једни су је филозофи избегавали, можда и избегли, други се нису уклањали, а трећи, најсмелији, равно су јој у канџе налетили. Међу онима који су пострадали, налазе се најјача

имена историје филозофије. Али и они тихи, најповученији контемплативци осетили су зуб њезин.

Филозоф посматра, проживљава, мисли и - исказује своје мисли. Није потребно и није у суштини његова бића да пређе у било коју форму друштвене активности. Али, својим мишљењем и казивањем он може ипак да буде опасан: гомила то инстинктивно осећа. Ту је нерв целе историјске трагедије са филозофима. Мисао је снага, она гради и руши. Захтева нешто ново, вређа голотињом истине, износи пред лице једно неподносиво огледало. И отуда онај стари елеменат мржње који се кадгод и данас, у модерно доба, на засебан начин, прикривено и несвесно, испољава према психологу, том духовном сликару и микроскопичару човека и друштва. Раније је та мржња дисала и проговарала под изликом вере, државе, друштва, конвенционалног морала, те је каткад и у најбруталнијим формама газила оне који су нешто ново — само мислили и говорили. Јер то је доста, у томе може да буде почетак свега. Угрозио је живот, избацио нас из колосека — убијте га! У Риму, на Campo dei fiori, пред спомеником измрцвареног и спаљеног Ђордана Бруна упитао сам као „неупућени странац" једног продавца на тргу: Кога претставља тај споменик? „А, тако, једног који је био спаљен!" „А шта је учинио?" питам даље. „Учинио? Није ништа починио — али је зло говорио!" (mal detto) одговара мој Ciceгone, а из ока му севну као нека мржња. Тај би још данас са задовољством доносио сувог дрвља на Брунову ломачу, помислих у том тренутку.

А што је толико „рђаво" казивао тај несрећни филозоф? Да је васиона бескрајна, да звезде стајалице нису декоративни клинци забијени у тврди свод небески, да је наше сунце једно између безброј сунаца и да је наш свет један између безброј светова. Срушио је стари хоризонт и отворио нови, шири, бескрајан. Повредио је стару и сујетну догму да је Земља средиште козмоса. Написао је један страховити плурал „mondi" уместо „mondo", — „светови" уместо „свет", — и поведоше га на ломачу. А данас, гимназиста пропада на испиту ако тих Брунових истина не зна.

Највеће поглавље, ако ћемо врсте и случајеве гоњења да категоришемо, чине мрцварења и убијања под верском етикетом. Та врста конзерватизма показала се најстрашнијом, у свим епохама и културама. Ту су филозофи имали посла са најјачим организацијама и најдубљим мржњама. Прогони најжешћи, али

и жртве највећих историјских имена. Ту су имена Сократа, Платона, Абелара, Бруна, Спиноце, Канта, Фихте-а и још многих других. Све оне случајеве у којима се радило невидљиво, тихо и подмукло, као и оне где су филозофи били гоњени због других ствари, ван сфере филозофије, оставићемо овде по страни. Осврнућемо се само на примере отвореног прогањања, каткад и најповученијих мислилаца, па ни с тим нећемо на овом месту ни издалека бити готови.

Већ први филозоф кога бележи грчка историја, Талес од Милета, био је тужен и гоњен као „безбожник" (asebés). И одонда, улица са својим вођима гонила је са више мање успеха: Хераклита, Питагору, Емпедокла, Анаксагору, Сократа и Аристотела. Једни су страдали, а други су за времена утекли; у сваком случају прогањање је задирало дубоко у њихов живот и ометало њихов рад.

Питагора је иза плодног рада од двадесет година морао побећи из Кротона и умро је као бедни изгнаник у Метапонту. Његове преостале ученике питагорејце опколи једном маса у „кући Милоновој" у Кротону, запали кућу те сви изгинуше. Све је то учињено у име неког кротонског патриотизма. Емпедокле је умро у прогонству на Пелопонезу, исто тако Анаксагора којег као пријатеља Периклова демагози оптужише за „безбожност". Као старац од седамдесет година мораде у прогонство где је свршио у највећој беди. Најугледнији међу софистима, аутор најобухватније мисли што је икад изречена у филозофији („Човек је мерило свих ствари") Протагора, за кога је Платон, његов противник казао: „Ми смо се мудрости његовој дивили као Богу", јадно је свршио. Оптужен од Питодора (један од „четири стотине", дакле „један из гомиле") због „безбожности" (asébeia) био је осуђен, бежао је на Сицилију и на путу се утопио. Оптужени спис спаљен је на тргу у Атини.

Сократов случај зна данас свако ђаче. Аристофанове шибе (у комедији) биле су глас атинске дифаматорске улице. Онда је дошла и формална тужба. Демагози Анит и Мелет, и лично нешто увређени, поведоше улицу на Сократа. Отровни пехар Сократов остао је одонда симболичан. У ствари, два морално и интелектуално ниска демагога отераше у смрт човека који је остао једним од темељних стубова читаве доцније филозофије и науке. Значајна, иако можда неисторична анегдота казује за Аристотела, великог синтетичара целе грчке филозофије и учитеља читавог средњег века, да је и њега, као и Сократа, хтела

да дохвати атинска улица. Али он да је благовремено окренуо Атини леђа, с духовитом иронијом: Нећу да дам Атињанима прилике да се поново огреше о филозофију! Ни његовом учитељу „божанском Платону" нису руже цветале у Атини. Из Сиракузе морао је да бежи и спасава главу. Био је, јадан, поверовао да ће упитомити и пофилозофити тиранина Дионизија и његову околину. Касније се потпуно повукао у своју школу. Али за Аристотела има и нешто јаснијих података, осим горе наведене сумњиве анегдоте. Атинска сепаратистичка политичка партија мрзела га је и као учитеља и пријатеља Александра Македонског, ујединитеља свих Хелена. Нађен је изговор (нека песма) да и он буде оптужен као безбожник. Случај је типичан и ми ћемо га касније, под разним облицима поново сусретати. Филозоф који даје потпору и ауторитет некој ствари коју тупа маса мрзи, редовно бива као „прави кривац" свом жестином нападан и кажњаван.

Значајан је први додир Рима и грчке филозофије. Када су г. 156 Диогенес Балитонац, Карнеадес и Критолаос као атински посланици дошли у Рим и као филозофи почели поучавати, младеж је полетела за њима. Али Катон старији, оличени конзервативни морал, диже се против њих, јер сеју сумњу у старе богове и посвећене догме. Погибију Сократову сматрао је оправданом. Најзад г. 150 буду сенатским закључком сви филозофи истерани из Рима. Овај прогон филозофа не сме се заменити са каснијим прогонима „филозофа", стојика и изрођених циника у царско доба, тако за цара Домицијана 94 г. пос. Хр. Само је, уз многе невредне, био тиме погођен и један Епиктет кога и данас читамо.

На помолу хришћанства освануше црни дани по античку филозофију. Под изговором нове науке љубави и свечовечанства, често је најнижи олош прогонио највише духове онога времена. Нетолеранција и дивља агресивност отпочела је када се столетња борба завршила победом хришћанства као државне религије у Римској империји. Филозофи су били први на ударцу. Било је ту правих мученика филозофије и античког назора на свет. Случај тужне Хипатије у Александрији г. 415 такав је да нам се леди крв у жилама. Хипатија је била високо цењена претставница платонистичке филозофије у Александрији, учитељ и вођ своје школе. Хришћанска гомила ухватила ју је, одвукла у неку цркву, свукла је до гола, живу растргала и на нокте разнела. Овакви „хришћански" и „свети погроми" били су у

оно доба, у Александрији, обична појава. Најзад је византијски цар Јустинијан г. 529 заврнуо врат филозофској Платонској академији у Атини и заплењио њен иметак. Филозофи се склонише у Персију, јер им је било забрањено свако поучавање, и тако је свршила занавек стара хеленска филозофија. У исто време на двору источно-готског краља Теодериха пострада Боетије (Boethius). Најпре у великој части, после осумњичен и бачен у тамницу, најпосле погубљен 525 г. пос. Хр.

Са западно-хришћанским средњим веком и ером схоластике отвара се дуга серија духовног притиска, ловљења „јереси" и упорног прогањања сваке филозофије која се ма само мало хтела ослободити од служништва теологији (Philosophia ancilla theologiae, Филозофија је служавка теологије). Већ сам зачетник западњачке сколастичке филозофије Јох. Скотус Еригена био је оптужен због „јереси". Водио је дворску школу франачког краља Карла Ћелавог, али га краљева околина оптужи и он изгуби вођство школе. Постоји традиција да је и убијен, али то није проверено. Знатнији је и много познатији случај славног Петра Абелара (Abelárd) који је због својих дела имао два пута тешких конфликата. Први пут је осуђен на концилу у Соасону (Soissons) 1121 г., касније на концилу у Сану (Sens) 1141 г. Сам је о томе написао књигу „Historia calamitatum mearum", Повест мојих невоља. Његово главно дело од највеће је чести уништено и није до данас сачувано. Филозофа Амалриха (Amaury de Bennes) у почетку тринаестог столећа присилише да опозове своју науку. Синод у Паризу 1210 г. и латерански концил 1215 г. осуди његове ученике „амалриканце", прокуне тада већ мртвог Амалриха и нареди да му се кости ископају и избаце из гробља.

Роџер Бекн (Roger Bacon, doctor mirabilis) познат са свога изузетног интереса за природне науке и занемаривања схоластике, духовни претеча нововековне филозофије, био је за папе Ивана IV због свога учења затваран и протеран. Нарочито су били гоњени они који су заступали науку о засебној „филозофској истини", одвојеној од „теолошке истине". Та је наука потекла од арапских филозофа, из школе Авероеса.

Ни арапски филозофи средњег века нису се боље провели од својих хришћанских колега. Тајно удружење Ichwân es safa („Чиста браћа") које је написало велику филозофску енциклопедију, било је осуђивано и гоњено од исламских ортодокса. Арапски филозофи склонише се у Шпанију, али и ту се по-

јавила реакција која је сваки даљи покушај угушила. Са једним од најзнатнијих арапских филозофа средњег века Авероесом (Averroes, Ibn Roschd, умро г. 1198) свршила је и та филозофија. Авероес би оптужен да издиже грчку филозофију над ислам, лишен свих части и изагнат. Бедно је одживотарио у Мароку. Списи грчких филозофа буду спаљени и забрањено свако даље научавање филозофије. Тако је услед реакције изгинула бујна арапска средњевековна филозофија, она иста која је оплодила Запад. (У самој Венецији Авероесова дела штампана су на латинском 50 пута).

Грозан је случај Ђордана Бруна (Giordano Bruno) највећег и најоригиналнијег италијанског филозофа, једног од ренесансних оснивача нововековне филозофије. Услед Лутерове реформације размахала се католичка протуреформација и с њоме инквизиција. После Коперника Бруно је филозофски проширио и изградио нову слику света. Та је слика одговарала проширеном хоризонту и новим тековинама природних наука: стари аристотелско-сколастички духовни оквир није се могао више одржати. Крајем XIV века Бруно је смело иступио с науком да је космос бескрајан, да су звезде стајалице сунца и да је наша земља само једна планета међу осталим планетама. Као доминиканац оставио је манастир и обишао готово целу западну и средњу Европу, предавајући о својој новој науци и навештавајући рат старој средњевековној науци и филозофији. Страсно и темпераментно иступао је Бруно за слободу науке и филозофије. Безброј сукоба и неприлика пратило га на том путу по разним тадашњим универзитетским градовима Европе, али он није попуштао. Најзад, срнуо је самој немани у чељусти. Носталгија га повукла натраг у Италију и тај повратак стао га главе. Денунциран од неког подлаца, би затворен од венецијанске инквизиције и касније пребачен у римске инквизицијске тамнице. Тако је почео његов мартириј, физички и морални. Пуних седам година мучили су га по тамницама и истрагама да опозове своју науку. Хтели су најпре да га помоћу физичких мука присиле на моралну капитулацију, затим су му нудили и слободу и части ако се покаје и своју науку јавно опозове. И ту се одиграла душевна драма какве свет није видео. Измрцварени Бруно, после првог пролазног клонућа, што даље све јаче се херојски опирао. Решио се да ништа не попусти и да погине за своју науку. Најзад, сам је отворено затражио да га осуде и спале. Кад су му читали смртну пресуду

(са познатом фаризејском формулом да се „не пролије крв“) довикнуо је у очи својим судијама: „С већим страхом ви читате ту пресуду него што је ја слушам!“. Попео се херојски на ломачу и, како пише један присутни сведок, „победио је природу“, не давши знака од себе. Дела су му била спаљена и забрањена, кроз неколико столећа није му се смело ни име поменути. Али док га жива измучише и погубише, мртвом му после три столећа подигоше споменик: у Риму на Campo dei fiori, тачно на ономе месту где је био г. 1600 спаљен. Стара иронија увек се понавља: Живе су гонили и давили а мртвима се клањали.

Иста инквизиторска олуја захватила је касније и друге послеренесансне филозофе и научењаке, да најзад у целој Италији заведе потпуну пустош. Т. Кампанела (Tommaso Campanella, умро 1639) био је 27 година затворен и стално прогањан. B. Telesio био је често нападан, а дела његова стављена на индекс. Галилео Галилеи, као старац од 70 година морао је клечећи под присегом опозвати своју „лажну науку“ о сунцу као средишту и о двоструком кретању земље. (1633). Није имао снаге да издржи Брунов мартириј. Све до смрти, па и на самој смртној постељи остао је под присмотром инквизиције. Петрус Рамус, гласовити противник укоченог аристотелизма, убијен је у бартоломејској ноћи 1572, а лешина му би изнакажена.

И у јеврејској средини започе после ренесанса оштра реакција против сваке слободне мисли. Барух Спиноза, један од првих претставника нововековне рационалистичке филозофије, био је прави мученик своје средине. Он, који је појам Бога проширио на васиону, као човек један од најсимпатичнијих ликова у историји филозофије, блага и еремитска природа, био је оптужен због безбожности, свечано анатемисан великом формулом проклетства и изопштен из синагоге: да му нико у близину не приђе, да му ни чашу воде не да и да буде „проклет на овом и на оном свету, и када стоји и када седи, и када бди и када спава“. Поткупише и неког пропалицу да мучки изведе на њ атентат ножем, али срећним случајем остао је само рањен. Раширише глас да је прешао на хришћанство, што није било тачно. Гоњени филозоф, иначе цењен високо од првих људи свога времена, повукао се у осаму да изради свој филозофски систем, издржавајући се брушењем оптичких стакала. После више од сто година изнова откривен, (Гете!), данас броји међу највеће филозофе света. Пример тихог, ресигнираног херојства.

Најпознатији француски филозоф Декарт (Descartes, Cartesius) само се својом крајњом повученошћу, опрезношћу и угибањем ослободио сукоба и напада. Није био борбена природа као Бруно, ни бескомпромисни стоик као Спиноза. Али Гелинкс (Geulinx) и Кеплер нису измакли прогонима, први због пристајања уз Декартову науку („картезианизам"), други такође због сукоба са католичком ортодоксијом.

Интересантан је случај немачког обућара-филозофа Јакоба Беме-а (Böhme) који је инспирисао касније прве филозофске духове Европе, међу њима и једнога Шелинга и Хегла. Год. 1924 прослављена је по целој Европи 300-годишњица његове смрти. А живот његов, и сама смрт? Том рођеном мислиоцу забранише да пише. Са проповедаонице проглашише га ђаволом: њега и његову породицу нападали су на улици, одузели му сваку егзистенцију и бацили га у највећу беду и сиромаштво. Од борби и процеса, нежног организма, оболео је и умро пре реда. Његово мртво тело било је погрђивано, исто тако и гроб, на најбруталнији начин. Данас је Јакоб Беме светло име и понос целе Германије. Светска филозофија уврстила је овога „филозофа теодицеје", претечу Лајбница, међу велика имена.

Ни филозофи на енглеском острву слободе нису глатко прошли свој пут. Тешких неприлика са реакцијом имали су највећи енглески филозофи Џон Лок и Давид Хјум (John Locke, David Hume). Лок је био смелији, Хјум више повучен и опрезан.

Тешко су страдали готово сви главнији претставници француске „филозофије просвете". Helvetius-а званично проклеше због његова дела De l' esprit (1758), и није му преостало друго него да бежи из земље. Ла Метри (La Mettrie), пошто је написао једну чисто научну психологију, изгубио је место војног лекара, побегао у Холандију, али је и одатле из истога разлога морао да бежи, да се напокон склони на двор научно и филозофски либералног Фридриха II Пруског. Велики енциклопедиста Дидро (Denis Diderot) морао је да „игра улогу крijумчара када је хтео да изнесе пред свет своје идеје", каже један од класика историје филозофије. За Русо-а (J. J. Rousseau) значио је његов бесмртни „Емил" праву пропаст. Дело му је спаљено, а он, осуђен од парламента и цркве, мораде на врат на нос из земље. Данас сваки учитељски приправник мора да зна „Емила" као катехизис педагогике. Онда, за његова живота: Издата је потерница да се затвори где год се нађе. Побегао је у Швајцарску, али је и из „слободне" Швајцарске морао да бежи.

Волтер (Voltaire) је у Француској био изврgнут суровим шиканама власти, да најзад остави своју отаџбину. Nemo in patria—philosophus.

Грчка, Рим, хришћански, арапски и јеврејски средњи век, Италија, Француска, Енглеска, свуда на разне начине и у разној мери исто.

Да видимо сада Немачку, класичну „земљу мислилаца". Хоће ли бар „Denkervolk" да обори ово кобно правило?

Ево како је у Кантовој земљи почело са филозофијом. После генијалног и универзалног Лајбница (Gottfried Wilhelm Leibniz) који је умро (1716) усамљен и презрен због свог „безверства", други оснивач немачке националне филозофије Кристијан Волф (Christian Wolff) провео се још лепше: Када се једном, као професор у Халу (Halle), изјаснио за свечовечанску етику, без обзира на конфесијску, денунцираше га краљу Фридриху Вилхелму I. Краљ, подговорен, изда кабинетску заповест да се Волф отпусти из службе и да остави земљу у року од 48 сати под претњом вешала (bei Strafe des Stranges). Тек за Фридриха II доживео је неку задовољштину, за ову, и у тадашњој Прусији нечувену бруталност.

А сада да видимо што је и сам велики Кант доживео у својој отаџбини. Кант је најбољи пример, колика је била у оно време либералност протестантизма — чим се радило о филозофији и науци! До своје четрдесете године, изигран од разних каријериста и медиокритета, морао је да остане приватним доцентом, без катедре. Већ сам тај факат био би нам овде довољан. Али тек у седамдесетој години, славан и чувен по целом свету, дочекао је и свој „врхунац" код куће. Г. 1794 издао је дело о религији у границама ума. То дело донело му је горких понижења од стране плитког бирократизма и конфесијске реакције. Противници подигоше читаву хајку против седог филозофа и влада пошаље Канту оштар укор и претњу, уз то и забрану да се у свом филозофском раду не сме више ни дотаћи религије. Стари Кант много је патио од тог геста агресивног идиотизма, и дао је бар донекле одушке томе свом душевном расположењу у спису *Прēпирка факултēта* (1798).

Горе од Канта прошао је у сличном сукобу Фихте (Fichte), јер је по свом темпераменту јаче реагирао Г. 1799 као професор у Јени издао је дело у коме излаже свој појам божанства. На неку денунцијацију Фихте одговори оштро, али буде свргнут и отпушуен из службе. Улица је тражила његову главу. Шелингу,

(Schelling), трећему од највећих немачких филозофа, огорчише у Берлину живот у толикој мери да је оставио и Берлин и катедру, повукао се и заћутао до краја живота. Само Хегел је у том колу сретно прошао, јер је имао јаких заштитника. Краузе је умро у беди и самоћи, гоњен целог свог живота, — после смрти дигоше му споменик. Фр. Фрис (Jakob Friedrich Fries, умро 1843, оснивач „психологистичког" тумачења Кантове теорије сазнања; (и данас има школа психологиста у Немачкој) био је због својих либералних назора суспендован од службе, исто тако Бернард Болцано (Bolzano), човек Исусове благости. Бенеке-а су разни медиокритети на професорским катедрама толико мрцварили и гонили да је у депресији и поремећењу духа извршио самоубиство (1854). Слаб и неотпоран, испунио је тиме њихову праву интенцију. Лудвик Фојербах (Feuerbach), оснивач немачког позитивизма, морао је због своје филозофије оставити доцентуру, повукао се и одрекао сваке даље научне каријере, али од свог правца није отступао. Само студенти хтедоше му пружити неку сатисфакцију и позваше га сами за свој рачун 1848. г. у Хајделберг да им држи предавања. Умро је у једном малом месту код Нирнберга, у сиромаштву, дубоко огорчен (1872). Данас је од Немаца слављен као „отац немачке позитивистичке филозофије". Нема филозофске катедре са које се не би чуло његово име.

Давид Штраус (David Fr. Strauss), после свог гласовитог дела „Живот Исусов" био је гоњен као дивља звер, отпуштен у Тибингену, пензионисан у Цириху, да се на крају као слободан писац и научник сасвим повуче. Данас спада Штраус међу класике, много је читан и коментарисан, док за његове медиокретитске гониоце и критичаре не знају више ни архивари. Карла Маркса имају такође реакционари на души. Рођен за научника, започео је управо својим радом, кадно би натеран да напусти катедру и оде међу публицисте. Својом генијалношћу основао је сам себи катедру, видљивију од читаве легије његових противника. Десничарско-хегеловска клерикална реакција насрнула је тако исто и на познатог естетичара Фр. Т. Фишера (Fr. Th. Fischer), Карла Планка (Karl Chr. Planck), и Макса Штирнера (Max Stürner). Сви су ти филозофи били бацани са свог положаја и намерно спречавани у раду. Већини тих елимисаних и прогоњених филозофа стао је на пут неки моћни, али у филозофији незнани професор Габлер, коме је у историји само у вези с том његовом улогом сачувано име. Алузијом на

његово име и познату комедију К. А. Платена (1826) звали су га „Die verhängnissvolle Gabel“, тј. „кобна виљушка“, иначе тип вечит који као сенка, под разним именима, прати у стопу мученички живот филозофа. Заслуга је овога, као и свих других Габлера у историји филозофије, да су филозофима обилно давали прилике да покажу коликим пламом горе за своја филозовска стремљења и колико катедара могу да прегоре за спас свога човечјег и филозофског карактера. Како видесмо, ни сам Кант, ни Фихте, ни Фојербах, усред земље Denkervolka, не остадоше поштеђени од убода мандаринских „виљушака“.

У новије време, а и пре светског рата, оперисало се у Немачкој и Аустрији против многих филозофа и у име „расне чистоте“ или у име „једине праве вере“. Тако је н. пр. Вилхелм Јерузалем (по раси Јеврејин), један од најугледнијих немачких психолога и теоретика сазнања (и код нас превођен) готово целог свог живота на бечком универзитету био систематски запостављан и потискиван од несразмерно слабијих ривала. Талентовани Оскар Евалд (Oscar Ewald) с истога је разлога запостављен. Ова серија у нашим се данима у Немачкој и Аустрији вредно наставља.

Да се вратимо мало на новију филозофију других европских народа.

Понос француске филозофије XIX века носи име Огист Конт (Auguste Comte). У светској филозофији означен је као оснивач позитивизма и глава једне целе филозофске струје која је нашла присталица по целом свету. Од самих разних безимених каријериста и злобника никад за целог свог живота није могао ни трајније егзистенције да постигне, премда је радио и на томе, приправио се и квалификовао. Г. 1830 одбијен је у питању катедре за историју позитивних наука. *Гизо* (Guizot) пише у својим мемоарима као да се Конт-а и тога случаја не сећа, иако га је добро познавао. На политехници заступао је с успехом професора математике годину дана, али кад је било за то време, катедру ипак није добио. Морао се задовољити са местом корепетитора и испитивача за пријемне испите, и у том је својству морао годишње да путује по унутрашњости. Али кад је издао свој „Cours de Philosophie positive“, где је оштро осудио математички специјализам и наговестио нову еру биологије и социологије, изгубио је и ту службу. Неколико енглеских и француских поштовалаца његове филозофије помогоше му до неке скромне пензије, јер је био осуђен да приватно живи.

Виктора *Кузена* (Cousin) држали су, тобоже због неких револуционарних назора, у Берлину шест месеца у тамници. Тугаљива су два примера из Италије раног XIX столећа *Пасквале Галупи и Антонио Сербати Росмини* (Pasquale Galluppi, Antonio Serbati Rosmini). Галупију, кад је дочекао позив за професора филозофије у Напуљу, било је преко 60 година: све дотле морао је да ради у порезном уреду и уједно да пише своја дела! Росмини-а су гонили језуити. Г. 1888 званично је осуђена његова филозофија, а његови ученици „росминијанци" прогоњени су кроз више деценија по Италији. А на крајњем северу Европе? Велики нордијски песник-филозоф Sören Kierkegaard био је поткрај живота од реакционара толико нападан да се је потпуно повукао у осаму.

Овакви примери из историје нижу се у бескрај. Али нека нам буде доста ово неколико типичних примера, с краја на крај биографске историје филозофије. Додајмо само још пар примера из наших дана, да видимо како се достојно наставља ова историјска традиција и како иста нит једнако даље стрчи у будућност. Доста је поменути случај чувеног шпанског филозофа-песника Унамуна (Miguel de Unamuno), за савременике без икаква коментара, јер је његова изгнаничка историја довољно позната. Други пример: Ферерo (Guglielmo Ferrero). Г. 1926. прети један обични фашистички правоверац у листу L'Impero овако: „Нека Ферерo само ћути, да се забораве оне погубне и глупе ствари које је у последњим годинама написао". Исти лист позива владу да припази како Ферерo не би и физички побегао из Италије, јер „морално је и онако емигрирао". Да поменемо и земљу совјетске диктатуре? Тамо сме да се истакне само онај који филозофира коректно и декретирано марксистички. За филозофа од расе тиранија је тиранија, долазила она од инквизиције или од совјета. А где су још прогони за време ранијег царизма? Слободи филозофије у Русији одувек су подједнако цветале руже. Била је једна епоха (1850—1863 за Николе I.), кад није више гоњен овај или онај претставник филозофије, већ је филозофија уопште најурена са универзитета, а катедре филозофије укинуте!

Опасни, врло опасни изгледали су филозофи њиним гониоцима кроз сва шарена столећа историје. Било је неког нарочитог инстинкта који је те гониоце водио, а тај је инстинкт био дубоко укорењен у психи извесне гомиле. Само то може да растумачи ону чудну моћ толиких, иначе — историјски — до

невидљивости ситних гонилаца. Носила их је извесна друштвена подлога и организација: појава може да буде само социјално-психолошки разумљива. Они су претстављали неке опште признате начела и крилатице, стара уврежена веровања и моћне социјалне ауторитете. Каткад су те ауторитете искрено заступали, а каткад су их злоупотребљавали као маску, наступајући против појединаца филозофа и из свог личног рачуна — поткучујући тако, под заштитом неког друштвеног инстинкта или организације, своју квалитативну ситноћу против истинских историјских величина. Ово друго опажамо нарочито као „модерније" форму гоњења од стране ситних, лично заинтересованих гонилаца.

То су случајеви у којима „ривали" истинских филозофа уместо способности развијају своју снажну „биологију" и „друштвене таленте".

Каткад је била по среди и проста (али и дрска) ограниченост, као н. пр. у оном случају када је неки обични пруски бирократа поучио једнога Ед. Бенеке-а, да катедру не може добити зато, јер не признаје „апсолутно", а „филозофија која све не изводи из апсолутног, не заслужује уопште тога имена". Или онај још прускији гест према Канту иза кога је морално и интелектуално стајао цео тадањи културни свет. Посебна врста људи код тих прогона били су денунцијанти, тајни и јавни нападачи и опадачи који су често били само средство правих и моћних гонилаца. Већини ни имена не знамо, тако н. пр. нападачу Спинозе или денунцијанту Фихте-а. Знамо имена Моћенига, денунцијанта Ђордана Бруна, и тужилаца Сократових, Анита и Мелета, вођа тадашње атинске улице.

Насупрот тим видљивим и невидљивим силама стајали су филозофи, по природи свога индивидуалистичког типа, голоруки и изоловани. Са њима се могло радити што се хтело. Најређи су били они који су се на некој моћној заштити огрејали и чију су филозофију, још за њина живота, као духовну снагу позитивно употребљавали. Тако је Хегел још за свога живота уживао нарочиту државну и друштвену заштиту, а његова филозофија постала је „пруском државном филозофијом". Од тога су касније живели неки ситни његови наследници и заклонивши се иза тога ауторитета, успешно гонили филозофе.

У огромном броју случајева, видели смо, *филозофи нису друштвено просперирали.* Напротив, сувише често су били баш они највреднији брутално гоњени па и уништавани. Нове кон-

цепције о свету, животу, вредностима и нормама стално су изазивале отпор. Специјално се по закону реакције ужа и ближа савремена средина бунила против њих. И зато се толико пута маљ спуштао на њихову главу. Социјална, а врло често и материјална немоћ филозофа, само је дражила апетит гонилаца да своју јевтину победу покушају. Улица и њени претставници од Талесових времена до данас, захтевају да филозофи ропски и верно преводе у мисаону форму само њихове инстинкте и атавизме, да иду дакле „са струјом". У логици н. пр. још им се милостиво и допушта да мисле својом главом, али онде где се задире у друштво, политику, нацију, филозоф има да усвоји готове концепције своје околине. Ако то неће, маса и њени претставници обарају се на њ садистичком бруталношћу. Ту типичну појаву виђамо већ од античке филозофије. Али проклетство је филозофа — и у том је можда критериј његове истинитости — да тежи преко свога времена. Постулати његових мисаоних творевина долазе тако врло лако у сукоб с улицом и временом. Такве сукобе платили су, како видесмо, неки филозофи и главом.

У сваком случају, и после те срамне хронике, један велики позитивум за филозофе и филозофију остаје: да је друштво одувек у филозофији осећало моћан фактор живота, било опасан, било користан. Чак и рад многих повучених, усамљених мислилаца био је осећан као судбоносан. Да су борбени актери друштва били нападани и обарани, природна је ствар, према оној: Ко се мача лаћа, од мача ће и погинути. Али чињеница да су и они који су *само филозофирали*, доспевали у нападачке канџе, сасвим је одељена и значајна појава. Биће да је и то — својом социјалном страном — једно од интегралних обележја самог појма филозофије и филозофирања. Људи се пречесто боје и саме — мисли. Можда маса и претставници њених инстинката имају при том и неко своје биолошко право? Можда је потребна та тежина отпора против пренаглих мисаоних револуција и новотворевина, које истакнути појединци могу у себи доживљајно да остваре, — али гомила не може? Можда су сва та горе нанизана културна чуда по својој социјално-биолошкој функцији, неко тражење равнотеже? Јер ми видесмо и то да је већина гоњених — бар после смрти — дошла до своје части и признања. Резултанта сукоба избила је ипак на крају у позитивно. Зато филозоф мора да остане код свога: да у тај процес дâ своју компоненту, па и своју жртву. *Влад. Дворниковић*

Облаци

Не могу да подносим
ову смрт што виси
нада мном
данима.

Срце ми је сломљено,
по њему пала сва јесен мога живота.
Немам снаге за јаук,
ни снаге за борбу.
Живот ме је прегазио.
Лежим на друму
а још чујем точкове
који одлазе да нове људе прегазе.
Хуји!... Хуји!... Хуји точак!

Ој, високи црни облаци!
Зашто данима зовете смрт?
Висите као мач над мојом душом
убогом.

Свет. М. Максимовић

Данас

Носиш ли ми занос августовске ноћи,
дане цвећа, песме, живота, радости?
Знаш ли куда треба сад одлучно поћи
кроз тренутке чисте, пуне невиности?

Може ли се бити у сопственој срећи
препун задовољства, узвишених хтења?
Могу ли се луте барикаде прећи
без духа ил' тела неминовних мрења?

Ја те чекам ипак са чистим спокојством,
са осмехом који није само за нас.
Јер схватићеш мораш с коликим херојством
пламено се ствара једно сјајно Данас.

Веселин Брезанац

Политички преглед

*

Момир Николић: Грађанинов врт

Издање француско-српске књижаре А. М. Поповића. Београд, 1937.

Садржај овој књизи су, како сам писац каже у Напомени, одломци чланака већином објављених у Политичком Гласнику пре десетак година „када је код нас свемоћно владала демократска школа". Књига има петнаест одељака почевши са Политиком, Историјом, па преко Демократије, Слободе, Законитости, Једнакости и Самоуправе на Парламенат, Монархију и Својину, Револуцију, да изиђе на крају на Породицу, Цркву, Цивилизацију и заврши Народом.

Одломци су стилски израђени фрагментарно, афористички, максимски, па се лако читају. У књижевностима народа има тога облика већ од давних давнина. Има га у верским правилима, у законским одредбама. Има у неслужбеним списима појединаца. Гете је, кад је већ био на домак старости, црпао из својега богатог знања и искуства. Ла Рошфуко познат је као мало који максимист. А и у нашега Његоша је доста у том погледу. Сећам се и једне, Грађанинову врту сличне, збирке из седамдесетих година прошлога века, коју је издала цк. дворска штампарија Карла Прохаске у Бечу, под именом Buch der Bücher у два свеска, I. Geist und Welt. II. Herz und Natur. И као што се у Грађанинову врту претресају малочас споменути проблеми, тако се и у бечкој књизи износе мисли о истим и сличним проблемима (Staat, Politik, Freiheit, Recht, Gesetz, Kirche, Volk и т. д.). И ваља рећи да је повољна појава да се на пољу наше књижевности појавила оваква књига.

Рекао сам да се ова књига лако чита. Том на помоћи је и чист језик и једноставно казивање, без употребљавања непотребних додатака. Ово је нарочита одлика, ова симпатична једноставност руха. Таква краткоћа у излагању мисли у првом реду добро долази оним читаоцима који читају без критичких претенсија и код којих се без тежих препрека лако уприличи суд (мишљење) да је све, или скоро све, тако како ту пише. Док ће они који књигу читају и критички, због кратко и понајчешће аподиктички исказане садржине, наилазити на нејасности, непотпуности, па и на места према којима ваља да заузму друкчије стајалиште.

После овога може се ставити питање, како се односи писац према извесним проблемима? Којој школи припада? За која се на-

чела заузима? Писац је најозбиљније извршио свој рад. Али, изреком није казао: Ја исповедам ово и ово! Ну има пуно места где се јасно види шта одбија. Ја не могу овде, на врло ограничену простору, дати оцену засебно, појединачно за сваки одељак, него ћу по општем прегледу кратко истаћи што мислим да треба истаћи.

Писац у многим питањима, проблемима има свој суд, своје стајалиште с којима се и ја слажем; али има и таквих с којима се ја, а и велика множина не може сложити, или се не може потпуно сложити.

Тако је у првом реду његово одбијање, нападање Демократије. Тога се налази, без мало, у свим одељцима! Али, ја на то велим: Слобода мисли и начела! Када је Русоу било слободно да постави овакву тезу: Када би било народа од самих богова, тај би се управљао демократски; али једна таква владавина не приличи људима (Contrat social); када је томе супротно песник и политичар Ламартин исповедао да је краљевство владавина удешена по подобију божјем, али да је то само сан и да је република владавина по подобију човека, па да би то била стварност (Histoire des Girondins); када је правник и историчар Момсен говорећи о демократији истакао, да је корен како моћи тако и немоћи демократије у њезиној вери у идеално — онда исто тако, без поговора, и сви други озбиљни мислиоци могу ступати напред са својим погледима на свет, па и писац Грађанинова врта.

Писац је, дакле, против демократије. Писац истиче кратко и отсечно, аподиктички, да демократија „није остварила ни слободу, ни једнакост, ни братство; није дала народу ништа од онога што му је обећала; али му је дала обману да је суверен...“ (43). Демократи чешће покушавају да одбране демократију сваљујући одговорност на рђаве људе и на тешке прилике; а да, сем једног малена дела, зло није у људима ни у приликама, већ у самим начелима демократским...

На овакво приказивање ваља запитати: Па ко (шта) то изазива појаве и дејства у овом земаљском организованом друштву, ако не људи и прилике који утичу на утврђивање начела и на спровађање, т. ј. на остваривање њихово? Када је демократија поставила начело Слободе, па и једнакости и братства, какво је зло учинила, какво је зло у том начелу? Начело је општега значаја, а остваривање битнога у њему, логично, зависи од много момената: од препрека и ограничења са свим пречагама по сваковременској структури људскога друштва и свести тога друштва, његових састојака. И демократија не да није остварила начело слободе, него, напротив, остварила га

је нарочито насупрот оном стању у којем се оновременско организовано друштво налазило пред великом револуцијом. Јер, какав је био однос, саразмер, рецимо само, међу носиоцима свих врста власти и масом народних стихија у Француској до прокламовања тога и осталих великих начела? Русо то овако сликовито приказује: Човек је рођен слободан, а свугде је у оковима! Наравно, ово се не сме узети буквално, што се види и из хиперболичне тврдње Хегела: Хоћеш ли да живиш, мораш да служиш; хоћеш ли да будеш слободан, мораш — умрети! Јер, пре свега, уопште, не стоји тврдња Русоа да је човек рођен слободан. Нек се погледа процес „рађања" од почетка до краја, па ће се одмах указати стварност да ту нема слободе, просто речено, ни од корова! Противно опет, ни ти „окови" нису нешто апсолутно стварно. Али, стоји за о ц е н у оних пререволуцијских општих јавних и приватних прилика. Па, када су милиони народних маса дошли до могућности да друкчије, повољније, удесе своје живовање, свој опстанак, уз лакше духовно дисање, и да буду учесници у формирању своје судбине, па ма и деломице, да ли је ту криво н а ч е л о демократије, што га људи нису, по смислу му, извели до правога краја? Нису криви људи? Добро. Али ако су људи ишли за тим да остваре начело, па су им несавладљиве сметње (писац не признаје да постоје неодољиве силе! 144) то онемогућиле, зар се нема право када се каже да су прилике омеле, да су прилике криве неуспеху? Да ли је н а ч е л о демократије створило неприлике, или други, крупнији и ситнији чиниоци? Зар је криво начело демократије, што у развитку прилика на нашој земљи, сад овде сад онде, настају прекиди, застојци? Држи ли демократија у руци, на ланцу, покрете свих организованих и неорганизованих, просвећених и непросвећених чинилаца, у првом реду оних који имају власт у руци? Свако, па и најмоћнији, може у ступању да се спотакне, да посрне, па и падне; нису ту изузети ни читави народи — само демократија треба да је непогрешива, свемогућна, омнипотентна и обвезана да до ижице испуни објављена начела, па била у могућности или не била!... Наравно, да се тако не може војевати, ер увек стоји правило: ad impossibilia nemo tenetur.

У књизи се каже (43) да је једно од начела демократије и идеја о н е п р е к и д н о м н а п р е т к у; али, вели, то не стоји, јер се прекида, па су настојала времена варварства и т. д. На ово ваља одговорити: Ако се демократија држи начела да је развитак у свету спојен са напретком, то демократија има право. Јер код пресуђивања тога треба да се узме главна црта, главни резултат из бивања, из односа, из појава, из дејства;а не да ли је ј е д а н д е о тога

људскога друштва посрнуо, поклекао, пао, па, може бити, и пропао. На родном дрвету је тисућама јединица плода, па се дрво не омаловажава што је, са различних узрока, један део његова рода опао; већ се, напротив, хвали по оном што је стварно дало, као родно дрво. Неће се рећи: не ваља, јер је један део опао! Али ни она мисао о прекидима и о настајању варварства, мислим, да није тачна. На први поглед се чини, гле, прекинут напредак! Али, кад се боље проучи ствар, наћи ће се да они чиниоци (варвари) који су прекинули напредак једне напредне средине — нису више остали они стари, они варвари у смислу какви су били до напада. Ти варвари примају од напредних многе дарове напретка, те се мора утврдити, да је напредак прекинут, ослабљен, скоро поништен — само на око, а да је у ствари тако да је отишао на шире; да је бацио од своје снаге и на варваре, те су ови коракнули на нову путу културе, просвећености и добили везу са побеђеним друштвом напретка. Према том, није прекинута нит напретка, него је напредак проширен. Када не би било тако, то би варвари за увек остали варвари, или би тек попут пужа ступали напред. Што више, друштво задржаног, успореног, па и прекинутога напретка прима извесне културне стихије од варвара, те се ствара нова садржина за ново напредовање.

На ону тврдњу у Грађанинову врту (42/43) као да је демократија, по цену да порекне своју догму о напретку, принуђена да поздрави сваку револуцију, не испитујући је и не оцењујући је, на основу само тога што ова претставља рушење старога — ваља да се укаже на то, да се демократија не креће у кругу догматизма. Демократија је никла из еволуције. А еволуција има безброј степена, начина, од осмеха па до — револуције. Исто тако се мора од демократије отклонити тврђење као да она, по сваку цену, иде на рушење постојећега! Демократија је начело *постепенскога* развитка, па се, наравно, може чешће да догоди да се негде мора и рушити; а рушење по сваку цену начело је неких других идеолошких праваца а никако демократије.

Ваља указати и на оно место у овој књизи (48), да демократија „прича о праву улице, да у све завири"; док, вели, сваки сложенији државни посао захтева, да би успео, тајност. Добро. Али, нека се постави међа: докле иде право улице „да у све завири", па да јој се довикне: Стој! Или, противно: где је праг од којега почиње тајност за решавање таквих послова? И ко је тај који све то, без поговора, треба да одреди? И сада, да би се, зар, демократији још присније стало на скут, приказује се ствар тако, као

да демократија стога поступа јавно, што „у већини случајева"... „ништа озбиљно не ради"! Позива се при том у помоћ и Хобес. Хобес је велики философ, нарочито по својој теорији о држави. Али га не можемо без поговора свугде примити као узор. Он је са млађим својим сународником Ц. Локом покушао да утврди теорију, да је људско друштво производ самовољности, некаква врста вештачког дела, те да, према том, стоји и изван природе. Ну та теорија се није одржала, јер су Спиноца, Лајбниц, Мотескје довели до победе теорију Аристотела-Платона, да је друштво живо биће и да је *састојак природе* (Raoul H. Francé, Bios.)

Када се ступи на поље одрицања свега што чини суштину демократије, не треба да је чудно што писац поставља максиму (47): „Демократија се труди да докаже да и они који најгоре мисле о њој још увек мисле сувише добро". Демократија би, дакле, по том била најгоре изобретеније људскога друштва, или бар међу најгорима. Мислим да такав суд не би могао доћи никако из уста просвећених философа. Јер, најпосле, нема система где се, ипак, не би нашло и чега добра и за — противника! Ту, природно, не мислим на системе Торкуемаде, Борџе, Уљанова и сл., него на културне системе за што правичнији поредак у људском друштву.

Каже се у књизи (58) још и то, да је свака власт склона да гази слободе; али да је демократска власт „неминовно осуђена на то пошто се одржава изборним успехом, тако да је за њу гажење слобода питање опстанка". Морам се чудити томе уопштавању, аподиктичности. Јер стварно није тако. Гледстонова влада демократије није везивала питање својега опстанка са гажењем слобода него са јасно изјављеном вољом већине демократије да очува слободе, па и прошири их. И онај изборни успех није постигнут гажењем слобода него слободном вољом грађана демократским духом задахнутих. Ако влада чврсто држи ауторитет државних закона, па покуцкава изгреде односних струја при изборима, то не значи гажење слободе. Мера се мора одржавати: посвирати, па и за појас заденути. Најзад и ту долази до изражаја начело и егоизма и алтруизма, само је питање: где се претерује; јер се ни у алтруизму не ваља претеривати, а не само у егоизму.

Још једно само од оптерећивања демократије. Демократија је убила Сократа (62). Дакле друштво пре Христа, пре двадесет и три века! Јесу ли тада начела демократије била толико развијена, да се могла хватати у коштац са огромним притиском верских сугестија? Је ли и данашње друштво баш тако имуно у тим питањима? Многе теорије су у истину лепе, али их животне прилике

без престанка муте, па често и онемогуће њихову примену.

Писац има повољан суд о Монархији, па ма била и федерална, само да није — демократска! Јер, сем другога, демократија „угушује све *посебности*“. Не каже шта мисли под тим „посебностима“.

Код опажања о демократији да „подвучем“ и ово:

Са свих страна је, и то не од јуче, велика повика на демократију. Истина је да ни у демократији није у реду све. Током времена продиру у њу непожељне стихије које проузрочавају силан квар. Тако има ту доста трулежи. Али, реците нам, где је боље? То је судбина баш свих, па и најлепших замишљаја система људских, да током живота, примене, употребе настају мене, па и пропасти. Али, шта, заправо, хоће људи? Да уприличе најподобније системе ради постизаја овоземаљског блаженства? Па што људи не негују, него су напустили и напуштају врховно, божанско правило, да љубимо друг друга, да негујемо љубав према ближњему, па и — непријатељу? Изволимо то спроводити, а крпарење са „системима“ само је мучење духа и тела. Али је ту невоља: системи су данас ту, па људи морају да воде и о том љуту бригу.

Тако је и са демократијом.

Сад само још о замашном проблему: Црква, црква и држава, уједињење цркава. На двадесет страна се излаже о том. Сматрајући веру као потребу људи писац побија нападе на њу. Противник је другога брака код свештеника и чуди се свештеницима који то траже. Што се тиче првога брака, заузима став апостолски; али, вели, цркве које су допустиле брак свештеницима, погрешиле су. Јако напада Реформацију, где се „свакоме признало право да тумачи вечну истину“. Реформација је деловала разорно на хришћанску цивилизацију и то неизмерљиво! То је, каже, већа несрећа него цепање хришћанства на цркве источну и западну. Усваја начин примене принципа — непогрешивости папе.

Постоји противност међу црквом и демократијом у погледу на учешће цркве у политици, јер се друга противи и то ради проширивања надлежности државе на цео друштвени живот. Таквим заузимањем става демократија иде на руку државној омнипотенцији до апсолутизма државе која је „по себи већ дубоко антихришћанска“; али демократија ставља тај апсолутизам у службу својега рационализма. Услед таквог иступа државе настаје за цркву неминовност да устаје у одбрану својих духовних интереса (166). То би био њезин клерикализам. То је струја која се бори за независност духовне власти од државе, па се, вели, тако указује и као чинилац људске слободе, те и као борац за очување осећања божанскога у

човеку (167). То је све лепо. Али, писац није, макар у два-три потеза, потсетио, докле је, кроз неколико векова, ишао клерикализам нарочито римокатоличке цркве, на штету права и интереса државе! То је ваљало такође приказати ради потпуности слике, а нарочито и са стајалишта начела објективности: Ни по бабу, ни по стричевима. Писац употребљава израз католичка црква. Егзактно је римокатоличка; јер је и православна црква католичка, т. ј. свеопшта, саборна, васељенска. Па и сама црква назива себе римокатоличком. Стога ни израз српска црква није на месту. Као аутокефална јединица она је Српска православна црква.

Што се тиче борбе против државне омнипотенције, о том сада нећу да расправљам; али мислим да ваља указати на чињеницу да постоји, и то не мален број, и других омнипотенција: династијска, војничка, црквенојерархијска, феудска, фрамасонска, демократијска, олигархијска, плутократијска, пролетарска и т. д. Како свака омнипотенција дејствује тако да долази до ремећења реда, поретка, правичности, то се свакако ваља борити против с в а к е омнипотенције.

Писац поставља питање у ј е д и њ е њ а цркава. Не предлажући ништа него само излажући једно стање ствари (177) писац овако приказује ствар. До једне народне цркве у нас може се доћи само уједињењем „српске цркве са католичком". То су две народне цркве наше. Једна народна црква могућа је само њиховим уједињењем. „Нарочито треба одбацити мисао да се до једне народне цркве може доћи било преко старокатоличког покрета било превођењем католика у православље. Католичка црква је т о л и к о ј а к а, старокатолички покрет и православна црква у поређењу са њом т о л и к о с л а б и, да су све наде у овом правцу о б и ч н о б е з у м љ е". (176). Писац наглашава да без признања приматства и непогрешности римскога бискупа — нема уједињења (172). Иако се са заинтересоване стране то не каже увек тако прецизно, ипак је одавно позната ова кондицио сине ква нон. Преведено све то на општеразумљиво значило би, да аутокефална Српска православна црква напустивши Васељенску православну цркву, дакле целину, прије и стопи се са римокатоличком, па се тако дође до једне „народне цркве". А где остадоше Хрвати и Словенци?! Треба добро уочити: Хрвати и Словенци не долазе ту у обзир! Како не долазе? Па, ето, тако: До изражаја стварно долази само ц е л и н а римокатоличке цркве. Пита се сада: Какво би било то уједињење где једна страна чини големе жртве (губљење независности, напуштање једног дела догматскога учења и др.), а друга ама баш ништа?! Такав споразум за уједињење бацио би у засенак све уговоре чију садржину

обележава — pars leonina; и био би за православну страну права — deminutio capitis! Писац је неописиво далеко од мисли, да би стварање једне народне цркве, ако би дотле могло доћи, ваљало израдити и изградити чисто између Срба и Хрвата и Словенаца, то ће рећи: самостално, независно од целине Васељенске православне цркве, али и од целине римокатоличке цркве, дакле и од папске столице, па да формација постане једна засебна самостална народна црква у свету, верски и органски! Ну решавање тога претешкога питања не може имати овде места. Само су изнесене некоје мисли у вези са пишчевим сугестијама, које, уосталом, немају никаква изгледа да би их православни примили. Истина, писац изреком каже, да је питање уједињења (170) ствар саме Цркве, њених вођа и њених верних (верника); али дух излагања пишчева изгледа — unioniclin.

Овим и завршујем — засад. На самом крају, пак, могу додати, да је Грађанинов врт књига и интересантна, и поучна, и потстрек на студирање и стварање суда о многим истакнутим питањима, која се тичу животних прилика народа и државе. А код стварања суда ваља да мислимо увек на штићење права и правде, нарочито данас, где је, на многим странама, под различним изговорима, отела мах — мржња на правду. (La Nouvelle Revue Française, 1937/XII).

Д-р Лаза Секулић

Књижевни преглед

*

Један поглед на српскохрватску драму из сеоског живота

Поводом драме „Вода са планине“ Радомира Плаовића и Милана Ђоковића

У српскохрватској књижевности драма је релативно најмање заступљени књижевни род. Она се у нас све мање негује. Некада, у доба романтизма, драма је била бар бројно више заступљена. Радила је на њој читава плејада писаца, од 50-тих до краја 70-тих година; писци су највећим делом данас и заборављени. Али, ипак, под утицајем позоришта, које се тек стварало и вршило извесну културну, књижевну и уметничку мисију, драма се развијала бар унеколико. После тог периода драмска књижевност све више опада. У доба реализма свела се само на неколико писаца, који такође

нису дали дела од веће уметничке вредности. После светског рата за драму ће се опет појачати интерес, да последњих година, до наших дана, знатно опадне. На сеоској драми изузетно у нас се радило много мање. Уколико се друштвени живот у граду све јаче развијао и богатио новим облицима, утолико су писци све више занемаривали сеоску средину. Они су заборављали да је сеоски живот самим тим, по једној друштвеној динамици, постајао све сложенији и занимљивији.

Драма „Вода са планине" г. г. Радомира Плаовића и Милана Ђоковића је из сеоског живота. Одавно није било драме, која би се бавила животом у шумадијском селу, селом уопште. Због тога је комад брзо пробудио пажњу књижевних и позоришних кругова и невероватно брзо прешао скоро преко свих наших позорница. Суд о драми г. г. Плаовића и Ђоковића биће потпунији ако се споје историско и књижевно мерило. Треба поставити извесне књижевно-историске размере у којима се уметничка дела виде и боље и стварније. Тада ће се тек видети с колико је површности, нестручности и некритичности већина наших позоришних рецензената дочекала ово и занимљиво и у више праваца значајно дело.

Сеоска драма у српскохрватској књижевности је врло слабо развијена и своди се на десетак дела сасвим неједнаке вредности. Дуже времена драму из нашег народног живота замењивале су малограђанске или сеоске мађарске мелодраме. Под њиховим утицајем, а затим највише дејством разних национално-родољубивих тежња у нашем друштву, јавља се и у нас драма из сеоског живота. Њом се писци баве, ипак, узгредно, поред другог књижевног рада. Занимљиво је да неки писци у своје драме уводе сељаке као епизодне личности или целу радњу преносе на село, тако да су то у ствари грађански комади.

У хрватском делу југословенске књижевности међу најстарије сеоске драмске писце спадају: Мирко Боговић, Илија Округић-Сремац, Јосип Фрајденрајх, Јанко Јурковић, Маријан Деренчин а затим, од новијих, нарочито Милан Беговић, Пеција Петровић и Јосип Косор. Они су се у драми највише бавили сеоским животом, уносећи често и грађанске, нарочито маловарошке мотиве и личности, колико су се и посвећивали чисто грађанској драми. Мирко Боговић није дао чист тип сеоске драме. Његово најизразитије дело „Матија Губец, краљ сељачки", трагедија у 5 чинова, има за предмет познату сељачку буну у Хрватској, која је имала социјално-економски и политички смер. Неке од тих сељачких тежња да се ослободе од економске и политичке привржености феудализму послу-

жиле су као основ овој друштвено-историској трагедији. Али Боговић нити је имао довољно осећања за животну стварност, нити вештине за драмску технику и синтезу друштвених појава. Његова драма је претежно национално-историска и родољубива, у којој нису верно и стварно приказани ни историја, ни друштвени живот. Боговић је желео да прослави прошлост и зато је прешао у патетичну апотеозу, у јаку, вербалистичку тираду, у романтичарски родољубиви култ. Такве су и остале његове национално-историске драме. То је драма којом су се, у једном историском тренутку, могли васпитавати новији нараштаји, али која је у суштини неуметичка. Она је садржавала драгоцен драмски материјал, али је уметнички још дивља, с безбројно и психолошких и историских и техничких грешака.

Илија Округић-Сремац је изразитији сеоски драматичар. Његови комади „Шокица" и „Сањурица и шубара", с предметом из славонско-сремске сеоске средине, више пута су извођени и у Београдском позоришту („Шокица" први пут 1886, „Сањурица" 1869 године). Округић је слаб драмски писац. Он је моралист, педагог у основи. Психологија личности и живота је врло наивна и једноставна, романтичарска у лошем смислу речи. У његовим комадима има много сладуњавости, стереотипног сентиментализма и лажних излива. Радња је врло оскудна, а постиже се обично песмом и игром, како је то неминовно у нашој скоро целој сеоској драми. Он је писао доста некњижевно. Округић је, ипак, био занимљив нашој старој позоришној публици, јер је знао да „скроји" сладуњаву фабулу, подвуче националну и моралну тираду, а понекад унесе и мало локалне боје. Али све су то били претежно позоришни ефекти, и то у лошијем смислу, а скоро сасвим невешто стилизовани уметнички. Јосип Фрајденрајх са својим „пучким комадима" спада у драмске писце Округићевог реда. Фрајденрајх је доста рано и често приказиван у Београдском позоришту („Црна Краљица" 1864, „Граничари" 1869 године). Он је био образован позоришни човек, са А. Шеноом један од најзаслужнијих позоришних организатора у Хрватској у доба стварања хрватског позоришта. У његовим „пучким комадима", нарочито „Граничарима", осећа се познавање драмске технике, позоришних ефеката. У њима има и прилично радње, као што су и доста занимљиви. Али карактери личности нису ни стварни ни уобличени. Све се жртвује ефекту. Фрајденрајх је писао некњижевно. Он је био писац трећег реда, који је настојао да се допадне оној широкој позоришној публици, чији је укус сасвим непоуздан и неуметнички.

Јанко Јурковић је написао неколико трагедија и комедија.

„Смиљана", трагедија у 4 чина са предигром, има предмет из сеоског загорског живота. У њој је скоро све нестварно. Јурковић воли велике речи, ветровите, громке тираде, патетику и нагле, психолошки немотивисане догађаје. Психологије, цртања карактера и животних проблема, па макоје врсте, уопште нема. Он је више невешт, него недаровит драмски писац. У комадима, па и у „Смиљани", нема природне радње, која би била производ психолошких диференцирања и догађаја. Он, затим, није успео да наслика друштвени сеоски живот. У комедији није имао ни пријатног изворног хумора.

Маријан Деренчин у својој комедији „Ладањска опозиција" даје и сеоске и маловарошке типове, а слика политички и страначки менталитет. У његовој комедији има извесних реалистичких примеса каткад тачног и живог опажања људских навика и друштвених појава. Али, све је то дато сирово, непрерађено, неуметнички и недуховито. Деренчинов комедиографски рад значајан је само као историски документат о једном тешком времену бруталног Куеновог режима.

Међу најновијим хрватским драматичарима, који су се често враћали селу, значајнији су Милан Беговић и Јосип Косор. Беговић је често прелазио у извесни мистицизам („Божји човек"), анализовао морални и осећајни живот, али није обухватио животне проблеме на селу. Он је, несумњиво, духовит и вешт драматичар, који је, пролазећи обично у психолошку студију, брзо губио везу са стварним друштвеним збивањима. Он је, на један начин, поетизовао сељачку душу, а суштину сеоског живота анализовао на начин великих психолошких грађанских драма. Као психолошка студија те драме су често и духовите и доста добре; као документат о селу нису верне, а не представљају ни чист образац сеоске драме. Јосип Косор је био близу села у ширини проблема и сликању људских страсти (нарочито „Пожар страсти"). Али, Косор је поступао доста књишки и од примитивних, психолошких типова стварао често суптилне романтичарске особењаке. Био је неприродан, дакле, прво сам драмски, технички, а затим и психолошки поступак. Он је узимао ствари сувише деликатно и правио их сложенијим више него што су то у суштини живота. Косор је, према томе, доста неприродан. Његова драма, иако има доста елемената сеоског живота, нарочито моралног, у основи је истргнута кореном из њега и у већини извештачена. Па, ипак, Беговић и Косор су дали најкњижевнији облик сеоској драми у хрватском делу наше књижевности. Пеција Петровић-Старији сав је у психолошким и еротичним анализама, које се додирују с порнографијом и обично прелазе у гро-

теску. Он је у том оквиру духовит и занимљив, а усто је и највише позоришни писац у слободнијем значењу те речи. Не може се оспорити да је Пеција погодио психолошки и фолклорни тип човека и средину личког и загорског живота, па макар и једнострано и само у једном правцу, који је у њега постао већ манир.

У српском делу југословенске књижевности сеоска драма је оскуднија и бројем писаца и комада. Али у овом делу створиће се образац праве сеоске драме. Неколицина писаца не дају сеоску драму, иако су јој често близу. Међутим, њихови комади, по пореклу материје из које су створени, по неким сеоским личностима узгредно унесеним, са извесним осврtом на сеоски живот, потсећају, каткад, на сеоску драму или показују тежње у том правцу, које ће други и остварити. Комади Стерије („Волшебни магарац", и неке историско-националне драме), Ђуре Јакшића, Матије Бана, Лазе Костића, Змаја („Шаран"), Петра Кочића („Јазавац пред судом") и других спадају у ту драмску врсту. Иво Ћипико у комаду „На граници", иако доста невешто, покушава да прикаже и стварније животне проблеме. Али тек крајем XIX века Милован Глишић („Подвала", „Два цванцика") даје први и стварнији образац сеоске драме. Иако Глишић у својим комадима не обухвата шире сеоски живот, не измичу му извесне основне друштвене појаве. Он не даје само идилу и површни декор села, него слика и шиба и разне негативне друштвене појаве. Глишић је први наш драмски писац, који је видео и настојао да прикаже што потпунију стварност, онако како је то чинио и у својим приповеткама из сеоског живота. У таквом сликању Глишић има чврстине и чак тенденциозности. Али он је мало био драмски писац. Иако је дуже времена провео у позоришту као драматург и превео у том својству приличан број комада, он није научио драмску технику. Његови комади су развучене скоро диалогисане драматичке приповетке, с мало радње и драмских карактера! У њима највише вреде три ствари: прво, сама материја из које су саздани, верна, из сеоског живота; друго, низ лепих, тачних и реалистичких опажања; треће, духовита сатира, која често прелази и у тенденциозност, али којој Глишић налази доста прикладан уметнички облик.

Глишићева комедија требало је да послужи као образац за будући развој наше сеоске драме. Било је сасвим природно, уосталом, да један претежно земљораднички народ, какав је наш, добије и своју богату сеоску драму. Комад „Ђидо" Јанка Веселиновића и Драгомира Брзака (1892) („Потера" Веселиновића и И. Станојевића не спада овде), који је најизразитија сеоска драма после Гли-

шићевих, сасвим је другог типа. „Ђидо" има много и локалне боје, фолклора, понеки добар тип, али је у суштини приказ сеоског декора и идиле. Глишићева драмска радња није нашла посленика. Од Глишића наша драмска књижевност се развијала и даље, али сасвим другим правцима. За читавих пола века нисмо добили изразитије и продубљеније драмско дело из сеоског живота. Изгледало је као да је рад на таквој врсти драме сасвим занемарен.

Драма „Вода са планине" г.г. Р. Плаовића и М. Ђоковића дошла је изненада и у поменутом правцу представља читав књижевни и позоришни догађај. Ми смо, у грубим цртама, показали каква је српскохрватска сеоска драма. Биће нам тим лакше да нађемо стварно мерило у оцењивању комада „Вода са планине", кроз неколико основних драмских линија у чијој *синтези* је и успех драме и као уметничког и позоришног дела.

„Вода са планине" је друштвени комад. У њему се приказује савремени живот шумадиског села. Довођење воде с планине је само основна драмска замисао. Писци су од тога отишли даље и обухватили сеоски живот шире, с низом других значајних моралних и економских питања и појава. Та питања и појаве, кроз њихову драмску психолошку синтезу, често излазе из локалног оквира и добијају општије обележје. То је већ добро, јер драма добија шири друштвени и животни видик. У драми, затим, има сеоског декора, без чега не може ни бити, али му је дато природно место у животу; у први план драме, међутим, дошли су друштвени проблеми. Они су стварни, јер је у њима сажета хроника савременог сеоског живота. Глишић је запазио извесне друштвене појаве; г. г. Плаовић и Ђоковић су у драму унели више животних искустава, многе појаве и синтетизовали их психолошки и драмски. Они су проширили основу сеоског живота, дали много више у садржају и, затим, све то стилизовали далеко боље уметнички. Занимљив је психолошки и драмски начин, на који развијају своју замисао. Они су, како би се то рекло, „тенденциозни" сатиром и тежњом да се на један начин изобличе негативне појаве и њихови носиоци међу људима, у друштву. Али они имају духа, инвенције, и успевају да тој човекољубивој и истинољубивој страсти нађу усклађен, „објективан" уметнички израз и облик. Та страст за изобличавањем није нападна, жустра и памфлетска, него природно и одмерено изживљавана, па, ипак, стварна и јасна. Добар је тај уметнички поступак, колико је и поштен и мушки такав морални став. Ако би се дало више памфлета, комад би изашао из уметничких размера.

У комаду има живе радње, вешто градиране, дизане или спуштане. Она се не постиже заплетом фабуле; то не би било добро. Радња се постиже чисто психолошким средствима, загревањем духова и стварањем усплахирене духовне атмосфере; то је већ сасвим добро. У томе је ова драма превазишла све сеоске комаде, у којима се радња остварује или заплетом фабуле или песмом и музиком или вештачким психолошким патетизмом. У таквој психологији средине, у којој су људи подељени у два табора, моралном вредношћу, менталитетом, положајем, интересима и другим, природно је да су карактери личности морали да добију и јаче осећајно, духовно обележје. Личности су индивидуалне свака на свој начин, али повезане заједничким идеалом живота. То је добро и срећно решење. Баш због тога личности живе интензивно, „носе" радњу нервно и осећајно. Ми подвлачимо тај динамизам, који има психолошку основу. Он је морао проистећи из целе психологије комада. Неколико типова, као главни носиоци радње, сасвим су нови у нашој драми уопште.

У нашој сеоској драми маса се често појављивала; имали смо је код Округића, Јурковића, Боговића, Косора, Беговића, па и Веселиновића (прело у „Ђиду"), и других. Али први пут у комаду „Вода са планине" народна маса је дата у психолошком динамизму. Она није декор, него носилац драмске акције у извесним тренутцима, Технички склоп драме је правилан. (Ми ћемо на крају учинити неке замерке.) Писана је, затим, књижевно, лепо, свежим и срдачним језиком. То је врло значајно кад се зна колико се у говорном ачењу и „геачењу" претеривало у нашој сеоској драми. Веселиновић је од тога правио велики капитал, али без уметничког „интереса".

„Вода са планине" има и својих недостатака, наравно. Прво, било би још боље да је у целини сажетија; у деловима, има и по неких прилично развучених сцена, од којих се неке и мало понављају (трећи чин, сцена са послаником). Друго, има предугих монолога и диалога. Они су лепи, речити, с доста боје, веште и духовите импровизације, али кад су дуги заустављају радњу. Наћи ће се, затим, понегде и виртуознији начин изражавања, можда претерано артистички за сељачко осећање простоте у говору и мишљењу, каткад и јаче извучен тон у дискусији. Примедба неких рецензената да се говори и мисли сувише интелигентно сасвим је беспредметна. Грађани немају, допустите фигуру, монопол на памет. Наше народне пословице, загонетке, сјајна поезија и проза — све је то баш производ народне мудрости. У нас се, затим, све више ствара и тип сеоског интелектуалца. Зашто то не би могле бити главне лич-

ности у овом комаду, које баш представљају такав нови тип сеоског човека?

Драма „Вода са планине" г. г. Р. Плаовића и Ђоковића својом садржином, мноштвом проблема и опаски, ширином обухватања живота и уметничком обрадом, несумњиво је до данас наш најбољи комад из сеоског живота. И не само силом прилика, него је уопште и добра као књижевно дело.

Боривоје С. Стојковић

Словенски преглед

*

Масарик и Југословени

Велико дело Томаша Герика Масарика које га је, после дуготрајних и тешких напора и борби, поставило на чело чехословачког народа и ослобођене чехословачке државе, испитано је са свих страна и приказано у многим расправама и студијама, и у безбројним чланцима. Огромна је литература о Масарику, што је сасвим разумљиво, јер је и његов рад огроман. Та литература је исцрпна и опсежна не само у Чехословачкој него и у осталом културном свету, па и код нас.

Код нас је Масариков свестрани и широко обухватни рад добро познат не само оним генерацијама којима је Масарик био духовни вођ и учитељ, програм и симбол, идеал и идол, него и онима који његов рад нису непосредно пратили. Нема образована Југословена који не би одао пуно признање и исказивао искрену захвалност Масарику, великом творцу великог дела. Масарик научник, филозоф и социолог, Масарик политичар великог стила, реални политичар, Масарик борац против историских заблуда, пропагатор ситног рада и поборник слободе, демократије, напретка и толеранције, Масарик вођа и идеал омладине, па онда Масарик државник, творац и организатор Чехословачке републике, и напокон Масарик велики пријатељ Југословена, борац за југословенско ослобођење и уједињење, добро је свима намапо знат, јер је већ дуго Масариков рад за Југословене предмет испитивања, приказиван и приказан доста обухватно. Многи су га приказали и код Чехословака и код нас Југословена. Да споменемо само неколико имена: Милада Паулова, Адолф Черни, Виктор Новак, Милан Марјановић, Драгутин Прохаска, Перо Слијепчевић и многи други. Издан је и Масариков зборник. Старије генерације познају Масариков наставнички, ва-

спитни рад непосредно, млађе га знају из литературе. Тај рад — нарочито онај на прекретници деветнаестог и двадесетог века — најтешње је спојен с нашом најновијом историјом, те је према томе једна врло интересантна и важна тема за историчаре. И ако је о том раду већ много сабрано и написано, још увек материјал није довољно испитан и у потпуном обиму критички изнесен.

Д-р Милада Паулова, професор историје на Карловом универзитету у Прагу, аутор одличне књиге „Jihoslovanský odboj", издала је још 1931 год., у збирци „Предавања Словенског института" у Прагу, расправу „Масарик и Југословени". Ове, пак, године издала је Чехословачко-југословенска лига у Прагу лепо опремљену опсежну студију о Масариковом раду с Југословенима и за Југословене под натписом: *Tomaš G. Masaryk a Jihoslované.* Ова студија проф. д-р Миладе Паулове заслужује пуну нашу пажњу и по предмету и по обради и треба је, чим пре, превести.

Књига д-р Миладе Паулове приказује Масарика у пуној величини, у напону снаге и у гигантском замаху рада. Она нам документарно приказује велику Масарикову љубав према нама и његову бригу за нас, одлучни утицај који је вршио на наше генерације, његову борбу за наша права и нашу слободу; она приказује, уједно, југословенски утицај на Масарика.

Масарик и Југословени — то је наша најновија историја у којој је Масарик важан чинилац па је од интереса да на њу бацимо свој поглед.

*

Масарик, политичар и државник, први пут је свратио на себе пажњу кад је у Будимпешти у Делегацијама, месеца октобра 1892, изнео оштру критику владавине министра Калаја у Босни и Херцеговини. Први, дакле, корак на политичку арену учинио је Масарик у вези са Југословенима и југословенским проблемом који га привлачи, којим се интензивно занима и помоћу кога крчи себи пут. Од тог првога корака, мирне душе, може се рећи да је сваколика Масарикова политичка активност уско везана са судбином, патњама и тежњама Југословена. И као политичар и као учитељ Масарик је имао одлучни утицај на развој југословенских прилика. Као филозоф Масарик студира Пољску и Русију, али као активни политичар, човек акције, он утиче на југословенске прилике. Његов културни и научни утицај као филозофа и творца напредне генерације деведесетипетих година прошлога столећа је такође врло велики. То је она генерација која је у Далмацији, Словенији и у Хрватској прокламовала народно јединство наместо народне слоге. Југословенско

питање није Масарик само студирао, него га је и проживљавао. Он се у младости одушевљавао устанком балканских Словена и руском победом над Турцима 1877—8; болео га руски пораз на Берлинском конгресу жалећи узалудно проливену словенску крв. Баш поводом Берлинског конгреса стекао је уверење да се и на словенско питање треба реално да гледа. Словенска ствар може само онда имати успеха ако се проматра без илузија, трезвено, на основу чињеница и стварности; потребно је, зато, ствар добро упознати, израдити план за будућност и одредити политички поступак. Тако је он, на основу стварних чињеница и личног увиђаја на месту, писао своју критику босанских прилика.

Још као студент у Бечу Масарик је учио наш језик и слушао Миклошићева предавања; као посланик у бечком парламенту упознао се с југословенским посланицима и почео студирати међународни положај Аустроугарске монархије у вези са својатањем југословенске земље од стране Италије која је тада била у савезу са Немачком и Аустроугарском. Масарик је још 1891 године јавно указао на опасност која од тог тројног савеза прети Чесима и Југословенима. За њега је југословенско питање било део словенског питања којим се бави прво теоретски а онда и практички.

Спремајући се да у Делегацијама нападне Калаја Масарик је, 1892 године, био у Загребу, Бања Луци, Јајцу, Сарајеву и Мостару. Ту је он скупио потребан материјал о полицијском режиму у Босни и доказе културне беде босанске управе. С дубоким осведочењем оштро је напао стварање „босанског народа" и тражио да се у Босни обави ревизија чиновништва, спроведе аграрна реформа и уведе самоуправа. Он је, већ онда, окупацију Босне сматрао почетком процеса распадања. Годину дана доцније опет је говорио у Делегацијама о Босни. Масарикови говори о Босни, који су у Босни циркулирали штампани у више издања, били су у неку руку увод у борбу босанских Срба за црквену и школску аутономију. Од тога времена Масариково име у југословенским политичким круговима је име драгоцена пријатеља и реалног помагача. Масарик је 1892 тражио аутономију коју су четири године касније, 1896 тражили од краља босански Срби изнесавши у исти мах и протест и конкретне захтеве.

За промену прилика у Хрватској, на прекретници XIX и XX века, имао је и Масарик утицајног удела. Поред студентског покрета у Загребу, под утицајем Масарикових идеја формирао се деведесетпете године југословенски студентски покрет у Прагу чије је гесло било: „Разумом и срцем не за слогу него за народно јединство",

јер слога значи компромис двеју странака и легло даљих спорова. Идејна основа народног јединства и код Светозара Прибићевића и код Стјепана Радића преузета је од Масарика. Нарочито се код Радића осећа утицај Масарикове народносне филозофије. Хрватским студентима, истераним са Загребачког универзитета после спаљивања мађарске заставе у Загребу приликом боравка Фрање Јосифа, постао је Масарик, кад су дошли у Праг, пророк. У то доба ухватио је у Чешкој реалистички покрет и Масариков критицизам корена. Међутим, Масарик је највише са катедре деловао на омладину од које је почео формирати реалисте; он је од својих ђака тражио да изграде своје властито уверење, да као реално мислећи људи обрачунају са старим и управе своје погледе у будућност. Масарик је учио да народ сачињава жива народна свест и да народност није циљ него средство човечности. Под Масариковим утицајем ондашњи омладински покрет није био само национални покрет него и етички, социјални, филозовски и господарски; усвојен је био од омладине у целости и Масариков програм „ситног рада" на подизању народне просвете. Масарик у ширењу просвете није гледао само ширење народне образованости него и проблем малога народа, основни темељ за његову будућност и самосталан живот.

Реалистички покрет био је антиклерикалан, он је, као и Масарик, веру сматрао личним уверењем, а клерикализам је био тим опаснији, што су и онако две вере код Југословена велика сметња народном уједињењу. У прашком омладинском листу „Ново доба" удружила се омладина српска, хрватска и словеначка.

Код Словенаца Масарик је најпре био познат само политичарима, али ускоро долазила је и словеначка омладина на студије у Праг. Први који је упозорио на Масарика и одвраћао омладину од њега био је познати клерикалац бискуп Махнић. Међутим, омладина је напредни покрет пренела кући и већ се словеначки Масарикови следбеници афирмишу год. 1901; они од Масарика узимају, првенствено, етичке и социјалне елементе.

И на другу генерацију, која је у Праг дошла после 1900 године, врши Масариков слободарски дух велики утицај.

Реализам у Далмацију уноси д-р Јосип Смодлака основавши Пучку народну странку. У Хрватској, пак, обе генерације Масарикових ђака оснивају „Хрватску напредну странку" са органом „Покрет". Духовна револуција је била у Хрваткој спроведена, недостајао је једино успех који је напокон постигнут путем Хрватско-српске коалиције. Тим је — сасвим нсправно констатује д-р Милада Паулова — извршено оно највеће што су проф. Масарик и реализам учинили

за југословенску државу. Реалисте су постали политички господари Хрватске.

Масарикова је заслуга да је југословенско питање постало светско питање, али је уједно и Масариково име добило светско значење. Масарикова је заслуга што је цела европска јавност била упозната са правим значајем познатог велеиздајничког процеса који је имао оправдати анексију Босне и Херцеговине и раздвојити Србе и Хрвате. И у првом загребачком процесу и доцније у Фридјунговом процесу стајала је уз бок оптужених и против немачке научничке репутације у ученом свету већ добро позната и знаменита личност: признати филозоф, социолог и политичар проф. Масарик. Исправно констатује проф. д-р Виктор Новак кад каже да је наша ствар постала европским питањем онога часа кад је о њој проговорио, без сумње, најбољи познавалац југословенског проблема у Аустрији, Чех, проф. Масарик, кад је у бечком парламенту ставио хитни предлог о велеиздајничком процесу. Тим поводом Масарик је долазио у Загреб, Сплит и Београд, Цетиње и Сарајево. У Загребу и у Сплиту Масарик држи предавања и стално има на уму добро и будућност југословенскога народа, идеал југословенског народног јединства, свој идејни свет, и настоји да у том правцу делује. Тада је говорио: „Говорим као човек који, иако се није међу вама родио, дубоко осећа с вама. Главно је да будете сложни и у народном смислу једно. Хрвати и Срби... Не копајте гроб брат брату, него радите заједнички за своју будућност и свој напредак и чувајте се старе мисли о посебној Великој Хрватској и Великој Србији. Ви Хрвати и Срби као један народ нисте мали народ, већи сте од Мађара и многих других; али ваш ће народ истом онда постати велик, кад буде сваки појединац и цео народ тражио и хтео да буде велик у сваком погледу, јер исто као и појединац и народ увек постаје оно што хоће да буде, а настоји да то постигне...“

Други пут је Масарик дошао у Београд 12 јула 1900 да се састане с проф. Божидаром Марковићем да би добио тачне податке о Словенском југу. Марковић вели да је тада осетио како се Масарик у спор умешао због неправедности која се наноси српскохрватском народу и да је подигао свој глас као политичар коме то налаже света дужност. На Масариков телеграфски позив долази проф. Марковић у Беч да на суду сведочи, те да, како је познато, обори Фридјунга. И Масарик је на том процесу био преслушан као сведок; он је тада искористио цео материјал који је годинама скупио у југословенским земљама. Масарик се цео залаже у том процесу, постаје централна личност која је судбину процеса решила.

Месеца новембра 1910 Масарик бије у Делегацијама битку с грофом Еренталом, аустроугарским министром спољних послова. Тада је већ имао доказе да су Фридјунгови документи фалсификовани у Аустроугарском посланству у Београду; фалсификовао их је типограф Васић. На процесу против Васића у Београду суделује и Масарик, дочекиван у Београду на сваком кораку великим манифестацијама.

Кад је год. 1912 основан Балкански савез Масарик је одушевљен. У том савезу он види државнички чин великог значаја. Велике успехе, које су постигли савезници, нарочито излаз на Јадранско море, омета Аустро-Угарска. Масарик сматра да време за рат још није доспело, зато месеца децембра 1912 двапут долази у Београд и расправља с Пашићем о рату и о политичкој ситуацији. Пашић је тада поверио Масарику да преговара с Бертхолдом, аустроугарским министром спољних послова, али овај није хтео да прими понуђену руку. Масарик сам каже да га је то учврстило у уверењу да је рат неизбежан.

Југословенски односи и путовања у југословенске земље снажно су деловали на Масарика; он је тада почео да мења своје мишљење у правцу револуције; под утицајем Загреба и Београда почиње другим очима да гледа на народносне проблеме Монархије и на разне националистичке покрете који су имали револуционарни карактер. Масарик је тада, први пут, почео да осећа животну снагу наше националне мисли која је почела да љуља темеље Монархије и он је почео да чврсто верује да ће се Монархија брзо распасти. После братоубилачког српско-бугарског рата био је уверен да ће доћи до великог рата и зато се почео бавити планом да измири смртне непријатеље Србе и Бугаре. Знао је да се југословенско питање без рата неће решити и желео је да из њега изађу балкански Словени као победници. У пролеће 1914 започиње дипломатску акцију великог стила, пошто је стекао уверење од водећих личности у Београду да би биле спремне на извесне уступке Бугарима. Спремао се на пут у Париз и Лондон и преко Цариграда у Софију, све са знањем и одобрењем Београда. Међутим избио је светски рат.

Трећи реалистички покрет у Хрватској 1907—1910 у многочем отступа од Масарика истакавши као свој циљ само Масариков културни и социјални програм и програм „ситнога рада". Национални карактер покрета уступа пред културним програмом реализма. Међутим 1912 настаје у омладини пуни националистички покрет: пропагују се терор и насилне методе. Јединство Срба, Хрвата и Словенаца је један од основних принципа националистичког програма.

Те године постоје у Прагу код наше омладине две противничке групе: реалисте и националисте. И та генерација стоји под Масариковим утицајем. Проф. Масарик је тада проповедао да се просвећен народ не може држати у трајном ропству. У другу руку опет: ни један народ, макар и био политички самосталан, није стварно слободан, ако није у унутрашњости својој слободан. Под унутрашњом слободом Масарик је мислио на васпитање, благостање, социјално уређење, једном речи високу културу. Године 1911 написао је Масарик уводник за „Вал", а године 1912 чланак у „Зори", нашим листовима у Прагу, који су били супротна правца. Он је то учинио ослањајући се на своју стару реченицу: „Дискусија то је демократија". Масарик је тада назор омладине, да без физичке борбе нема ослобођења, критиковао; доцније се уверио — што је и признао — да је онда омладина била у праву. Непосредно пред рат почела је у Прагу излазити „Југославија", орган националне омлалине. И та је омладина радила у духу Масарикових идеја. У иностранству се национална омладина, први пут, окупила у Женеви — око Масарика.

Кад је избио светски рат и Масарик започео револуцијонарно дело ослобођења чехословачког народа нашао се уз Југословене. Настојао је, најпре, да сазна што Југословени хоће. Он је био за уједињење Југословена што опсежније, и територијално и политички, па је био и за чехословачко-југословенски коридор. У Риму, концем 1914, саветује Масарик Југословенима да јавно покрену пропаганду против талијанске „Dalmazia nostra". Већ онда је осетио да међу Југословенима нису изумрли стари спорови, али се ипак дивио југословенској акцији. Акција југословенске емиграције постала је Масарику, у неку руку, узор према којем је организовао чешки покрет у туђини. Састајање Масариково с Југословенима у Риму био је такође један од узрока који му је онемогућио повратак у домовину.

И у Женеви је Масарик с Југословенима; српска влада даје му пасош и тако олакшава боравак у туђини. Масарик саветом помаже оснивање српског пресбироа у Женеви и доставља вести које је примао из Аустроугарске путем Мафије, а прима српске извештаје. У питању Македоније стоји потпуно на српској страни. Једна од првих Масарикових изјава којом се је прикључио револуцији био је уводник у књигу „L' Unité Yougoslave", коју је издала југословенска национална омладина.

Месеца априла 1915 израдио је Масарик за Едварда Греја меморандум о самосталној Чешкој, у којем тражи коридор са Југославијом. Овај меморандум био је у исти мах и одбрана југословенских интереса; у њему он протествује против одузимања Далмације. Од

јесени 1915 Масарик у Лондону (Бенеш је у Паризу) ради заједнички са Југословенима, тражи поделу Монархије на мале народе. У својим предавањима истиче потребу солидарности малих народа у појасу између Немачке и Русије, а нарочито потпуну солидарност Чеха и Југословена. Месеца априла 1916 Масарик конферише са престолонаследником Александром и Пашићем. У јулу 1916 одржан је заједнички митинг словенских народа у Лондону. Те заједничке манифестације преносе се и у Америку. И у Русији Масарик ради с Југословенима (Белић, Спалајковић), а у Румунској, у Јашу, октобра 1917, настоји да дође до споразума између Срба и Румуна о границама Баната. Кад је, 20 јула 1917, потписана Крфска декларација Масарик се обрадовао јер је у њој видео онај јаки програм који је непрестано предлагао. Кад су, пак, Лојд Џорџ и Вилсон, 6 и 8 јануара 1918, обећали потлаченим народима више „права" у облику „аутономије" у оквиру Аустро-Угарске, а Србији обнову и излазак на море, Масарик, на путу у Сједињене државе Америке, шаље из Токија меморандум Вилсону и упозорава га на недостатке и немогућност тога програма. Масарик је успео да је, 4 јуна 1918, влада Сједињених држава Америке дала изјаву да „националне аспирације Чехословака и Југословена на слободу наилазе на најискреније симпатије те владе." Заједничко чехословачко-југословенско настојање уродило је плодом. По узору на Конгрес потлачених народа у Риму, одржани су конгреси у Чикагу и Њујорку. На њима је говорио и Масарик и са њих су послане резолуције Вилсону. Кад је била основана „Средњоевропска унија", под претседништвом Масариковим, Чехословаци и Југословени и опет раде заједнички. У спору између српске владе и Југословенског одбора Масарик је према разним питањима заузимао разно становиште, али је увек наглашавао да је унутрашње уређење државе ствар самих Југословена. Масарик је помагао да се спор изравна. Највеће зближење између Чехословака и Југословена настало је после рата под вођством Масариковим.

После ових обилних чињеница Милада Паулова, с правом, закључује да је Масариков утицај, који је дубоко деловао на наше народно уједињење, био благодаран, срећан, државнички и, стварно, било дело које историја никад неће поћи.

Гђа проф. д-р Милада Паулова проучила је нашу најновију историју темељито и написала о њој низ одличних расправа и чланака. Најновија њена одлична расправа: *Томаш Г. Масарик и Југословени* баца јасну светлост на догађаје наше најновије историје и ми морамо бити благодарни госпођи Милади Паулової што ју је написала, а Југословенско-чехословачкој лиги у Прагу што ју је издала.

Фрањо Малин

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Страни преглед. Београд 1936—1937

Почетком 1937 навршило се десет година од покретања Страног прегледа, органа универзитетских семинара за живе језике и књижевности и Друштва за живе језике и књижевности. Уредништво (власник је г. Богдан Поповић, уредници г. Милош Тривунац и г. Миодраг Ибровац) истиче овом свеском, год. VII и VIII, број 1—4., десетогодишњицу оснивања овог стручног часописа, иако он није излазио 1930, 1931 и 1932 год., због недовољних средстава. Овај лист има за сараднике најпознатија имена међу нашим јавним радницима и научницима. За жаљење је што је мали број оних који га примају и читају, јер је упућен у првом реду нашем интелектуалцу.

Две студије из ове свеске већ су приказане у Летопису: Интерпункција у српским народним песмама од г. Б. Поповића и Немачки утицаји у нашем језику од г. д-ра М. Тривунца. Да видимо друге прилоге у овој свесци Страног прегледа.

Д-р М. Тривунац: Шилеров Дон Карлос. — Својим огледом о Шилеровом Дон Карлосу обележава г. Тривунац сто педесет година од појаве овог дела, значајног и у Шилеровом књижевном раду и, тиме, у немачкој књижевности. Али његов значај доводи писац у везу и са садашњицом, „јер има за предмет једно значајно поглавље из историје Шпаније, у којој се у наше време одигравају судбоносни историјски догађаји".

Стега, под којом је Шилер живео у војнички уређеној школи херцога Карла Евгенија, у коју га је владар силом, против воље његових родитеља и његове, натерао и у којој је остао осам година, та стега остала је неизгладива у његовим делима из младости, па донекле и у Дон Карлосу. За све то време у Карловој високој школи није било распуста, чак ни отсуства за случај смрти у породици. А какве су биле казне, оштре и недостојне људи, то је већ познато. У таквим приликама зачео се у Шилеру бунтовник. Та је стега измамила поклик његове младе душе: „Најлепше снове о слободи испреда човек у тамници". Одушке овом бунтовништву дао је Шилер у Разбојницима, Фиєсковој завери у Ђенови и Сплетци и љубави. Отресавши се стеге, у којој је живео и после завршених студија као војни лекар[1]), и упознавши вајмарског херцога Карла Августа, Шилер се у својим схватањима и назорима мења, „његово слободоумље добија умеренији облик, и он од револуционара постаје реформатор... Случај Карла Августа показао је рано Шилеру да је лична слобода и лична срећа могућна и у монархији кад јој на челу стоји човечан и увиђаван владар, и његов идеал у Дон Карлосу је највећим делом одблесак те стварности". Упоређујући његове прве три драме са Дон Карлосом, г. Тривунац даје и детаљну анализу Шиле-

---

1) Шилер је за прво извођење *Разбојника*, 17 јануара 1782, кришом, без отсуства, отишао у Манхајм. Крајем маја одлази понова у Манхајм, опет кришом. Због овога је добио четрнаест дана затвора, а поводом једне даље доставе издао му је херцог наредбу „да не пише више ништа из књижевности и да нема везе са странцима".

рова развоја и измењених погледа. Он није више необуздан и циничан, одмеренији је, сталоженији, зрелији. Природно је пак да са ранијим није сасвим раскрстио, јер почетак његова рада на овом делу датира из времена кад је трагедија Сплетка и љубав била још недовршена. — Али је ту разлика и у самом начину казивања безобзирног и непристојног, чега је у претходним делима у изобиљу, а чега је у Дон Карлосу само на једном месту. — Док је ранији Шилеров идеал република, у Дон Карлосу је уставна монархија. Носилац новог Шилеровог идеала је маркиз Поза, присни пријатељ шпанског престолонаследника, којега спрема за уставног монарха, будућег шпанског краља. И маркиз Поза, који је у извору имао веома скромну улогу Карлосова пријатеља и посредника његове љубави према краљици, постаје главна личност трагедије. Он се и код самог Филипа заузима да буде слободоумнији и човечнији, тражећи од њега да да слободу мисли, јер у њој лежи лична срећа људи. Шилер је одмеренији и објективан и према личностима које су сушта супротност његовом идеалу (Доминго, Алба и Велики инквизитор). „Сам краљ има читав низ симпатичних црта, нарочито од тренутка кад се појављује Поза; он је типска мешавина добра и зла, ни ђаво ни анђео, већ човек са људским врлинама и људским слабостима."

Класичност Дон Карлоса није само у складнијој, одмеренијој садржини и обради; она је обележена и формом: насупрот прози у првим Шилеровим драмама, овде је стих и стилска обрада слична са француском трагедијом седамнаестог века, што је вероватно Виландова заслуга. Писац истиче и извесне недос·атке у Дон Карлосу, од којих је неке и сам Шилер истакао у првом Писму о Дон Карлосу, објављеном у Виландовом Немачком Меркуру. Г. Тривунац их даје на основу продубљене анализе. Таква је, на пример, оскудица увиђавности и предвиђања у карактеру маркиза Позе. Али су све то ствари које не умањују општу вредност ове Шилерове трагедије. „Ако поменути", вели г. Тривунац, „а и понеки други, непоменути недостатак баца извесну сенку на Дон Карлоса, он ипак остаје класично дело, пуно ретких преимућства. Не најмање његово преимућство лежи у томе што Шилер, са песничком видовитошћу, даје реално слику тадашњих прилика у Шпанији, које јако потсећају на данашње и могу донекле послужити као њихово објашњење. Ма да се слобода мисли коју Поза са много полета тражи од Филипа II, више односи на верске него на политичке прилике његова времена, Дон Карлос ипак остаје узбудљива химна слободе, која нарочито има одјека у данашње време, кад су циновске државе, са десетинама милиона својих становника, постале у ствари огромне касарне, из којих прети опасност милионима људских живота, из којих прети опасност да вековима изграђивана материјална култура буде претворена у пустош, и да вековним напорима стечена духовна култура буде претворена у дивљаштво".

Павле Поповић: Доситије и Доктор Џонсон. У овој својој краћој расправи бави се г. Поповић двема кратким, алегоричним приповеткама Доситија Обрадовића. То су: „Истина и прелест" и „Пут у један дан", преведене из Рамблера, листа који је средином XVIII века излазио у Енглеској и који је уређивао и писао сам Самуел Џонсон, познат као Доктор Џонсон. Овај чланак пише г. Поповић поводом расправе др. Ивана Шерцера „О Доситију Обрадовићу", штампаној у Раду Југо-

словенске Академије (1898), у којој је он изнео да је „прва пријевод из инглискога а превео ју је Обрадовић из њемачкога по Рамлеру, а друга је пријевод из њемачкога такође по Рамлеру, који је почевши од г. 1783 до 1790 издавао приче и басне.“ Г. Поповић доказује да немачки писац Рамлер[1]) „не изгледа нимало евентуални извор нашег писца“, и то не само по свом књижевном раду, већ и због тога што је Доситије сам назначио извор. Да би доказао погрешно тврђење Шерцера, и да је Доситије превео своје приповетке из Џонсонова Рамблера, г. Поповић даје паралеле српског и инглеског текста. Писац верује „да је Шерцер просто побркао Рамблера са Рамлером, с којим наш филозоф иначе нема никакове везе.“ У чланку даље говори писац детаљније о Џонсонову Рамблеру и његову утицају на јавно мишљење. Он је „доносио кратке есеје о моралу и религији, источне приче и алегорије, оцене песничких дела и сличне ствари, а све у циљу ширења истине.“ У почетку га је публика примила хладно, али је касније постао популаран. Џонсон је углавном сам писао за свој лист. Од њега су и поменуте приче. Оне су биле одмах запажене и цењене. Превођене су на стране језике. „Пут у један дан“ била је јако популарна, нарочито код Руса. Превела ју је и царица Катарина II. „Нашем филозофу служи на част што је превео ове две приповетке, које је написао Џонсон, које су преводиле царице, а које су иначе лепе.“ Г. Поповић сматра да превод Доситијев није на висини његова укуса у погледу избора ових приповедака, чему је крив његов књижевни језик, „који није био дорастао за изражавање виших филозофских и моралних идеја које се у овим приповеткама, нарочито у првој, находе.“ Језик му је неразвијен, старински и наиван, неки изрази су неразумљиви, каткад и реченице.

Др. А. Шмаус: Абстемијеве басне код Доситија Обрадовића. Овим даје г. Шмаус значајан прилог за расветљавање порекла Доситијевих басана. Доситијеви извори су махом старији, из модерних је извора знатно мањи број, али је овде теже утврдити њихово порекло. Утврђивањем порекла басана нашег писца бавили су се, поред других, Радченко, Шерцер, Шевић, Ског. У свом раду: „Lessings Fabeln bei Dositej Obradović, Zeitschrift für slav. Philologie, 1931) уложио је г. Шмаус труда да дефинитивно утврди број Доситијевих басана позајмљених од Лесинга и да да карактеристику његова схватања и технике басне.

Од Абстемија, талијанског хуманисте с краја XV века, Доситије је узео мали број басана: Медвед и пчеле, Папагал и друге птице, Лисица и курјак, Јастреб и кукавица. Доситије их је могао узети из латинског оригинала Абстемијевих басана, из збирке коју је приредио Исак Нивелет и издао у Франкфурту, и која је била врло популарна, служећи као извор многим преводиоцима и прерађивачима басана. А г. Шмаус не искључује и другу могућност: да је ту посредовао неки други превод, који је за сада непознат. Упоређујући по-

1) Гете каже о њему да је он „у ствари више критичар но песник. Он почиње да скупља што су Немци у лирици дали. Али сматра да га једва која песма потпуно задовољава; он мора да изоставља, да редигује, да мења, само да би ствари добиле неки облик. Овим ствара себи скоро толико непријатеља колико је писаца и љубитеља.“

менуте Доситијеве басне са Абстемијевим, г. Шмаус даје карактеристику једног и другог: „Он (Абстемије) тежи за што већом краткоћом и концизношћу, његова басна доста је сувопарна и лишена песничких украса, без промене тона и веће живости. Доситије није задовољан оваквим начином приповедања. Стога се и не придржава строго текста оригинала, него поступа са њим, као у осталом и са својим класичним изворима, са много слободе: он или скраћује или, чешће још, проширује и развлачи, али мења и преиначава и иначе, изостављајући дате или уносећи нове појединости." Али Доситије све то чини из жеље да постигне извесну систематичност и доследност, да створи свој тип басне. Његове су типичне измене:

„Ради лакшег разумевања и боље прегледности Доситије воли да полазну ситуацију развије опширније него његови оригинали.....

Приликом превођења избегава претрпаност периода; због тога Абстемијев латински период раствара и рашчлањује на ситније делове, кратке реченице, које сликају развој радње корак по корак, онако као што чини и усмена народна приповетка...

Доситије не воли монолошки облик басне и замењује га врло често дијалошким обликом... Таквим поступком басна постаје опширнија и понекад развучена, али добија у замену више драматичности и живости...

Он радо наглашава и искоришћује хумористичне елементе у њој; понекад у томе чак и претерује." — По својој прилици је из Абстемијевих басана и Мишић и мишица, али се она неким појединостима додирује и са Лафонтеновом.

Чланком Херман Вендел одужује се г. *Владимир Ћоровић* великом и неустрашивом борцу и искреном пријатељу нашег народа и евоцира успомену на његову личност и дело, после његове смрти у емиграцији, у Паризу. Познатим једрим и привлачним стилом даје нам г. Ћоровић кратку, али прегледну и сажету слику његова рада и његове борбе за нашу праведну ствар, почев од јула 1917 год., када се је појавио његов чланак о маћедонском питању, због кога се развила полемика са Д. Ризовим, бугарским послаником у Берлину, кога је Вендел својим аргументацијама брзо ућуткао. Његова борба за нашу ствар потекла је из одбране гледишта његове странке у питању циљева рата. У току времена он нас ближе упознаје и мало по мало истински нас је заволео као и ми њега. „Ми смо ценили његов честити и мушки став кад се усудио да се дигне у нашу одбрану и осећали смо дубоку захвалност према њему. Он је био од оних пријатеља који се јавио у наше најтеже доба, после слома Србије, кад смо били у великој већини група бродоломника, — један од оних који „да пожали ко да би помого." Такво се пријатељство не заборавља. Такви пријатељи иду у национални календар".

После рата Вендел посећује у више махова Југославију и бави се систематски нашим стварима. У листу Prager Presse бележи сваку важнију појаву код нас из културног живота, науке и књижевности, а своје белешке с пута и важније чланке прикупља и објављује у више књига почев од 1918 год. Г. Ћоровић помиње и неколико његових чланака општијег значаја — Стара и нова Црна Гора, Албански чвор, Југословенски државни проблем. За огледе из књиге о југословенском препороду каже писац: „Ови огледи су писани врло књижевно

и врло живо; онаквог, какав је овај о Штросмајеру, ми досад уопште немамо на нашем језику". Он у томе није истраживач, већ издваја дати материјал и даје оно што је од ширег интереса. — Од наших писаца новијег времена волео је и ценио Скерлића, с којим је имао већ као једномишљеник у политици доста заједничког и коме је посветио једну омању студију, и Цвијића, о коме је као човеку и научнику имао високо мишљење.

Главно дело Хермана Вендела је, код нас већ добро познато, Борба Југословена за слободу и јединство. Оно је у преводу г. М. С. Недића доспело и у куће људи из нижих слојева и као такво и оно постало спомен широке захвалности према опробаном пријатељу.

У чланку: Немачки извор једне Стеријине комедије г. Рад. Меденица расматра могућност да је Стерији за његову комедију Волшебни магарац послужила немачка приповетка *Der verwunschene Student.* Г. П. Поповић је у своме чланку Две Стеријине комедије, објављеном у С. К. Гласнику, у свесци за јануар 1928, извео закључак да су извор Стеријине комедије народне приповетке: Хоџа као учитељ и *Учевњаци*, обе из Кићиних прича[1]), а саопштава као трећу версију кратку народну приповетку из Вукове збирке Кад ли се прије потурчи, кад ли чалму стече, и да је највероватнија версија она из Учевњака. Супротно овоме г. Меденица мисли да је извор Стеријине комедије поменута немачка приповетка са разлога: 1) Што Учевњаци и Хоџа као учитељ не остављају утисак народне приповетке. „Оне обе по стилу, нарочито Учевњаци, одају учене казиваче, а ова последња, неоспорно, и учену редакцију, и извесну тенденцију које народне приповетке обично немају". 2) Што су обе забележене веома касно (1908), и с тим у вези поставља г. Меденица и питање „да није обема приповеткама у основи Стеријин Волшебни магарац, или, још боље, версија приповетке по којој је и он постао?" мислећи притом на поменуту немачку приповетку. Оваква претпоставка била би одвећ смела. Ми бисмо многе наше приповетке, према сличности садржине, морали да сведемо на немачки извор, што ни у ком случају не мора да буде тачно. Ја знам неколико приповедака, које живе у народу у мом родном крају, још незабележених, са веома сличном садржином са некојим немачким. И зар су те немачке увек изворне? — Претпоставка г. Меденице изгледа свакако веома могућна, поткрепљена излагањем да је: Стерија могао наићи на поменуту немачку приповетку бавећи се радом око школства и састављања уџбеника и да ју је онда обрадио.

Вилхелм Руоф: Ервин Гвидо Колбенхајер. Познато је већ да се као карактеристична црта немачког песништва помиње мисаоност. Немачки су песници махом мислиоци, а међу њиховим филозофима има много књижевно-уметничких природа. Такав је читав низ. Међу данашњим песницима — мислиоцима је и Ервин Гвидо Колбенхајер, о коме је написао веома подробан оглед г. Руоф.

Колбенхајер је писац романа, драма и лиричар и писац филозофских расправа и беседа. Главно подручје његовог књижевног рада је историјски

1) Кића, лист за шалу, забаву и прикупљање народних умотворина, IV, бр. 20. Ниш, 11 маја 1908.

роман, али се он у томе битно разликује од Фрајтага и Алексиса. „Колбенхајер тражи у немачкој историји оно што је вечно и непролазно, оно што је битно немачко. Он трага за личностима чија снага дејствује и даље".

Рођен је у Будимпешти 1878 године. Кад му је умро отац, мати одлази с њим у Карлсбад, где он учи школу и проводи своју прву младост. У Бечу студира филозофију, психологију и зоологију. То је пресудно у његовом животу. Све његово мишљење потиче од биолошког посматрања света. „Пошто се дефинитивно окренуо књижевном стварању, следују године и деценије које, судећи по делима, морају бити испуњене страсним и управо фанатичким студирањем историје и културне историје". Године 1908 излази његов роман о Спинози Amor Dei, а 1910 Мајстор Јоахим Паузеванг. После овога долазе „године пењања ка главном делу", Парацелзусу. То је историја живота чувеног немачког лекара и филозофа Теофраста од Хохенхајма. То је трилогија у облику романа. Први део, Детињство Парацелзуса, излази 1917, други део, Сазвежђе Парацелзуса, 1921, и трећи, Треће царство Парацелзуса, 1925. У ово дело унео је Колбенхајер сву своју снагу. „Овим главним делом", каже г. Руоф, „изгледа да је донекле завршен историјски период његовог стварања. Објављује још драме, збирке песама, расправе и говоре, за које узима теме из живе и узнемирене садашњице... Доживљај послератног времена и политичког преокрета у Немачкој изазивају у њему осећање више одговорности. Подручје песничког стварања постаје му тесно, мислилац у њему расте у правцу задатака једног духовног вође и васпитача. Са страшћу се у тим годинама залаже за унутарњи препород и обнову немачког народа, бори се за његово морално снажење и, као прави следбеник свога Парацелзуса, за дух, за нови стваралачки дух који одређује путање будућности".

Парацелзус у многоме има сличности са Фаустом и њихово се поређење на многим местима намеће. Жудећи за науком, одлази да студира медицину. Али га књишка ученост ускоро одбија, он осећа према њој одвратност. Напушта Тибинген. У Ферари стиче докторску титулу. Он се одаје свом правом задатку: да прекине са књишком медицином, да човека врати природи, да се прекине са вечитим понављањем једном већ реченог. Искуство једино вреди. Лечи људе од куге, ствара план о новом систему медицине, заснованом на лековима; он полази од хемије. Бори се до самопрегорења. У својим идејама је фанатик. Стиче велики број непријатеља. Они га прогоне. Сели се из места у место. Хајка је све већа. Он прети да сруши читав поредак. Угрожен је, бежи на север.

Као што је поборник „неписаног, древног искуства у лечењу, тако је противник у религиозном погледу да се вера веже за цркву, за правила, за законе. Божанско је у самим стварима, Бога мора човек да носи у властитим грудима. Парацелзус је за Колбенхајера религиозна личност. Стога је мото о религиозности Немаца основни мотив дела... Како се схватања Парацелзусова од природе окрећу религиозном, како од лекара постаје добротвор и весник више религиозности, како овом намученом природом најзад завлада мир и зрелост, о том приповеда трећа књига. Као у Фаусту, тако је и овде свршетак више само поглед бачен на другу обалу, више само обећање него стварно испуњење. Колбенхајер

нас није потпуно убедио у зрелост и последњу величину свога јунака."

Колбенхајер је хтео да да у Парацелзусу оличење немачког карактера, да кроз њега да израза своме одушевљењу за прегалаштво, деловање и стваралаштво, у чему је он скоро фанатик. Али му г. Руоф с правом оспорава да је његов Парацелзус у свему израз битно немачкога. „У основи он нема осећања, ма да је добротвор, ма да се жртвује за болеснике и своју „вештину". Он је хладан фанатик, фанатик научник коме недостаје друга страна живота, човечност, топлина, простосрдачно осећање... Фауст у првом делу Гетеове драме — то је немачки геније." Чланак г. Руофа пружа једно заиста ретко задовољство.

И остали прилози, које не можемо опширније да прикажемо услед ограниченог простора, веома су занимљиви и вредни да се о њима више проговори. Ту су огледи и чланци: *г. Владете Поповића:* Бернард Шо као драматичар, *г. Милана Марковића:* Ибзен, *г. Владимира Работина:* Ричард Лавово Срце у светлости историје и средњевековног песништва његовог доба, *г. Јакоба Келемине:* Словеначко-немачки културни односи у средњем веку *г. И. Голенишчев-Кутузова:* Пушкин и француска књижевност и Франсоа Мориак, као и руски превод двеју српских народних песама, *г. Александра Соловјева:* Песма о погибији руске земље, превод с француског рукописа *Ремона Лебега:* Христово страдање у француском позоришту и многобројни прикази и белешке.

Б. Прерадовић

Једна књига о совјетској Русији

Када један Словен говори о Русији, својој мајци, хтео би да су му уста пуна хвале, желео би да истакне сва блага која се скривају у неизмерном извору Свесловенства; он би хтео да се тај непресушни извор излије и оживотвори све што је мртво, да покрене у живот све што стагнира, да пружи импулс човечанству за нов замах. Таква је жеља однела толике и толике Словене из Југославије мајци Русији. Неизмеран је бол ако се такви враћају разочарани.

Наш земљак г. А. Цилига, некада одушевљени комуниста, један је од таквих. У свом делу „Au pays du grand mensonges" писац баца, у почетку, поглед на свеопште прилике у Европи. Он почиње своја излагања констатацијом да је данашњи свет: „пун лажи, насиља и неправде". Код таквог стања ствари „ни капиталисти не верују у своју будућност. Ако још владају, то је питање времена — и они су уздрмани, ако не и у распадању, јер их не држи никаква стваралачка снага".

Првих дана свога боравка у престоници нове Русије жеље писца биле су готово остварене. После свога боравка у Бечу, где је владало очајно послератно мртвило, писац долази у земљу својих снова — у земљу (како је изгледало бар у престоници) наглог социјалног уздизања, убрзаног животног ритма; где омладина сагорева од жеље за науком; где су књиге, дневни листови, па и сам живот врло богати својим садржајем; најзад, где све наговештава „мушевито брзо решавање огромних социјалних проблема" и свеопшти значај и величину једнога народа. Оваква Русија, каквом је био опсенут првих дана свога боравка, за аутора је морала

да значи социјални центар целог човечанства. У њој, у место да се животари, ствара се, иако по цену великих напора и жртава. У оваквој је Русији он видео ново друштво, које још није савршено, али које ствара. Једном речју, писац је стекао утисак да су еманципација рада и вековни снови о правди на путу коначног остварења. Нажалост, писац није дуго живео у оваквим илузијама. Упоредо са овим напретком, констатује писац, почиње да се развија и политичко угњетавање и искоришћавање. Ова нова Русија, која је изгледала наспрам „заморене западне Европе" као спасилац, окружен величанственим ореолом социјалне правде, почиње још одмах да се све више и више удаљује од правог социјализма, а мири са „зачмалошћу старе Европе". За девет година свога боравка, писац је видео три Русије, које су се јасно разликовале једна од друге: Русију нове економске политике, Русију петогодишњег плана и, најзад, Русију државног капитализма. Писац излаже да и данас постоји жестока жеља за променом, али овога пута ту промену не желе властодршци него народ. Кроз живот у Русији данас провејавају два осећања: „званична лаж бирократије и скривена мржња масе". Данас на јавним скуповима у Русији идеја не игра никакву улогу, све замењује претња и страх. Тамо успевају само они који се истакну својом бруталношћу против сваког ко жели да каже своје мишљење. И у овој „земљи слободе" партиски кортеши имају главну реч.

У којој мери данашња званична Русија отступа од свог програма то најбоље илуструје начин васпитања руске омладине. Писац је посветио велики део свога дела овом питању. По њему, студенти се довољно не интересују ни за историска, ни за социјална питања. Они добро уче оно што им се предаје, али оно што не постоји у уџбенику, то не постоји ни за њих. Никада никакаквог питања ван програма, јер је њихов живот потпуно механизиран. „Кад сам год покушао да пређем са њима уску границу програма, да пробудим њихову радозналост и критички смисао остајали су увек на мој позив неми", каже писац. Од интереса је видети однос студената према раднику. Они са пуно ведрине примају своје привилегије, огромне када се упореде са радником. У доба највеће кризе, 1929 године, када су радници и њихове жене и деца, били лишени најпотребнијег, студентима је то изгледало сасвим нормално, иако су уживали у свему. „Друштвена обнова не иде без жртава," говорили су они. Писац гледа ову омладину као „младу гарду бирократије"; он их крсти именом „скоројевића", код којих нови раднички покрет не би нашао ни једног вође.

Предавања на комунистичким универзитетима су „компромитована". Програм се стално мења. Фалсификују се на најдрастичнији начин све историјске чињенице. Оно што је данас истинито сутра већ губи своју суштину. Све се мења по жељи бирократије која управља. Професори су свесни ових промена, односно фалсификата, јер они то раде по наруџби. Што се тиче студената, они мирно спавају на меком јастуку незнања. Ови фалсификати односе се на све научне гране, јер се у данашњој Русији све мења према интересима и концепцијама данашње бирократије која је на власти. Професори се деле на три групе: старији, чланови опозиције, чији утицај преовлађује, захваљујући њиховој теоретској спреми и гипкости духа. Поред њих су млађи, ватрени комунисти, беспрекорни, али „духовно ограничени". У трећу групу спадају стари професори, који

почињу да губе своју важност, иако никад нису дали гласа против комунизма. Њима недостаје довољна интелектуална еластичност, која је потребна за брзу метаморфозу у оваквим приликама.

Право стање ствари у Русији се да осетити само ако се продре у „тајно царство Гепеу". Ту се види званична Русија без маске, таква каква је данас — Русија где је једини Бог Гепеу — одакле је „теже изаћи него из Дантеовог пакла". Писац је посветио добар део својих опажања затвору.

Да се добије признање окривљеног, каже писац, истрага се врши ноћу. Оптужени стоји по читавих 24 часа, док се истражне личности стално мењају. Од силног умора окривљени почиње да губи свест и контролу својих мисли. Аутор овакве поступке илуструје конкретним примерима. Један зубни лекар, на пример, оптужен да крије злато, држан је 48 сати у стојећем ставу. Дешавало се често, тврди писац, да окривљени, у току истраге, полуди. У Сибиру су кривци изложени страшној хладноћи, глади и жеђи по читавих двадесет дана. Кад се кривац овако деморалише онда се лако постизава циљ. — Признање је ту.

Оно против чега се буни човечја савест нису само муке којима се окривљени муче, него то што су ти људи већином невини — ухапшени на најобичнију доставу, без икаквог даљег проверавања. Овде писац износи на видело још једну неисправност. Сваки, овако измучени затвореник, после издржане казне, даје потпис да никоме неће говорити шта се ради у затвору. Поменути зубни лекар, и њему слични, морају да дају изјаву да су тражене предмете својевољно поклонили социјалистичкој индустрији. Ове Стаљинове методе, каже писац, потсећају на шпанске „конквизитаторе" и сличне методе које су примењиване на несрећне Индијанце. Поред ова два наведена питања, која писац третира, он опсежно излаже данашњу борбу владе и опозиције и не верује у дуг век постојећег стања.

Аутор је у почетку свога дела објаснио, да није хтео својим делом да пружи и решење проблема. Он је настојао „да верно прикаже што је видео, да прибележи што је чуо у селу, граду и провинцији", где је провео скоро читаву деценију свога живота. Он се је у току свога боравка трудио да упозна и лице и наличје ове највеће револуције. По његовом мишљењу, и поред извесне надмоћности данашње Русије над западном Европом, за еманципацију пролетаријата и напредак човечанства потребне су многе и многе корисније реформе и савременије методе, него оне што се данас изводе у Стаљиновој Русији.

Не улазећи у лично искуство пишчево и испитивање тачности његових импресија, може се слободно рећи да је ово дело од несумњивог интереса. Иако објављено на француском језику, лакоћом свога стила оно је врло приступачно и ширим круговима читалачке публике. На послетку, сваки Словен, па ма где живео, а нарочито Југословен, треба будно да прати све оно што се одиграва у грудима велике словенске мајке Русије. Ако је данашњи режим непожељан, не траба смести с ума да је топла, широка, руска душа вечна и да ће она, једног дана, изаћи као победилац из свих својих тешкоћа. Режими су пролазни, а велики, словенски народ остаје. Русија је, у току своје историје, прошла кроз разне кризе, пребродила је велике опасности и увек је, на крају крајева, нашла свој прави пут

ка напретку. Деценије пролазе, људи се мењају, али велика словенска Русија је вечита.

Владимир Божовић

Емил С. Петровић: Кругови на води

Издање Геце Кона А. Д. Београд, 1938.

Да је неки критичар прочитао ову приповетку у рукопису, па саветовао писцу да главни јунак приповетке, Аћим Ненадовић, не прича своју трагедију непознатом лицу на Калимегдану (што је сасвим неприродно), него да се радња сама развија и догађа — и да је писац послушао, приповетка би била много боља. Не само по композицији — јер случајни познаник је баласт у приповеци, незанимљив и неоцртан — него би и сам развој радње, догађаји и лица, били природније и живље приказани. Не би се дала прилика главном јунаку да тако много филозофира о животу, као што му се даје кад наново преживљује своју трагедију, кад ретроспективно гледа на главне догађаје свога живота. Истина, има и великих писаца који су тако радили (Крајцерова соната), али ту је огромна снага духа и силна вештина психолошког удубљивања. За илустрацију колико је случајни познаник с Калимегдана неинтересантан и непотребан навешћу један моменат из причања на клупи: „Ненадовић се дигао с клупе, учинио покрет као да ће отићи, али је поново сео. Мислио сам: лав у кавезу". Прича је иначе љубавна историја: девојка која воли једног човека, а удаје се за другога, и овај други који ту жену воли истинском љубављу и који је, иначе несрећан, веровао да је у њој нашао срећу. Њихове судбе су срж приповетке; сва остала лица су споредна, безначајна, овлаш оцртана. Карактери нису сасвим реални, нарочито не Невенка, жена која се колеба између два човека. И она много филозофира (то је општа слабост лица у приповеци), што није особина овако осећајних жена. Главни јунак без своје кривице страда. Невенку оставља њен идеал, мали му је мираз, те се она удаје за Ненадовића, да га после изневери с оним првим. А по извесним местима човек би могао веровати да главни јунак страда и зато, што је поштен човек. Поред тога он је мало и невешт, збуњен. Човек има утисак да би његов брак био друкчији да је он душевно јачи, храбрији, интелигентнији. Чини се да је писац брзо радио, или је млад, недовољно сталожен за оваке проблеме. У делу двапут долази као неки deus ex machina, да решава судбу. Прво, кад Ненадовић треба да је бачен на улицу, зато што брани правду. Спасава га директорова кћи, Невенка, и он се у њу заљубљује. И други пут, на крају приповетке, кад Невенка (која живи с љубавником) и њена и Ненадовићева кћи гину у аутомобилској несрећи.

За данашње захтеве је старински да је цео догађај само љубав, с пуно сентименталности и патетичности, а остали животни проблеми једва су додирнути. Дело има и добрих страна: местимице су причање и спихолошка анализа на вишем нивоу. Али има и неприродности, тражења ефеката, обичних фраза. На пр., оваки наслови појединих глава: „Живот је у великим враћањима", „Повратак у велики сан". Да је писац осим еротских мотива приказао и остале људске и друштвене проблеме, дело би било значајније.

Д-р Никола Продановић

Д-р Гргур Јакшић, Д-р Драгослав Страњаковић: Србија од 1813 до 1858 године

Издање Геце Кона а. д. Београд, 1937.

У колекцији „Српски народ у XIX веку" чији, је покретач био покојни Станоје Станојевић, изашла је и друга, односно, осма по реду излажења, свеска те колекције под горенаведеним насловом. Нама се чини да је ова свеска последња књига из те серије која је угледала света још за живота свога редактора Станоја Станојевића. У овој књизи г. д-р Гргур Јакшић наставља, на себи својствен начин, сталожено, савесно и објективно, излагање догађаја из новије српске историје, прекинуто у првој свесци ове едиције, о којој је било речи у 349 књизи „Летописа".

Књига почиње шекспировски трагичним приказивањем стања српских избеглица у Аустрији у почетку октобра 1813. „Призор је био жалостан", пише г. Јакшић. „Избеглице су се већином налазиле на откривеним чамцима и лађама и, како је време било кишовито, много је деце помрло од хладноће и од влаге"... Још горе је било у Србији после пропасти: „Изгледа да је тада војницима било одобрено да у току првих дванаест дана, могу мушкарце изнад 15 година убијати, а жене и децу робити. Те су чете с разних страна почеле доводити жене и децу, и Београд је био пун робља, које су Турци продавали. Само на дан 17 октобра доведено је било, на продају, 1800 српских жена и деце"... и... „да би несрећа била потпуна, куга, која се 1813 појавила у Ердељу, прешла је у Србију и почела је морити народ"... И шта је морао да ради у таквим трагичним приликама многонапаћени народ? Једино да се поново прихвати пушке и збегова. Тако је дошло до слабо организоване Хаџи-Проданове буне. — Карактеристичне су оне охоле речи турског министра иностраних дела: „раја која се тако често буни, мора сва умрети". Тако је, на крају крајева, дошао срећнији и срећенији, под вођством мудрог, опрезног и лукавог Милоша Обреновића „Таковски устанак". Резултати су овог другог устанка добро познати. Имајући за леђима симпатије Русије, много поузданије него што су биле оне из 1812 и 1813, Милош је добио ипак нека малена права, која чак нису ни била потврђена писмено, него усмено, из којих је, доцније, захваљујући у већини случајева мудрој и лукавој политици и дипломатској вештини Милошевој, дошло до стварања прве српске кнежевине, и ако вазалне. Перипетије те борбе излаже г. Јакшић. На неким важним појединостима, нарочито мало познатим широкој читалачкој публици, он се задржава и мало опширније, тако на примѐр, на отмици браће Вренчевића (повод ка присаједињењу фамозних шест нахија), или на питању обележавања граница Србије. Ови и овакви детаљи дају књизи г. Јакшића нарочиту вредност.

О догађајима од 1834 до 1858 (до Светоандрејске скупштине) пише у овој књизи г. д-р Драгослав Страњаковић. Овај наш млади научник је започео своју научничку каријеру дисертацијом: „Влада уставобранитеља 1842—1853", а 1936 Српска краљевска академија је штампала и његову студију: „Вучићева буна 1842." Сав досадањи рад г. Страњаковића у знатној мери се окретао око тих тема и око тога доба; његова предавања на Универзитету, популарна предавања, његови чланци по

часописима били су посвећени у знатној мери уставобранитељима и личностима из тога доба. Он је, тако рећи, постао специјалиста за то доба. Па и овај његов рад, у овој едицији, односи се на исту тему.

У овом раду писац се задржава поглавито на оним моментима спољашњег и унутрашњег живота Србије који су допринели њезином формирању у самосталну и независну државу. О културном напретку за време владавине кнеза Александра Карађорђевића он у овој расправи не пише. Дело г. Страњаковића обилује историским чињеницама и у томе је његова вредност.

Књига је снабдевена многим портретима виђенијих људи из тога доба, међу којима има и таквих који су слабо познати широкој публици, као на пример: Чајковског, Чарториског. Држимо да не би било на одмет дати и фотографије оних руских дипломата и утицајних руских људи који су допринели формирању српске државе у првој половини XIX века, као на пример: Никола I, Строганов, Дибић и други.

Павле Аскоченски

Александар Д. Ђурић: Ка победи. Ратни дневник

Издање Геце Кона А. Д. Београд, 1938.

Овај ратни дневник говори о догађајима од јесени 1916 до фебруара 1918 у Русији, с другом југословенском добровољачком дивизијом, у којој је писац био официр; затим се говори о борбама на солунском фронту, куда је та дивизија дошла, од марта 1918 до ослобођења Југославије. Дакле, писац је видео и описује најсудбоносније, највеће догађаје које је у светском рату могао доживети наш човек: формирање наших добровољачких дивизија од Срба и Југословена из Аустро-Угарске, њихове борбе, пробој Солунског фронта; затим распад руске војске и Русије, бољшевичку револуцију, Керенскову владу. Само кретање те дивизије, путовање преко половине земаљске кугле је интересантно: из Добруџе, Бесарабије, преко Сибира, Манџурије; поред Сингапора кроз Црвено Море до Солуна. Шта би вешт писац ту могао видети и записати и у мирно време, а камоли у светском рату! Ту је сваки добро уочен детаљ значајан, свако лице те дивизије занимљив портре. Али наш писац, уместо најкарактеристичнијих, најинтересантнијих епизода, даје нам бледе слике, незанимљиве, писане неким безбојним новинарским стилом. Да нам је дао само поједине типове тих добровољаца, њихов поглед на ослобођење, уједињење, њихове бриге о најмилијима који су остали у Аустро-Угарској, како би нас задужио. Али ми не видимо ни душу тих добровољаца, ни њихове идеје; само обичне силуете војника. Не видимо драмске детаље из доба руске револуције, ни руске људе и њихову душу. О нашим добровољцима дознајемо углавном то да је било правих добровољаца и „силоваца", то јест таких које су силом довели у добровољце, који су протестовали и бежали. Чини се да писац није ни објективан кад говори о југословенским добровољцима, јер се из његове књиге добија утисак да су, већина њих, национално несвесни мекушци. А ми знамо да су се добровољачке дивизије храбро биле и заједно са српском војском рушиле армије наших непријатеља.

Могло би се много цитирати како се велики догађаји шаблонски

описују, како се не прича оно што је значајно него оно што је опште, површно. Ради примера само једна епизода на путу кроз Русију за Солун (стр. 60): „Свуда је на путу и на успутним станицама такав кркованац, као што је био у Србији 1913 године приликом демобилизације. Сви су вагони начичкани као гроздови. Пуне су и степенице, и кровови и сваки квадратни сантиметар слободног простора. У вагоне се улази искључиво кроз прозоре. На једној станици војници упртили некакву огромну бабу, па је уз урнебесни кикот и цику убацују у један вагон, кроз прозор, као пуну врећу." И још много о тој баби; описује сцену која ништа не значи, а прелази преко људи и сцена које би биле од највеће важности.

Почев од слома руске војске и од треће главе чини се да је причање живље и боље. Као да је писац брижљивије радио. Нећемо да упоређујемо ово дело са „Српском трилогијом" од Стевана Јаковљевића, јер Јаковљевић је даровит писац и песник, али констатујемо да би обилан дневник, вођен из дана у дан, с пажљиво гледаним и описаним детаљима, могао дати више него ово дело. Ово је могло бити дивна, занимљива, грандиозна епопеја, а овако је само сирови материјал за будућег песника овога великог доба; мали део од огромног материјала које је писац могао покупити.

Д-р Никола Продановић

Лукас-Першић: Свјетски атлас

Издање Минерве. Загреб, 1937.

Ми оскудевамо у добрим школским атласима, а један велики приручни атлас, који би послужио приватницима уопште, нисмо имали. Зато је Минервин Свјетски атлас добро дошао.

Он је изашао у таквом формату, да се може у сваку библиотеку лако сместити, а и понети. То је истина практично, али је за разматрање ситуације на карти неподесно, те су делови неких карата непрегледни. У великом броју карата (110 главних и споредних) Југославија је приказана само у три главне и у једној споредној: Бока Которска. Наши школски атласи садрже 3—4 карте Југославије, а код великих је правило, да властитој држави посвећују многе карте. Сетимо се на предратно издање Коценовог Школског атласа, у којем је бивша Аустро-Угарска приказана у оро-хидрографском, геолошком и политичком погледу, а поред тога још готово свака земља бивше Аустро-Угарске посебно. Наравно, да и оне две карте Југославије, које су израђене у Загребу, јер остале су карте репродукције Библиографског института у Лајпцигу, нису потпуне као друге карте. Зашто је Аустралија с Океанијом приказана само у једној карти?

Приређивачи атласа износе у предговору с каквим су се потешкоћама морали да боре код транскрипције географских имена и дозвољавају да има пропуста и погрешака.

Уводни део атласа садржи поделу и развитак географске науке са статистичким таблицама из економске и саобраћајне географије. Неопходни су за сваки велики атлас географско статистички подаци за континенте и за поједине државе. У овом атласу су они добри и тачни. На крају је алфабетски географски именик са напоменом и објашњењем за употребу

карата и кратица. Овако опремљен Минервин светски атлас може да практично и корисно послужи сваком. *Стојан Јовичић*

Веселин Брезанац: Љубав живота

Београд, 1938.

Наша најновија лирика све више се оријентише ка савременим социјалним смеровима, постаје све хуманија и прожета општим свечовечанским осећањима и све ближа и присније новој друштвеној стварности.

Један од изразитих млађих представника овога правца наше најновије лирике свакако је и Веселин Брезанац, чије је име познато и читаоцима овога часописа. Његова прва збирка песама, *Љубав живота*, недавно објављена, заслужује пуну пажњу. То нису почетничка вежбања, прве пробе пера, то су већ плодови једног младог, зрелог песничког талента, који не само да обећава добар развој у будућности. него даје стварне доказе о својим знатним песничким могућностима. Тако, на пример, његове песме *Мирис земље, Великој мајци села, Дани детињства, Песма печалбара, На домаку завичаја, Таково,* одблескују песникова осећања о везаности за родну груду, за сељака, за завичај, за његова поља, његове шуме, реке и планине. Као какав нови, савремени Антеј, песнику долази снага од додира земље, матере његове. У тим својим најсрећнијим тренуцима песник је потпуно свој, самосвојан, дубоко националан и дубоко социјалан у исти мах, са нечим снажним и изразитим, крепко проживљеним и изреченим мушки, смело и срчано.

Има у овој збирци и неколико политичких песама, врло карактеристичних. Тако, на пример, песма *Злочин у Лериди* одише искреном љубављу и племенитим младалачким одушевљењем за јуначку борбу коју води Шпанија за победу слободе и демократије. И у многим другим песмама избија крепка и ватрена мржња против мрачњаштва и назадњаштва, с једне стране, и велика љубав за политичке слободе, социјална и човечанска права, економску једнакост и равноправност. Као политички песник, Веселин Брезанац је смели и срчани поборник за слободу и демократију, за достојанство човека, за истину и правду. У томе је његов значај и његова вредност. *М.*

Исправак

Коректуру чланка „Жена као писац у савременој француској књижевности", у 4 свесци „Летописа" за ову годину, водио је сам аутор г-ђа д-р Јулка Хлапец-Ђорђевић у Прагу. Међутим, непажњом коректора у чланку поткрао се већи број погрешака. Тако на страни 269, у 24 реду од горе, реченица: „деветнаесто столеће дичи се именима" треба да гласи „седамнаесто, осамнаесто и деветнаесто столеће диче се именима и т. д. На страни 270, 16 ред од горе стоји a l'home, а треба à l'homme, на страни 272, 19 ред од горе стоји Georges Duchamel, а треба Duhamel, на страни 274, 23 ред од горе стоји pourqoi, а треба pourquoi, на страни 276, 6 ред од горе стоји les cinque, а треба cinq и т. д. и т. д.

Издаје Матица српска

Уређује Уређивачки одбор

Одговорни уредник д-р Никола Милутиновић

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад

У 1938 години Матица српска издаће

349 и 350 књигу

Летописа Матице српске

Годишња претплата је 100 д., полугодишња 50 д.

За чланове, студенте и ђаке 80, односно 40 д.

Летопис Матице српске излази дванаест пута годишње

Месечник *Глас Матице српске* добивају чланови Матице српске бесплатно, а за нечланове стаје годишње 30 динара.

Годишњак Матице српске добивају чланови бесплатно.

Умољавају се пријатељи наше националне културе и њезиног напретка да се уписују у чланство Матице српске и да се претплаћују на њена издања. Уједно се умољавају да скупљају чланове Матици српској и претплатнике њеним издањима.

Чланови Матице српске су: *редовни* са уплатом од 300 д. уједанпут или у оброцима по 60 д., *оснивачи* са уплатом од 1000 д. уједанпут или у оброцима по 200 д., *добротвори* са уплатом од 5000 д. уједанпут или у оброцима по 1000 д. годишње.

Умољавају се чланови Матице српске и њени пријатељи да својски потпомажу Матицу српску у изградњи њезина Музеја.

Уређује: Уређивачки одбор — Одговорни уредник: Д-р Н. Милутиновић

Издаје: Матица српска — Штампа: Јовановић и Богданов